

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 17 вересень 2021

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецьки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2021 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 16.09.21 р.

Підписано до друку 16.09.21 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22.5.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1609/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2021

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezeny u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 17 вересень 2021 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Клочан І. В., Трегубов О. С., Гнатенко І. А., Парохненко О. С.

Управління розвитком підприємництва в інноваційній економіці: моделювання ефективного використання ресурсів та мінімізація трансакційних витрат 5

Гарбар Ж. В., Степанкевич Н. С.

Трансформація інфраструктури фондового ринку 11

Сатир Л. М., Задорожна Р. П., Непочатенко А. В., Кепко О. І.

Аналітичний кваліметричний підхід до оцінки якості продукції як інструмент прийняття ефективних стратегічних рішень 18

Прокопчук О. Т., Цимбалюк Ю. А., Власюк С. А.

Інвестиційна складова менеджменту страхових організацій 25

Лазарева О. В., Мась А. Ю., Борисевич К. Ю.

Вивчення європейського досвіду функціонування ринку землі та його перспективи в українських реаліях 33

Райнова Л. Б.

Проблеми розвитку законодавства ЄС у сфері гармонізації акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії 39

Однорог М. А., Півторак М. В., Загороднюк О. В., Вовк Л. А., Чечуй Н. В.

Історичні віхи інституціоналізації рентних доходів у системі управління аграрною сферою України 47

Понедільчук Т. В., Пащенко А. М.

Проблемні аспекти формування амортизаційної політики підприємства 51

Цзян Пань

Інструментарій забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку територій 55

Державне управління

Сальнікова О. Ф., Посмітюх О. І., Петренко М. І.

Ситуаційний центр як ефективний механізм стратегічних комунікацій 62

Колтун В. С., Радченко О. В.

Потенціал принципів автономії місцевого самоврядування: підходи до визначення 67

Дацій О. І., Авербух Г. М.

Етапи формування системи управління персоналом в органах державної влади 71

Лебедь О. М., Гбур З. В.

Політичні еліти та лідери України часу становлення незалежності 77

Пастушенко М. О., Кошова С. П.

Організаційно-правовий аспект механізму захисту прав дитини в Україні 84

Білий В. І., Михальчук В. М.

Основні напрями забезпечення національної безпеки держави 92

Маменко Б. М., Пархоменко-Куцевіл О. І.

Передумови, ознаки і шляхи формування правової держави 99

Пантась О. В., Писаренко В. П.

Державне регулювання у сфері транспорту 106

Моргачов І. В., Маслош О. В.

Фундаментальні недоліки страхових компаній у комплементарному пенсійному забезпеченні в Україні 114

Макаренко М. В.

Світова практика трансформаційних змін у сфері охорони здоров'я 119

Зеленська М. В., Завада О. Г.

Роль загальнообов'язкового державного соціального страхування в державному управлінні 123

Аксьонова Т. С.

Актуальні загрози та ризики фінансовій безпеці України та роль держави у її забезпеченні 130

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 17 / 2021

CONTENTS:

Economy

Klochan I., Tregubov O., Hnatenko I., Parohnenko O.

ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT MANAGEMENT IN AN INNOVATIVE ECONOMY:
MODELING RESOURCE EFFICIENCY AND MINIMIZING TRANSACTION COSTS 5

Harbar Zh., Stepankevych N.

TRANSFORMATION OF THE STOCK MARKET INFRASTRUCTURE 11

Satyr L., Zadorozhna R., Nepochatenko A., Kepko O.

ANALYTICAL QUALIMETRIC APPROACH TO PRODUCT QUALITY ASSESSMENT AS A TOOL
FOR MAKING EFFECTIVE STRATEGIC DECISIONS 18

Prokopchuk O., Tsymbalyuk Yu., Vlasiuk S.

INVESTMENT COMPONENT OF MANAGEMENT OF INSURANCE ORGANIZATIONS 25

Lazarieva O., Mas A., Borysevykh K.

STUDY OF EUROPEAN EXPERIENCE OF EARTH MARKET FUNCTIONING AND ITS PERSPECTIVES
IN UKRAINIAN REALITIES 33

Rainova L.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF EU LEGISLATION IN THE FIELD OF EXCISE TAXATION OF ENERGY
PRODUCTS AND ELECTRICITY 39

Onorog M., Pivtorak M., Zagorodniuk O., Vovk L., Chechui N.

HISTORICAL MILESTONES OF INSTITUTIONALIZATION OF RENT INCOME IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT
OF AGRARIAN SPHERE OF UKRAINE 47

Ponedilchuk T., Pashchenko A.

PROBLEM ASPECTS OF THE ENTERPRISE DEPRECIATION POLICY FORMATION 51

Jiang Pan

TOOLS FOR ENSURING BALANCED INVESTMENT AND INNOVATION DEVELOPMENT
OF TERRITORIES 55

Public administration

Salnikova O., Posmitiukh O., Petrenko M.

SITUATION CENTER AS AN EFFECTIVE MECHANISM OF STRATEGIC COMMUNICATIONS 62

Koltun V., Radchenko O.

POTENTIAL OF PRINCIPLES OF LOCAL SELF-GOVERNANCE AUTONOMY: APPROACHES TO DEFINITION 67

Datsii O., Averboukh G.

STAGES OF FORMATION OF THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM IN PUBLIC AUTHORITIES 71

Lebed O., Hbur Z.

POLITICAL ELITE AND LEADERS OF UKRAINE DURING INDEPENDENCE 77

Pastushenko M., Koshova S.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT OF THE CHILD RIGHTS MECHANISM IN UKRAINE 84

Bilyi V., Mykhalchuk V.

MAIN DIRECTIONS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE 92

Mamenko B., Parkhomenko-Kutsevil O.

PREREQUISITES, SIGNS AND WAYS OF FORMATION OF THE RULE OF LAW 99

Pantas O., Pysarenko V.

STATE REGULATION IN THE FIELD OF TRANSPORT 106

Morhachov I., Maslosh O.

FUNDAMENTAL DISADVANTAGE OF INSURANCE COMPANIES IN COMPLEMENTARY PENSION
PROVISIONS IN UKRAINE 114

Makarenko M.

WORLD PRACTICE OF TRANSFORMATIONAL CHANGES IN HEALTHCARE 119

Zelenska M., Zavada O.

THE ROLE OF COMPULSORY STATE SOCIAL INSURANCE IN PUBLIC ADMINISTRATION 123

Aksonova T.

IMMEDIATE THREATS AND RISKS TO THE FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE
AND THE ROLE OF THE STATE IN ENSURING IT 130

*І. В. Клочан,
д. е. н., доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та математичного моделювання,
Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, Україна*

ORCID ID: 0000-0003-3210-4763

*О. С. Трегубов,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, корпоративної і просторової економіки,
Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна*

ORCID ID: 0000-0002-0397-5570

*І. А. Гнатенко,
д. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва та бізнесу,
Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, Україна*

ORCID ID: 0000-0002-0254-2466

*О. С. Парохненко,
старший викладач кафедри менеджменту,
Національний транспортний університет, м. Київ, Україна*

ORCID ID: 0000-0002-4369-4327

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.5

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ: МОДЕЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ ТА МІНІМІЗАЦІЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ

*I. Klochan,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics
and Mathematical Modeling, Mykolayiv National Agrarian University, Mykolayiv, Ukraine*

*O. Tregubov,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship,
Corporate and Spatial Economics, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine, Vinnytsia*

*I. Hnatenko,
Doctor of Economic Sciences" Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Entrepreneurship and Business, Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine, Kyiv*

*O. Parohnenko,
Senior Lecturer of the Department of Management, National Transport University, Ukraine, Kyiv*

**ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT MANAGEMENT IN AN INNOVATIVE ECONOMY:
MODELING RESOURCE EFFICIENCY AND MINIMIZING TRANSACTION COSTS**

У статті розглянуто моделювання ефективного використання ресурсів та мінімізація трансакційних витрат у системі управління розвитком підприємництва в інноваційній економіці. Доведено, що використання стейкхолдерорієнтованого підходу під час формування державних пріоритетів розвитку підприємництва є певним відголоском методології індивідуалізму, проте дещо конкретизує та розширює її. В процесі моделювання ефективного використання ресурсів та мінімізації трансакційних витрат зроблено висновок, що реалізація стейкхолдерорієнтованого підходу за формування державних пріоритетів повинна ґрунтуватися на політиці активного

дирижизму, що ґрунтується на прямому та опосередкованому впливі держави на ключові інститути підприємництва, проте з урахуванням інтересів представників бізнесу. В плані перспективи подальших наукових досліджень за визначеним напрямом, доведено, що для забезпечення ефективного функціонування підприємництва нами пропонується використовувати методологію неоінноваційного формування державних пріоритетів розвитку підприємництва в інноваційній економіці, засновану на синергетичному поєднанні еволюційного, процесного, системного та стейкхолдерорієнтованого підходів, що дозволить створити оптимальні зовнішні умови для розвитку бізнесу та інновацій.

The article considers modeling of efficient use of resources and minimization of transaction costs in the management system of business development in the innovative economy. It is proved that the use of a stakeholder-oriented approach in the formation of state priorities for business development is a certain echo of the methodology of individualism, but somewhat concretizes and expands it. In general, approaches to defining government priorities from the standpoint of a stakeholder-oriented approach is based on the leading role of the state in implementing these priorities, but in close cooperation with entrepreneurs and other market participants who interact in the institutional environment. It is proved that the ontology of the proposed methodology is focused on deepening the problem field of research of causal relations that determine the development of events in the institutional environment of entrepreneurship (market "failures", opportunistic behavior, inert entrepreneurship, violation of complementarity between formal and informal institutions). also involves the elimination of fragments that have developed in science in describing the development of entrepreneurship in the innovative economy as a complex multidimensional and dynamic phenomenon. It is concluded that the stakeholder-oriented approach is based on: the central role of the state in launching the process of forming priorities; parity of the state, business, scientists and managers of infrastructure elements; formation of a center of subjective responsibility, control and monitoring in the implementation of state priorities. In the process of modeling resource efficiency and minimizing transaction costs, it was concluded that the implementation of a stakeholder-oriented approach to the formation of state priorities should be based on a policy of active dirigisme, based on direct and indirect state influence on key business institutions, but taking into account business interests. In terms of future research in this area, it is proved that to ensure the effective functioning of entrepreneurship we propose to use the methodology of neo-innovative formation of state priorities for entrepreneurship in an innovative economy, based on a synergistic combination of evolutionary, process, systemic and stakeholder-oriented approaches, conditions for business development and innovation.

Ключові слова: управління розвитком, підприємництво, інноваційна економіка, моделювання, ефективного використання ресурсів, мінімізація транзакційних витрат.

Key words: development management, entrepreneurship, innovative economy, modeling, efficient use of resources, minimization of transaction costs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Методологія неоінноваційного формування державних пріоритетів розвитку підприємництва в інноваційній економіці заснована на неоінноваційному напрямі в економічній думці, "мейнстрімом" якої є уявлення про те, що онтологічна дійсність розвитку підприємництва в

інноваційної економіці є багаторівневою, структурованою і одночасно непередбачуваною. Онтологія пропонуваної методології сконцентрована на поглибленні проблемного поля дослідження причинно-наслідкових зв'язків, що визначають розвиток подій в інституціональному середовищі підприємництва (ринкових "провалів", опортуністичної поведінки, інертного розвитку підприємництва, порушенні компліментарності між формальними та неформальними інститутами), а також пе-

редбачає усунення фрагментарностей, що склалися в науці при описі розвитку підприємництва в інноваційній економіці як складного багатовимірного і динамічного феномену. Зазначені факти обумовлюють актуальність теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНИШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Неможливо визначити державні пріоритети розвитку підприємництва з позицій суб'єктивізму або об'єктивізму, доцільно комбінувати і шукати більш ефективні методології, використовуючи запропоновані нами підходи.

Таке парадигмальне переосмислення проблематики формування державних пріоритетів розвитку підприємництва в умовах інноваційної економіки ґрунтується на теоретико-методологічному розумінні багаторівневої макрокомпонентної, інтерсуб'єктної будови інституціональної матриці, логіки сучасного державного управління та адміністрування, які притаманні економіці інноваційного типу. Розширена архітектура такої методології насамперед ґрунтується на створенні оптимальних зовнішніх умов за допомогою інструментарію держуправління, які сприятимуть суб'єктам підприємництва у часі виробляти і генерувати інновації завдяки ефективного використання наявних ресурсів, зниження опортуністичних явищ, мінімізації трансформаційних і трансакційних витрат, властивих інноваційній економіці.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідити моделювання ефективного використання ресурсів та мінімізація трансакційних витрат в управлінні розвитком підприємництва в інноваційній економіці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Основні умови, які слід враховувати в рамках запропонованої методології, полягають у такому:

формування державних пріоритетів розвитку підприємства досягається за безпосередньої участі держави в цьому процесі, чіткій її взаємодії з бізнесом, інфраструктурою і наукою;

інституціональна матриця, яка сприяє розвитку підприємства в інноваційній економіці, повинна виступати як сукупність ефективно взаємодіючих обмежень у часі та просторі різних інституціональних ланок однієї інституціональної системи;

економічний простір інноваційної економіки слід розглядати в контексті темпоральної теорії, що надає можливість отримати: реалістичну картину зв'язків і взаємодій суб'єктів підприємництва; уявлення про ситуаційні тренди або стан системи підприємництва в ті чи

інші періоди часу; прогнозувати можливі її зміни в майбутньому.

Отже, для опису методології неінноваційного формування державних пріоритетів розвитку підприємства в інноваційній економіці необхідно використовувати темпоральну теорію. Слід брати до уваги наявність різних ритмів або імпульсів в інноваційній економіці з позицій її еволюціонування, оцінювати тенденції її можливого самостійного вдосконалення, ті чи інші періоди її розвитку (з мінімальним впливом держави), враховувати інноваційні цикли (їх повторюваність, ритмічність і взаємозв'язок), вивчати ситуаційну взаємодію стейкхолдерів підприємництва (яка зазвичай трансформується за допомогою впливу не тільки формальних, але і неформальних інститутів).

Таким чином, існує необхідність використання парадигми економіко-часового контексту розвитку підприємства. Слід враховувати, що така парадигма показує унікальну роль ефективного використання часу у трансформації інституціонального середовища інноваційного розвитку підприємства та дає нам уявлення про те, що виявлення державних пріоритетів є складним нестатичним феноменом, направленим на систематичні зміни параметрів економічної діяльності системи за допомогою державного регулювання і дерегуляції одночасно.

Запропонована методологія формування пріоритетів розвитку підприємства орієнтована на прогнозовані структурування та модельно окресленні (в просторово-часових змінах) поведінки інноваційно-активних підприємств та акцентує увагу на багатовимірному дослідженні того аспекту підприємства, який пов'язаний з детермінуючою дією чинників прихованого впливу на зміни в інноваційній економіці та інституціональній матриці. Суб'єкти підприємства (в які ми включимо державних управлінців, менеджерів інноваційної інфраструктури, наукових працівників, підприємців, міжнародних партнерів), як інноваційно-активні і головні елементи інституціональної матриці, через свої особливі ментальні багатовимірні компоненти, вбудовані в мережі складних інституціональних зв'язків і, виходячи з цього, тісно взаємодіють між собою, орієнтуючись на досягнення найкращої комунікації, від якої вони отримують максимальну вигоду. Дані взаємодії відбуваються в багатовимірній темпоральній системі розвитку підприємства, що виражає необхідність прогнозування проєкції найважливіших структурних інституціональних умов, які включають до себе організаційно-інституційні, техніко-технологічні, фінансово-економічні, територіальні зміни реалізовані у часі.

Слід визначити, що розуміння державою опортуністичних мотивів підприємницької поведінки в умовах інноваційної економіки подекуди ґрунтується на неточних визначеннях першопричин таких мотивів. Існує потреба в методологічному розширенні проблемного поля досліджень таких опортуністичних мотивів, виходячи з того, що суб'єкти підприємницької діяльності беруть участь в перетворенні соціально-економічних процесів як особи, що володіють власними назавжди корисними для суспільства потребами, інтелектуальними, креативними і творчими здібностями, які і відображають їх мотиваційну поведінку. Така поведінка відповідає певно-

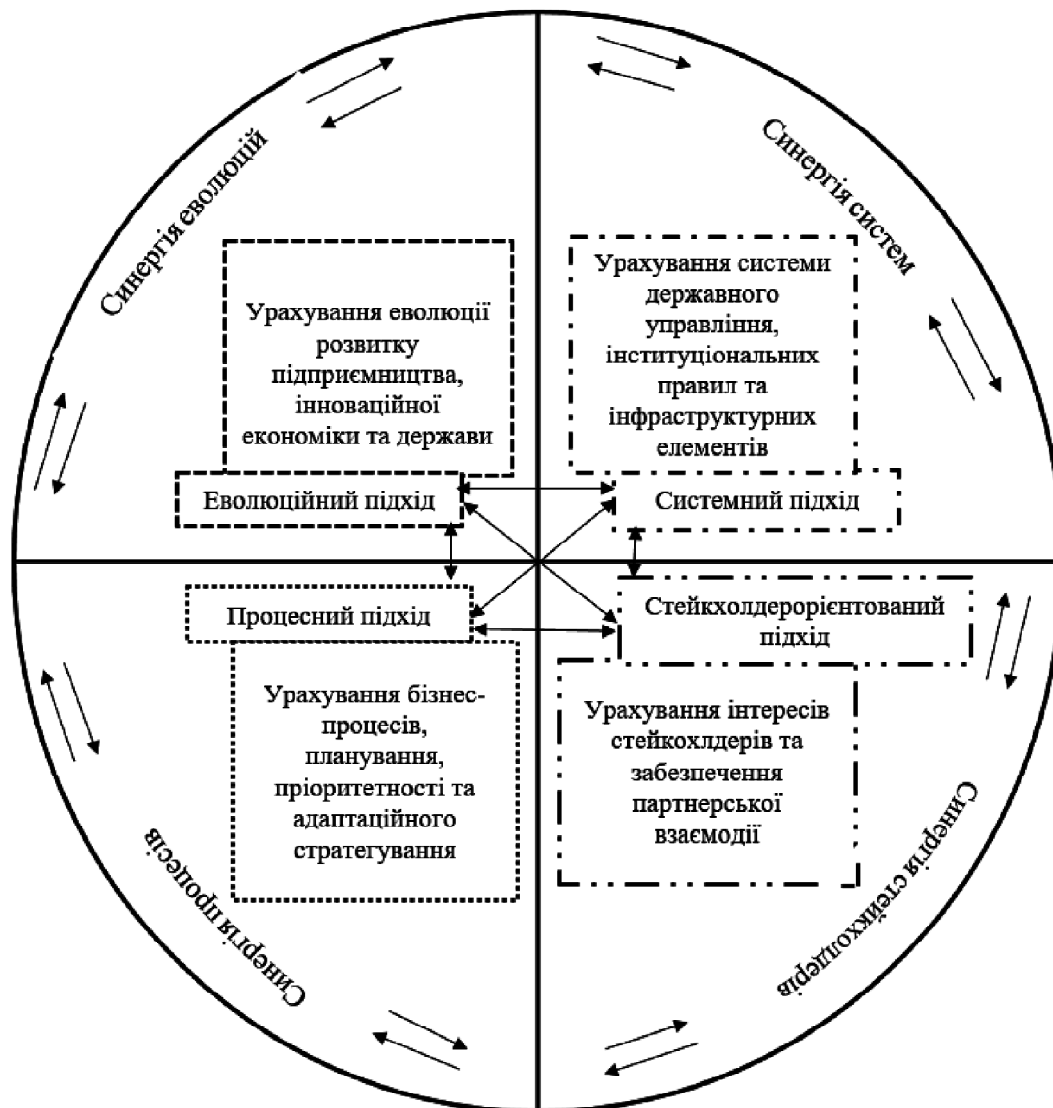

Рис. 1. Синергетичне коло використання підходів у межах запропонованої методології неоінноваційного формування державних пріоритетів розвитку підприємництва

му наявному соціально-економічному устрою, сформованій інституціональній матриці, носить ментальний характер і зазвичай спрямована на досягнення власної максимальної користі. У результаті цього, особливо з урахуванням сформованих в інституціональній матриці умов, правил, неформальних кодексів, ментальних установок, — відбувається фільтрація мотивацій стейкхолдерів ринку, особистісних бажань людини, пошук альтернатив поведінки відповідно зовнішнього середовища, її тестування на сприйняття оточенням. У цьому контексті економічно-ментальні орієнтації, цілі і мотиви поведінки стейкхолдерів підприємництва розглядаються як економічні та неекономічні чинники, вони стають в інноваційній економіці ендогенно-спрямованими. Тому в процесі реалізації державних пріоритетів розвитку підприємництва існує потреба в усвідомленні мотивів, які викликають супротив зміни в інституціональній матриці та створюють опортуністичну поведінку підприємця або державного посадовця.

З урахуванням зазначених вище положень, дослідження цілісного бачення методології неоінновацій-

ного визначення державних пріоритетів розвитку підприємництва в інноваційній економіці доцільно формувати за допомогою чотирьох підходів: системного, процесного, еволюційного та стейкхолдерорієнтованого (рис. 1). На основі жодного з підходів, не в змозі розкрити всю глибину методології неоінноваційного формування державних пріоритетів розвитку підприємства в інноваційній економіці, тому доцільно говорити про необхідність використання їх сукупності в межах запропонованого нами синергетичного підходу. Спільне використання чотирьох підходів у запропонованій методології відображає прогресивний розвиток онтології підприємництва і дозволяє вирішити питання щодо практичної реалізації методології, що є неможливим у межах якогось одного підходу.

Досить традиційними і змістовними в практиці формування державних пріоритетів розвитку підприємства є системний і стейкхолдерорієнтований підходи. Системний підхід ґрунтується на розумінні інвайронментальної моделі інноваційної економіки як відкритої системи в якій відбувається розвиток підприємства.

Інноваційна економіка, в якій функціонує підприємство складається з:

- системи інститутів та інфраструктурних елементів, діяльність яких чинить вплив на розвиток підприємства;

- системи національних переваг, стратегічних орієнтирів, які обрані державою;

- системи обмежених природних ресурсів та корисних копалин;

- системи норм, правил та поведінки, які закріплені законодавством або визначені неформальними інститутами;

- системи галузей промисловості та сфери послуг;

- системи факторів виробництва та виробничих відносин;

- системи міжнародних партнерських зв'язків тощо.

З іншого погляду, формування пріоритетів розвитку підприємства також повинне відповідати системності, а саме:

- системі цілей, задач, інструментарію, контролю;
- системі залучених ресурсів: трудових, фінансових, технологічних та інших;

- системі управлінських дій, взаємовідносин суб'єктів;
- системі поглядів на визначення стратегічних пріоритетів.

Використання процесного підходу ґрунтується на розумінні явища формування державних пріоритетів розвитку підприємства як процесу:

- бізнес-процес формування пріоритетів з набором окремих безперервних процесних дій, розподілених у часі, напрямі впливу, галузі або сектору впливу тощо;

- взаємозв'язку процесів — усі процеси є взаємопов'язаними та впливають одне на одного;

- процес формування національних цінностей та переваг розвитку підприємства;

- процес визначення головних та другорядних пріоритетів;

- процес залучення ресурсів та потенціалу для реалізації пріоритетів;

- процес трансформації та оновлення інституціональної оболонки засобами державного впливу.

Еволюційний підхід ґрунтується на безцінних надбаннях економічної теорії та наукових шкіл стосовно методів, заходів та інструментарію визначення державних пріоритетів розвитку підприємства як подвійного використання існуючого досвіду та минулого з чіткою фільтрацією найефективніших та перспективніших заходів. Визначення державних пріоритетів з позицій еволюційного підходу засновується на врахуванні еволюції:

- розвитку підприємства, інноваційної економіки та державного управління;

- поглядів вчених на доцільні та найефективніші засоби визначення державних пріоритетів розвитку підприємства;

- виникнення біфуркацій в інноваційній системі підприємства;

- зміни інститутів та інфраструктурних елементів;

- виникнення ринкових "провалів", опортуністичної поведінки та на цих основах аналізу суперечностей в економіці тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Використання стейкхолдерорієнтованого підходу під час формування державних пріоритетів розвитку підприємства є певним відголоском методології індивідуалізму, проте дещо конкретизує та розширює її.

Визначення державних пріоритетів з позицій стейкхолдерорієнтованого підходу засновується за урахуванням провідної ролі держави у реалізації цих пріоритетів, але за тісної взаємодії з підприємцями та іншими учасниками ринку, які взаємодіють в інституціональному середовищі.

Таким чином, стейкхолдерорієнтований підхід ґрунтується на:

- центральної ролі держави в запуску процесу формування пріоритетів;

- паритеті держави, бізнесу, науковців та менеджерів інфраструктурних елементів;

- формуванні центру суб'єктної відповідальності, контролю та моніторингу при реалізації державних пріоритетів.

Причому реалізація стейкхолдерорієнтованого підходу за формування державних пріоритетів повинна засновуватися на політиці активного дирижизму, що ґрунтується на прямому та опосередкованому впливі держави на ключові інститути підприємства, проте з урахуванням інтересів представників бізнесу.

Таким чином, для забезпечення ефективного функціонування підприємства нами пропонується використовувати методологію неоінноваційного формування державних пріоритетів розвитку підприємства в інноваційній економіці, засновану на синергетичному поєднанні еволюційного, процесного, системного та стейкхолдерорієнтованого підходів, що дозволить створити оптимальні зовнішні умови для розвитку бізнесу та інновацій.

Література:

1. Барна М.Ю., Білецька І.М. Дослідження ролі інноваційної діяльності в забезпеченні розвитку підприємств туризму. Економічний дискурс. 2018. № 3. С. 60—69.

2. Воронько-Невіднича Т.В., Лещин Д.І., Василенко М.В. Управління конкурентоспроможністю підприємства в умовах нестабільного ринкового середовища. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 15. С. 23—27.

3. Гнатенко І.А. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємства. Науковий вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія "Економіка". 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38—42.

4. Гнатенко І. Вплив національного інноваційного підприємства на сталий розвиток ринку праці. Вісник Херсонського державного університету. 2018. № 32. С. 69—72.

5. Гнатенко І.А. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємства. Науковий журнал "Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії". 2018. № 6 (18). С. 70—74.

6. Сковоринська О.І., Попова Ю.М. Стандартизація як фактор підвищення якості та ефективності української логістики. Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. Серія "Економіка". 2017. № 4 (77). С. 145—152.

7. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 129—135.

8. Hutorov A.O., Hutorova O.O., Lupenko Yu.O., Yermolenko O.A., Voronko-Nevidnycha T. V. Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy (Ukraine). Revista Espacios. 2019. Vol. 40. № 7. P. 19.

9. Rakhmetulina Z., Pokataieva O., Trokhymets O., Hnatenko I., Rubezhanska V. Optimization of the structure of an innovative cluster on a competitive basis in a free market. Financial and credit activities: problems of theory and practice. 2020. Vol. 4. № 35. P. 238—247.

10. Zos-Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2020. Vol. 42. № 4. P. 504—515.

References:

1. Barna, M. Yu. and Biletskaya, I.M. (2018), "Research of the role of innovation in ensuring the development of tourism enterprises", Ekonomichnyy diskurs, vol. 3, pp. 60—69.

2. Voronko-Nevidnycha, T.V., Leshchyn, D.I. and Vasylenko, M.V. (2018), "Management of enterprise competitiveness in an unstable market environment", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 15, pp. 23—27.

3. Hnatenko, I. (2018), "Definition of innovations as tools of national entrepreneurship", Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I. I. Mechnykova. Seriya "Ekonomika", vol. 23, 5 (70), pp. 38—42.

4. Hnatenko, I. (2018), "The Impact of National Innovative Entrepreneurship on Sustainable Development of the Labor Market", Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu-Bulletin of the Kherson State University, vol. 32, pp. 69—72.

5. Hnatenko, I. (2018), "Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship", Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademiji-Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy, vol. 6 (18), pp. 70—74.

6. Skovorynska, O.I. and Popova, Y.M. (2017), "Standardization as a factor in improving the quality and efficiency of Ukrainian logistics", Menedzher. Visnyk Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnya. Seriya "Ekonomika", vol. 4 (77), pp. 145—152.

7. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial

production", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 43.1, pp. 129—135.

8. Hutorov, A. O., Hutorova, O O., Lupenko, Yu. O., Yermolenko, O. A. and Voronko-Nevidnycha, T. V. (2019), "Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy (Ukraine)", Revista Espacios, vol. 40.7, pp. 19.

9. Rakhmetulina, Z., Pokataieva, O., Trokhymets, O., Hnatenko, I. and Rubezhanska, V. (2020), "Optimization of the structure of an innovative cluster on a competitive basis in a free market", Financial and credit activities: problems of theory and practice, vol. 4.35, pp. 238—247.

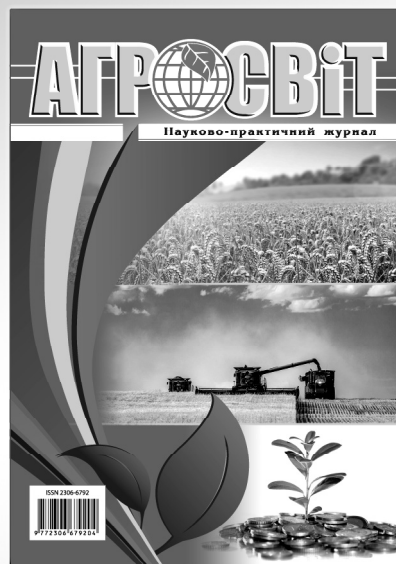
10. Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Isai, O., Shtuler, I., Samborskyi, O. and Rubezhanska, V. (2020), "Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises", Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, vol. 42.4, pp. 504—515.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2021 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Ж. В. Гарбар,
д. е. н., доцент, професор кафедри аграрного менеджменту та маркетингу,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0003-3492-9224
Н. С. Степанкевич,
аспірант, Державний науково-дослідний інститут інформатизації
та моделювання економіки, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-3435-8022

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.11

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ФОНДОВОГО РИНКУ

Zh. Harbar,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Agricultural Management
and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia
N. Stepankevich,
Postgraduate student of the State Research Institute of Informatization and Modeling of Economy, Kyiv

TRANSFORMATION OF THE STOCK MARKET INFRASTRUCTURE

Визначено особливості функціонування інфраструктури фондового ринку України на сучасному етапі економічних перетворень. Оцінено вплив інфраструктурного забезпечення на ефективну діяльність фондового ринку. Визначено зовнішні та внутрішні фактори, що здійснюють безпосередній вплив на функціонування фондового ринку країни. Виділено основні елементи сучасної форми організації інфраструктури фондового ринку. Охарактеризовано основні завдання підсистем інфраструктури фондового ринку. Здійснено характеристику поняття трейдингових мереж фондового ринку. Розглянуто інституційні передумови розвитку ринку державних цінних паперів. Обґрунтовано доцільність трансформації вітчизняної інфраструктури фондового ринку відповідно до довгострокових цілей розвитку з врахуванням особливостей економічної поведінки індивідів, націленої на максимізацію власного доходу. Запропоновано напрями удосконалення інфраструктури фондового ринку на основі міжнародних підходів до його розвитку.

It is determined that the formation and development of the stock market infrastructure of Ukraine at the present stage of economic transformations is an important tool for ensuring coordination and development of the country's financial system. It is substantiated that the introduction of the principles of social justice, reliability of investor protection, transparency, control, efficiency, legal order, openness, competitiveness will ensure the realization of national interests and guarantee the security of investment activities in the economy of Ukraine. It is indicated that the reform of the economy requires the creation of a favorable investment climate, the formation and effective development of the national stock market. It is proved that the effective functioning of the stock market depends on the availability of a comprehensive infrastructure and professional market participants. The main elements of the stock market infrastructure are identified: accounting elements (registration and depository activities); trade elements (exchange, over-the-counter and alternative infrastructure elements); settlement and clearing elements (clearing and payment system); regulatory elements (state and self-regulatory organizations); information elements

(analytical, consulting, rating); insurance elements; innovative elements; technical elements. The peculiarities of the functioning of the infrastructure of the stock market of Ukraine at the present stage of economic transformations are clarified. The impact of infrastructure on the efficient operation of the stock market has been assessed. External and internal factors that have a direct impact on the functioning of the country's stock market are identified. The main elements of the modern form of organization of the stock market infrastructure are highlighted. The main tasks of stock market infrastructure subsystems are described. The concept of stock market trading networks is described. The institutional preconditions for the development of the government securities market are considered. The expediency of transformation of the domestic infrastructure of the stock market in accordance with the long-term development goals taking into account the peculiarities of the economic behavior of individuals aimed at maximizing their own income is substantiated. The directions of improvement of the stock market infrastructure on the basis of international approaches to its development are offered.

Ключові слова: фондовий ринок, інфраструктура фондового ринку, цінні папери, фінансовий ринок, інфраструктура.

Key words: stock market, stock market infrastructure, securities, financial market, infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування та розвиток інфраструктури фондового ринку України на сучасному етапі економічних перетворень є вагомим інструментом забезпечення координації та розвитку фінансової системи країни. Реалізація принципів соціальної справедливості, надійності захисту інвесторів, прозорості, контрольності, ефективності, правової упорядкованості, відкритості, конкурентності дозволить забезпечити реалізацію загальнонаціональних інтересів та гарантій безпеки інвестиційної діяльності в економіці України. Реформування економіки потребує створення сприятливого інвестиційного клімату, становлення та ефективного розвитку національного фондового ринку. Ефективне функціонування фондового ринку залежить від наявності цілісної інфраструктури та професійних учасників ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку теоретико-методологічних засад функціонування інфраструктури фондового ринку перебувають у центрі уваги науковців та відображені у працях таких вчених, як Ю. Кравченко, Н. Кузнєцова, Л. Піатті, М. Рубінштейн, Х. Шмідель, П. Самуельсон, Р. Коуз, О. Мозговий, І. Рекуненко та інших.

Потребують подальшого дослідження питання щодо трансформації інфраструктури фондового ринку в країнах з розвинутою та транзитивною економікою та розробка дієвих механізмів її адаптації до коливань економічної кон'юнктури на міжнародних ринках капіталу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення особливостей функціонування інфраструктури фондового ринку в умовах трансформації економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвиток інфраструктури фондового ринку в Україні наразі перебуває в активній стадії. Наявність економічних передумов для створення дієвого та конкурентного середовища функціонування фондового ринку визначає необхідність формування чітких пріоритетів удосконалення його інфраструктурного забезпечення.

Сучасний розвиток світових економічних відносин, у тому числі й фінансових, позначений поширенням процесів інтеграції та глобалізації. Відповідно до цього національний фінансовий капітал перетворюється на глобальний та починає виконувати функцію каталізатора глобальних зрушень у міжнародних фінансово-економічних відносинах та трансформації відповідних інституцій. Системний підхід до аналізу міжнародного фондового ринку передбачає аналіз його як складної економічної системи з властивою їй системі сукупністю елементів і взаємозв'язку і взаємодією елементів всередині системи, а також взаємодією фондового ринку як системи із зовнішнім середовищем, у якості якої виступає також й міжнародний фондовий ринок як сегмент міжнародного фінансового ринку [1, с. 44].

М. Житар відзначає, що "сформоване на даному етапі інституційне середовище (рівень корупції, законодавчі неузгодженості, високий рівень тінізації та кримі-

Рис. 1. Основні завдання підсистем інфраструктури фондового ринку

Джерело: сформовано авторами за [4].

налізації економіки, декларативність прав акціонерів, непрозорість корпоративного управління, низький рівень корпоративної культури) сприяє ще більшому "розмиванню" прав власності, що, у свою чергу, стимулює розвиток рейдерства та чітко виражений короткостроковий характер господарської стратегії корпорацій. На погляд науковця, у таких умовах може розвиватися лише неорганізований сегмент фондового ринку, а отже, обов'язковим є створення інституційних умов для захисту прав власності, що сприятиме виникненню потреби ринкових інститутів, наслідком чого стане реструктуризація економіки, зростання обсягів організованого фондового ринку на макrorівні та збільшення ефективності корпорацій на мікрорівні" [2, с. 95].

Оскільки у країнах із перехідною економікою, і особливо в Україні, доходи населення витрачаються переважно на споживання, то вони не можуть бути джерелом інвестицій. Лише незначна частка населення України використовує свої банківські рахунки для накопичення. Водночас приріст інвестицій, що розміщуються на фондовому ринку, збільшує поточне споживання домогосподарств. Приватне споживання є найбільшим компонентом у структурі національного доходу, волатильність прибутковості на фондовому ринку корелює з коливаннями темпів зростання валового внутрішнього продукту. Але стимули до інвестування виникнуть тільки за умов фінансової стабільності та збільшення реальних доходів. Приріст доходів населення України може стати результатом державної політики, що має бути направлена на зменшення монополізації економіки, її структурні зрушення на користь високоприбуткових виробництв, зростання продуктивності праці,

збільшення кількості робочих місць та підвищення офіційної зайнятості.

Дослідження інфраструктури фондового ринку як системи вимагає вивчення середовища його функціонування, що, відповідно до висновків концепції самоорганізації, відіграє важливу роль у його розвитку. Фондовий ринок може функціонувати при наявності в країні (і за її межами) певних зовнішніх і внутрішніх факторів, що в сукупності забезпечують сприятливі (або навпаки) можливості для його розвитку, тобто за умов сформованості відповідного середовища. Механізм дії факторів полягає у такому: вони впливають на економічні інтереси суб'єктів, внаслідок чого змінюється економічна поведінка, що у свою чергу приводить до змін у системі фондового ринку. По відношенню до фондового ринку як системи всі фактори можна розділити на зовнішні (соціально-економічна структура країни) і на внутрішні (структурна організація ринку):

— зовнішні: економічні цикли в країні, зміни у структурі власності, галузева структура економіки, економічна та фінансова політика держави (податкова, процентна, валютна, монетарна політика, а також ступінь централізації ресурсів у суспільстві (використання державою та центральним банком внутрішніх грошових ресурсів)), рівень заощаджень, відкритість економіки, рівень політичної і соціальної стабільності, забезпечення законодавчого захисту власників, регіональна приналежність ринку;

— внутрішні: насиченість цінними паперами, рівень прибутковості та ризику, ліквідність, структура інвесторів та наявність інституційних інвесторів, розвиток

інфраструктури, системи регулювання та інформації; стимулювання вкладень у цінні папери.

Досить широке тлумачення елементів інфраструктури фондового ринку як одного із сегментів фінансового ринку, що дає В. Ілюшин, вказує на те, що сучасний розвиток технологій, пов'язаних із обслуговуванням фондового ринку, вимагає розширення комплексу обслуговуючих сфер діяльності, в які необхідно включити страхове, інноваційне і технічне забезпечення даного ринку. Таким чином, незалежно від моделі ринку цінних паперів сучасна форма організації його інфраструктури включає такі основні елементи:

- облікові елементи (реєстраторська і депозитарна діяльність);
- торгові елементи (біржові, позабіржові і альтернативні елементи інфраструктури);
- розрахунково-клірингові елементи (кліринг і система платежу);
- регулюючі елементи (державні і саморегулювні організації);
- інформаційні елементи (аналітичний, консультативний, рейтинговий);
- страхові елементи;
- інноваційні елементи;
- технічні елементи.

Зазначене дозволяє характеризувати інфраструктуру фондового ринку як дворівневу, перший рівень якої є організаційним середовищем, що забезпечує процес укладання і виконання операцій на основі розмежування функцій і спеціалізації діяльності, а другий — це допоміжна підсистема, що здійснює обслуговування системоутворюючих елементів інфраструктури і забезпечує її нормальне функціонування.

Ураховуючи функціональний зв'язок підсистем інфраструктури ринку цінних паперів та їхніх елементів, розподілено основні завдання інфраструктури ринку цінних паперів, які покликані виконувати кожна з підсистем інфраструктури (рис. 1).

Таким чином, елементи інфраструктури забезпечуватимуть максимальну ефективність і своєчасне виконання угод, що укладаються на ринку цінних паперів. Слід також зазначити, що йдеться не про внутрішню ефективність інфраструктури як замкнутого об'єкта, а про ефективність для ринку в цілому.

Відповідно до функцій, що виконують учасники інфраструктури фондового ринку вітчизняні науковці О. Кірсєва, М. Шаповалова, Н. Гребеник виділяють три основні їх групи:

- оператори (торговці цінними паперами та компанії з управління активами) — забезпечують обіг цінних паперів, тобто укладають угоди з їх купівлі-продажу;
- організатори торгівлі цінними паперами — учасники організованого (фондові біржі, торговельні системи) та неорганізованого ринку;
- зберігачі цінних паперів (депозитарії), клірингові організації та реєстратори прав власності на цінні папери [3, с. 75].

Для покращення ефективності роботи учасників фондового ринку варто вдосконалити систему розкриття інформації на основі вільного та оперативного доступу інвесторів до інформаційних даних про професійних учасників фондового ринку та емітентів цінних

паперів. Слід звернути увагу на те, що важливим аспектом підвищення стійкості фондового ринку є залучення широкого кола інституційних учасників, які повинні стимулювати біржі, докладаючи багато зусиль щодо вдосконалення системи гарантій виконання зобов'язань. Крім того, для досягнення такої мети необхідні узгоджені дії біржі та регулятора. А вирішення завдань нарощення ліквідності та обсягів торгівлі безпосередньо пов'язано із залученням до торгівлі значної кількості індивідуальних інвесторів [5, с. 3].

Впровадження відповідних заходів дасть змогу покращити діяльність учасників фондового ринку, що своєю чергою сприятиме динамічному розвитку фондового ринку України.

Інфраструктура фондового ринку є складною системою, яка знаходиться під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Основними чинниками, що впливають на функціонування фондового ринку, є:

- політична та соціальна стабільність суспільства;
- структура власності;
- рівень економічної грамотності населення та довіри до фінансових інститутів;
- фінансова структура макроекономіки;
- світові ціни на енергоносії;
- економічна та фінансова політична та соціальна стабільність суспільства.

Найбільш динамічним сегментом фондового ринку в останні десятиріччя став ринок похідних цінних паперів (деривативів). Деривативи роблять фондові ринки більш ризикованими, тому що ці інструменти мають високий рівень фінансового важеля, а отже, і фінансового ризику. Це пов'язано з використанням деривативів для взаємного кредитування (позабалансові операції комерційних банків), збільшенням через механізми форвардних операцій зовнішніх запозичень комерційних банків, фінансуванням залучених коштів у фінансові операції з високою дохідністю з подальшим падінням курсу національної валюти та ризиком настання системної кризи у зв'язку з необхідністю погашення великою кількістю комерційних банків своїх зобов'язань за форвардними операціями [6, с. 219]. У вітчизняній практиці систему цілей банківського інвестування в цінні папери можна характеризувати за такими основними напрямками: збереження і приріст капіталу; придбання цінних паперів, які мають усі властивості готівки і є засобом обігу та платежу; отримання контролю над діяльністю підприємства через придбання цінних паперів і здійснення перерозподілу власності; спекулятивна гра на коливаннях курсів цінних паперів [7, с. 41].

Помітний вплив на зміни в інфраструктурі фондового ринку на сучасному етапі здійснює тенденція до універсалізації позиції банків, яка пов'язується з відміною положення закону Гласа-Стігала про заборону комерційним банкам створювати дочірні компанії з торгівлі цінними паперами [8, с. 218]. Універсалізація банків приводить до нівелювання чітких відмінностей між двома основними моделями фондових ринків — англосаксонською та європейсько-континентальною.

Виходячи із вищезазначеного, можна дійти таких висновків, що банки на фондовому ринку можуть виступати як у ролі емітентів, так і у ролі інвесторів, а також надавати посередницькі, консалтингові та інші по-

слуги своїм клієнтам. Емісійна діяльність дає банкам змогу вирішувати питання власної капіталізації, дотримання вимог НБУ та покращувати грошовий обіг у країні. Якщо банки виконують роль інвесторів, то вони залучають на фондовий ринок грошові кошти юридичних та фізичних осіб, що дає змогу спрямовувати необхідні ресурси у пріоритетні галузі економіки та вирішувати низку соціальних питань.

Проведене дослідження дозволило виділити певні проблемні питання в поточній моделі інфраструктури фондового ринку, що потребують ґрунтовного вивчення та вирішення: відсутність оверсайту за ключовими елементами інфраструктури фондового ринку; необхідність приведення діяльності НДУ та РЦ до міжнародних стандартів; необхідність подальшої докапіталізації РЦ у разі продовження здійснення банківської діяльності; не виконання РЦ класичної банківської діяльності; завищений рівень статутного капіталу РЦ для провадження клірингової діяльності; неможливість конкуренції та розвитку ринку через монополію РЦ на DVP розрахунки за цінними паперами; необхідність наближення до провідних практик ЄС, що передбачають забезпечення "розрахунків в грошах центробанка"; незручність обліку цінних паперів у двох депозитаріях; невизначеність в законі умов передачі ОВДП до НДУ [9].

Об'єднуючи підходи М. Кастельса та О. Вільямсона при аналізі сучасного етапу розвитку інфраструктури фондового ринку та його місця в сучасному глобальному просторі, доцільним є характеристика поняття трейдингових мереж фондового ринку зі своєю специфічною архітектурою. Вітчизняні науковці характеризують трейдингові мережі фондового ринку як систему організацій та установ нематеріальної сфери виробництва (вузлів), яка забезпечує комунікацію суб'єктів фондового ринку з метою мінімізації інформаційної асиметрії, трансакційних витрат та ризиків у часі та просторі.

Якщо проводити паралель між традиційною інфраструктурою фондового ринку та менш звичними трейдинговими мережами, то можна визначити, що більшість складових частин першої в тому чи іншому вигляді представлені і в сучасних трейдингових мережах. Насамперед це пояснюється тим, що формування сучасних трейдингових мереж почалось, ґрунтуючись на старих елементах інфраструктури, що мали найбільшу схильність до самоорганізації та адаптації. У результаті отримання великого ступеня незалежності була насамперед реалізована схильність до адаптації, тобто концентрація якнайбільшої кількості функцій фондового ринку, що навіть історично чи організаційно не належали до їх компетенції. Здатність до самоорганізації, по-перше, була активізована на державному рівні (друга половина XX ст.), а потім почала розвиватись автономно, тобто виникли неспинні процеси об'єднань та поглинань серед організаторів біржової торгівлі.

Еволюція трейдингових мереж фондового ринку пояснюється об'єктивними потребами сучасної економіки та викликами фінансових криз. Традиційні форми організаторів торгівлі на фондовому ринку спостерігаються лише в країнах з нерозвиненою економікою та є неконкурентоспроможними. У результаті неоднорідності розвитку, викликані різними умовами та темпами розвитку фінансових систем та потреб реального

сектору економіки, сформувались наступні основні групи вузлів трейдингових мереж. До I (базового) рівня належать традиційні фондові біржі та ПТС, що виконують вузький набір функцій та обслуговують локальний ринок. Для здійснення міжнародних операцій обов'язково використовується посередник другого рівня. До II рівня відносяться традиційні загальнонаціональні фондові біржі, що виконують вузький набір функцій, але мають встановлені кореспондентські відносини із закордонними біржами, але знову ж таки, використовуючи можливості загальнодержавного депозитарія. До III рівня відносяться фондові біржі, що, завдяки об'єднанню з фондовими центрами, отримали можливість розширити свій функціонал до максимуму (9 з 10 базових) та стати повноцінними та постійними вузлами глобальної трейдингової мережі, з яких і починається відлік реальних елементів. IV рівень представлений саме фондовими центрами, що акумулюють не тільки ринкову інформацію, а й фінансові можливості у часі та просторі. Фондові центри формують особливе поле впливу, яке постійно намагається розширюватись. V рівень у сучасних умовах є останнім. Фінансові центри, що об'єднують у собі невичерпні можливості як у функціональному, так і еволюційному сенсі, є тими ключовими вузлами, на яких тримається вся мережева система. Сфери їх впливу також не є стабільними, вони коливаються під натиском політичних та інших чинників, але, на відміну від попередніх груп, вони є найбільш стабільними та стійкими.

Запропонована структура трейдингових мереж фондового ринку має яскраво виражений вектор підпорядкування зверху донизу та має низку позитивних моментів. Фактично регіональні елементи, що підпорядковуються наступним рівням, вже не формують регіональний фондовий ринок і середовище свого існування, а пристосовуються до вже наявного зовнішнього середовища. У контексті найвищого ступеня адаптації елементів останніх рівнів актуальним стає питання інтеграції у глобальний фінансовий простір із можливістю збереження регіональних особливостей розвитку.

Слід зазначити, що останніми десятиліттями перед інфраструктурою фондового ринку постала ціла низка нових задач, пов'язаних насамперед з інтеграційними тенденціями, що відповідно вимагає інших умов функціонування у глобальному економічному просторі. Основні вимоги до удосконалювання інфраструктури можна умовно поділити на 3 групи: мінімізація ризиків, спрощення системи розрахунків і технологічне забезпечення торгів. Якщо говорити про валютні ринки, то на них давно здійснюється цілодобова торгівля, що значно нівелює часові розходження учасників торгів.

Таким чином, можна визначити принципи, на яких ґрунтується побудова трейдингових мереж фондового ринку. Усі групи вузлів можна поділити на 2 категорії: повноцінні та неповноцінні, залежно від ступеня інтегрованості до глобального фінансового простору. Наступний принцип: можливість подальшого переходу до найвищого рівня, тобто трансформація функціонала та значення для фінансового середовища. Якщо виконання зазначеного принципу неможливе за об'єктивних умов (низький ступінь готовності чи зростання конкуренції), то може виникнути принцип пошуку нових вузлів дотичності для подальшої еволюції системи. Це озна-

чає формування нових сталих напрямків фінансових потоків, розширення функціоналу. Слід також виокремити принцип незворотності: при переході від нижчого до більш високих рівнів зворотній рух можливий лише в умовах катаклізмів (війн, революцій, політичних конфліктів тощо) та є надзвичайним.

Принцип самозбереження має дуалістичне сприйняття. Зрозуміло, що формування вузла найвищого рівня змушує його користувачів здійснювати підтримку його функціонування навіть у найважчих кризових умовах. З іншого боку, це може призвести до ситуації, коли допускаються власні помилки чи махінації при впевненості у підтримці в будь-якій ситуації [10, с. 140].

Інституційні передумови розвитку ринку державних цінних паперів в Україні мають вирішальний вплив на те, які саме організації і як діють на цьому ринку, і на те, як вони вводяться та виводяться з нього. Але в свою чергу і організації чинять вплив на процес зміни інституційних рамок. Результати інституційних змін можуть формуватися через так званий "ефект блокування", що виникає внаслідок симбіозу інститутів і організацій на основі структури спонукальних мотивів, що створюється цими інститутами та характеризується зворотним впливом змін в наборі можливостей на сприйняття і реакцію індивідів [11, с. 540].

Формальні і неформальні правила, норми відносин та способи забезпечення їх реалізації утворюють у сукупності інституційну основу функціонування та розвитку інфраструктури фондового ринку. Інститути визначають і обмежують набір альтернатив діяльності на цьому ринку, вони включають у себе форми обмежень, створених людьми для того, щоб надати певну структуру взаєминам суб'єктів на даному ринку [12, с. 15].

Організація ринку державних цінних паперів в Україні повинна здійснюватись таким чином, щоб поєднати довгострокові цілі розвитку і економічну поведінку індивідів, націлену на максимізацію власного доходу. Передумовами цього є те, що обіг державних цінних паперів на ринку внутрішнього боргу виступає в якості найбільш ліквідних, найменш дохідних і ризикованих фінансових інструментів.

У структурі фондового ринку особливе місце займає депозитарій. У світовій практиці існує кілька видів депозитарних систем залежно від специфіки законодавства, історичних традицій і особливостей формування національних фондових ринків тієї чи іншої країни. Їхній рівень централізації/децентралізації визначається наявністю або відсутністю єдиного Центрального депозитарію та відмінностями в позиціонуванні депозитарних установ. Наприклад, нині в розвинених країнах світу обслуговування 95% фондового ринку забезпечується центральними депозитаріями. У Європі функціонує близько тридцяти центральних депозитаріїв, а у всьому світі загалом — близько ста [13, с. 55].

Базові рекомендації, щодо ефективної побудови інфраструктури фондового ринку були висвітлені у доповіді "Group 30" 1989 р., яка складалася з представників тридцяти великих структур професійних учасників Міжнародного ринку цінних паперів. Головні рекомендації цієї доповіді щодо побудови системи клірингу і розрахунків за договорами щодо цінних паперів пізніше були скориговані учасниками Міжнародної асоціації з питань обслуговування цінних паперів (ISSA) [14]. Знач-

на увага у цій доповіді приділяється організаційній структурі та управлінню депозитарною діяльністю, що має суттєво поліпшити і спростити обслуговування локальних і трансграничних угод за операціями щодо цінних паперів [15, с. 41].

Фахівці визначають високу міру фрагментарності інфраструктури клірингу і розрахунків у країнах ЄС. Хоча вона і перебуває у стадії консолідації, кількість національних і міжнародних організацій, які надають послуги клірингу і розрахунків, як і в минулі роки, велике (неабиякою мірою це є наслідком складності процесів інтеграції і гармонізації законодавств країн). Наприклад, існують 19 центральних депозитаріїв та міжнародних центральних депозитаріїв, які надають різноманітні види послуг і мають різну структуру управління. У деяких країнах-членах Євросоюзу клірингові будинки функціонують окремо від центральних депозитаріїв, тоді як в інших країнах кліринг і розрахунки поєднуються в рамках однієї організації.

За останній період характерним є значний стрибок рівня капіталізації фондових бірж світу, що дає змогу прогнозувати його подальший стрімкий розвиток. Особливо вагому роль відіграли у цьому США та країни Європи. Також варто зазначити, що досить динамічним є розвиток ринку цінних паперів Китаю, Японії та Індії.

Глобалізація світової економіки сьогодні розповсюдилась на широку сферу міжнародних операцій і сприяла формуванню міжнародного фондового ринку в його сучасному вигляді. Прямий вплив на розміри та глибину міжнародного фондового ринку чинили процеси фінансової інтеграції, які привели до усунення бар'єрів між національними та міжнародним фондовими ринками, зростання обсягів транскордонних потоків капіталу, формування нової структури учасників. Утворився якісно новий рівень глобальної фінансової системи, який заснований на розширенні мережі організацій та компаній, які надають транснаціональні фінансові послуги та використовують спеціалізовані інформаційні технології. Розвиток міжнародного фондового ринку в епоху глобалізації забезпечує необхідні умови для більш тісної взаємодії усіх сторін діяльності у сфері світових фінансів. Фондовий ринок є стрижневим фактором мобілізації фінансово-капітальних ресурсів у ринковій економіці, а також інструментом проведення інноваційної політики у державі. Він постає невід'ємним атрибутом інституційного регулювання національної економіки.

Існує декілька базових підходів щодо функціонування фондового ринку, вибір яких визначальним чином впливає на ефективність усього фінансового сектору економіки країни. Ці підходи пов'язані з двома варіантами ведення ринкового господарювання у фінансовій сфері — англо-американська (ринково-орієнтована модель) та японсько-німецька (банківсько-орієнтована модель). Вітчизняні фахівці обґрунтовують різні підходи до визначення моделі українського ринку, іноземні інвестори пропонують концептуальні засади моделей, запроваджених у їхніх країнах. Головне розмежування стосується рівня централізації ринку. На практиці у більшості країн має місце еkleктичне поєднання елементів різних систем.

ВИСНОВКИ

З огляду на всі особливості вітчизняного ринку цінних паперів, можна зробити висновок про те, що в

Україні пріоритетною стає німецько-японська модель, яка передбачає формування інвестиційних ресурсів переважно за рахунок кредитів комерційних банків. Такий стан речей відповідає сучасним потребам підприємств та можливостям фінансової системи, адже ресурси комерційних банків є наразі більшими, ніж ресурси фондового ринку. Водночас варто зазначити, що перспективи стабільного розвитку економіки пов'язані з фінансуванням через механізми фондового ринку. Одним з головних недоліків на сучасному етапі є неповне використання його інвестиційного потенціалу.

Література:

1. Галенко Н.О. Аналіз міжнародного фондового ринку, як економічної системи, в період фінансово-економічної кризи. URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2388/1/Galenko.pdf>
2. Житар М.О. Стан та перспективи розвитку фондового ринку в умовах фінансової нестабільності економіки України. Економіка і організація управління. 2016. № 1 (21). С. 93—101.
3. Питання функціонування та вдосконалення інфраструктури фондового ринку України: Інформаційно-аналітичні матеріали / за ред. О.І. Кіреєва, М.М. Шаповалової, Н.І. Гребенюк. Київ: Центр наукових досліджень НБУ, 2005. 132 с.
4. Лапішко З.Я. Формування інфраструктури регіонального ринку цінних паперів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук, спец. 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит". Львів, 2008. 28 с.
5. Нечипорук О.В. Професійні учасники фондового ринку України. Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика. 2018. Вип. 1. С. 1—3.
6. Бутенко В.В., Лисенко К.А. Фінансовий ринок України: проблеми та перспективи його розвитку. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 28 (2). С. 88—91.
7. Показники діяльності банків України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
8. Калач Г.М. Сучасні тенденції фінансової політики на фондовому ринку. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 6 (96). С. 216—222.
9. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua>
10. Копилова О. Сучасні теоретичні підходи до визначення трейдингових мереж фондового ринку. Економічний аналіз. 2016. Т. 25. № 1. С. 138—14.
11. Журавльова Т.О. Інституційні передумови розвитку ринку державних цінних паперів в Україні. Економічний вісник університету. 2020. Вип. № 29/2. С. 537—542.
12. Лисяк Л.В. Доходи домашніх господарств України як потенційне джерело внутрішніх державних запозичень. Праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. 2011. Вип. 2. Т. 3. С. 11—17.
13. Леось О.Ю. Вивчення існуючих проблем депозитарної системи України в аспекті відсутності єдиного центрального депозитарію. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 4. С. 53—56.
14. Офіційний сайт Міжнародної асоціації по обслуговуванню цінних паперів (ISSA). URL: <http://www.issanet.org/pdf/G30-01-2003.pdf>
15. Сивченко Г. Європейські орієнтири реформування національної депозитарної системи України. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2010. № 4. С. 39—47.

References:

1. Halenko, N.O. (2010), "Analysis of the international stock market as an economic system during the financial and economic crisis", available at: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/2388/1/Galenko.pdf> (Accessed 15 Aug 2021).
2. Zhytar, M.O. (2016), "The state and prospects of the stock market in the financial instability of Ukraine's economy", *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 1 (21), pp. 93—101.
3. Kirieiev, O.I. Shapovalova, M.M. and Hrebenyk, N.I. (2005), *Pytannia funktsionuvannia ta vdoskonalennia infrastruktury fondovoho rynku Ukrainy* [Issues of functioning and improvement of the stock market infrastructure of Ukraine], Tsentr naukovykh doslidzhen' NBU, Kyiv, Ukraine.
4. Lapishko, Z.Ya. (2008), "Formation of the infrastructure of the regional securities market", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, L'viv, Ukraine.
5. Nechiporuk, O.V. (2018), "Professional participants of the stock market of Ukraine", *Suchasni problemy upravlinnia pidpriemstvamy: teoriia ta praktyka*, vol. 1, pp. 1—3.
6. Butenko, V.V. and, Lysenko, K.A. (2018), "The financial market of Ukraine: problems and prospects for its development", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 28 (2), pp. 88—91.
7. National Bank of Ukraine (2021), "Performance indicators of Ukrainian banks", available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 (Accessed 15 Aug 2021).
8. Kalach, H.M. (2009), "Current trends in financial policy in the stock market", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 6 (96), pp. 216—222.
9. National Bank of Ukraine (2021), available at: <https://www.bank.gov.ua> (Accessed 15 Aug 2021).
10. Kopylova, O. (2016), "Modern theoretical approaches to the definition of stock market trading networks", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 25, no. 1, pp. 138—14.
11. Zhuravli'ova, T.O. (2020), "Institutional prerequisites for the development of the government securities market in Ukraine", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 29/2, pp. 537—542.
12. Lysiak, L.V. (2011), "Household income of Ukraine as a potential source of domestic government borrowing", *Pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Seriia : Ekonomichni nauky*, vol. 2, no. 3, pp. 11—17.
13. Leos', O.Yu. (2012), "Study of the existing problems of the depository system of Ukraine in the aspect of the absence of a single central depository", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 53—56.
14. ISSA (2021), available at: <http://www.issanet.org/pdf/G30-01-2003.pdf> (Accessed 15 Aug 2021).
15. Syvchenko, H. (2010), "European guidelines for reforming the national depository system of Ukraine", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu*, vol. 4, pp. 39—47.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2021 р.

Л. М. Сатир,

д. е. н., професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0003-0040-6863

Р. П. Задорожна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0003-1229-5611

А. В. Непочатенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0002-0809-8482

О. І. Кепко,

к. т. н., доцент, доцент кафедри прикладної інженерії та охорони праці, Уманський національний університет садівництва

ORCID ID: 0000-0003-1443-307X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.18

АНАЛІТИЧНИЙ КВАЛІМЕТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРИЙНЯТТЯ ЕФЕКТИВНИХ СТРАТЕГІЧНИХ РІШЕНЬ

L. Satyr,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activity, Bila Tserkva National Agrarian University

R. Zadorozhna,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activity, Bila Tserkva National Agrarian University

A. Nepochatenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activity, Bila Tserkva National Agrarian University

O. Kepko,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Applied Engineering and Occupational Safety, Uman National University of Horticulture

ANALYTICAL QUALIMETRIC APPROACH TO PRODUCT QUALITY ASSESSMENT AS A TOOL FOR MAKING EFFECTIVE STRATEGIC DECISIONS

У статті визначено проблеми якості в системі ринкової економіки, розглядаються основні підходи до визначення категорії "якість" та рівні її оцінки відповідно до міжнародних стандартів серії ISO 9000. Розкрито взаємозв'язок економіки та управління якістю, ефективністю та якістю виробничого процесу з урахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду. Розглянуто головну проблему якості, найважливішим фактором якої є підвищення рівня життя, економічної, соціальної та екологічної безпеки. Наведено узагальнену градацію рівней якості та розвитку виробничих процесів підприємства. Використання кваліметричного підходу до оцінки якості розвитку потребує окремого серйозного методологічного та методичного дослідження та фор-

мування відповідного забезпечення, тому що застосування кваліметрії на практиці, яке не базується на науково обгрунтованій методології кількісної оцінки, розробленої у теоретичній кваліметрії, може привести до сумнівних результатів. У статті проведено аналіз проблеми відстеження і контролю якості продукції за рахунок використання і вдосконалення різних методів оцінки якості продукції. Визначено основні поняття у сфері оцінки якості продукції. Уточнені основні актуальні методи оцінки якості.

Оцінка ефективності прийняття стратегічних управлінських рішень відіграє важливу роль у діяльності підприємства загалом. Тому науково-дослідницькі роботи є необхідною передумовою розробки ефективних управлінських рішень. Для реалізації прийнятих рішень необхідно мати механізм їх виконання, основними завданнями якого є: розробка програми реалізації, управління виконанням, контроль виконання, оцінка результатів. Розробка та впровадження рішень, які завжди забезпечують високу ефективність, є дуже складним завданням навіть для досвідчених менеджерів. Не завжди ефект від виконання управлінського рішення відповідає очікуваному, але, незважаючи на це, повинно бути постійне бажання максимізувати цей ефект.

The article defines quality problems in the market economy system, considers the main approaches to determining the category of "quality" and the level of its assessment in accordance with international standards of the ISO 9000 series. The relationship between economics and management of quality, efficiency and quality of production process, taking into account foreign and domestic experience, has been revealed. The main problem of quality is considered, the most important factor of which is the improvement of living standards, economic, social and environmental safety. The generalized gradation of equal quality and development of production processes of the enterprise is given. The use of a qualimetric approach to the assessment of the quality of development requires a separate serious methodological and methodological study and the formation of appropriate support, because the use of qualifiers in practice, which is not based on a scientifically based methodology of quantitative assessment developed in the theoretical qualifier, can lead to dubious results. The article analyzes the problem of tracking and contrasting the quality of products through the use and improvement of various methods of evaluating the quality of products. The basic concepts in the field of product quality assessment are defined. The main relevant methods of quality assessment have been clarified.

Assessment of the effectiveness of strategic management decisions plays an important role in the activities of the enterprise as a whole. Therefore, research works are a prerequisite for the development of effective management decisions. To implement the decisions taken, it is necessary to have a mechanism for their implementation, the main tasks of which are: development of the implementation program, execution management, control of execution, evaluation of results. Developing and implementing solutions that always provide high efficiency is a very difficult task even for experienced managers. Not always the effect of the implementation of the management decision corresponds to the expected, but despite this, there should be a constant desire to maximize this effect.

Ключові слова: якість продукції, управління якістю, система якості, кваліметрія, якісні властивості, технологічний підхід, методи оцінки якості продукції, контроль якості, показники якості, економічна ефективність, стратегічні управлінські рішення.

Key words: product quality, quality management, quality system, qualimetry, quality properties, technological approach, product quality assessment methods, quality control, quality indicators, cost-effectiveness, strategic management decisions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

При управлінні виробничими процесами підприємства особливе місце займає їх оцінювання: результати оцінки виступають основою для прийняття стратегічних рішень щодо вибору методів поліпшення (бенчмаркінг, FAST тощо), моделювання, реінжинірингу, оптимальному використанню залучених ресурсів тощо. Однак існуючі

методи оцінки виробничих процесів потребують удосконалення, тому що не враховують у кількісному виразі складову якості їх реалізації та розвитку. Оцінка ефективності прийняття управлінських рішень відіграє важливу роль у діяльності підприємства загалом. Це необхідно для подальшої роботи підприємства, адже якщо рішення буде неефективним, то робота всіх підрозділів

теж буде неефективною. Тому передумовою прийняття ефективного управлінського рішення є проведення науково-дослідної роботи щодо аналізу перспектив ринку та підприємства, що дозволить уникнути неефективної роботи в майбутньому.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасній літературі та практичній діяльності для оцінки виробничих процесів підприємства застосовують статистичні методи, розроблені С.Б. Вардеманом, Дж.М. Джоубом, К. Ісікавою, М. Імаї, Е. Нойманном, С.Х. Хойсингтоном; аналітично-розрахункові методи імпонують О.М. Криворучко; матричний метод приймає за основу Ю.Ф. Тельнов та ін. Проте широке коло питань оцінки якості виробничих процесів підприємств потребує подальшого дослідження, зокрема з точки зору кваліметричного підходу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є об'єктивний аналіз оцінки якості продукції підприємства на основі кваліметрії, конкретизація основних методів оцінки якості продукції та здійснення оцінки ефективності прийняття стратегічних управлінських рішень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Поняття "якість" багатогранне, використовується практично у всіх видах діяльності і піддається впливу різних факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Протягом декількох десятиліть підходи до процесів управління якістю втратили технічну спрямованість і поширилися практично на всі соціальні процеси і діяльність організацій загалом.

Позитивного результату у вирішенні питань низько-ефективного процесу управління якістю можна досягти лише за наявності раціонального поєднання державного та технологічного регулювання з економічними інтересами організацій. Впровадження підвищення якості неможливе без підтримки законодавства, податкової політики, розробки вигідних для організацій державних замовлень, а також якісного навчання фахівців у сфері менеджменту якості. Необхідною умовою вирішення сучасних проблем менеджменту якості є вивчення виникнення і розвитку теорії і методології в області менеджменту якості, як у вітчизняній, так і в зарубіжній практиці.

Вагомим фактором у питанні управління якістю є процеси ринкової економіки, більшою мірою це виражається в конкурентному середовищі. Що стосується методів реалізації, то конкуренція ділиться на цінову (зміщення конкурентів за рахунок зниження, збивання ціни) і нецінову, в якій за тією ж ціною пропонуються продукти з найвищими параметрами якості і комплексом додаткових послуг, тобто "товари з підтримкою". За статистикою, споживача приваблює тільки якість.

У розвинених ринкових економіках існує серйозна конкуренція за розробку програм, які покращують якість продукції та послуг. У дослідженнях відомих вчених і на практиці існує необхідність формування об'єктивних показників, які зможуть оцінити здатність підприємств виробляти продукцію з необхідними якісними

характеристиками, що в майбутньому буде підтверджено сертифікатами відповідності. Нині більшість організацій мають системи якості, які відповідають міжнародним стандартам.

Сертифікат, що підтверджує систему якості, є одним з основних факторів укладення договору на поставку будь-якої продукції. Основним джерелом існування будь-якої компанії є ефективна реалізація якісного продукту.

У роботах вітчизняних і зарубіжних вчених розглядаються різні питання менеджменту якості, накопичений значний досвід в області менеджменту якості. Тому необхідно узагальнити основні положення теорії і практики в цій сфері.

Як правило, в ринковій економіці виробник і споживач опиняються на ринку, їх мотивація заснована на фінансовій вигоді і максимізації споживчого результату. При цьому головною умовою є особистий вибір споживача між кращими товарами різних виробників. Згідно зі статистикою придбаних товарів і послуг, споживач направляє виробника на бажаний потік продукції. Споживач як основна фігура в питанні якості вибирає найбільш бажані властивості [1].

У ринковій економіці якість є головним завданням, оскільки саме за допомогою сучасних підходів до управління якістю провідні іноземні фірми досягли високих позицій на різних ринках. На жаль, українські підприємства сьогодні не мають істотної переваги в застосуванні сучасних методів управління якістю.

Підвищення якості несе величезні можливості, але ефективного результату можна досягти тільки зміною ставлення керівників організацій до якості на всіх рівнях виробництва, необхідно ставитися до якості як до способу життя.

Існує прямий зв'язок між якістю та ефективністю виробництва. Підвищення якості сприяє підвищенню ефективності виробництва, що призводить до зниження витрат і збільшення частки ринку.

У ринковій економіці проблема якості є найважливішим фактором підвищення рівня життя, економічної, соціальної та екологічної безпеки. Якість — це комплексна концепція, що характеризує ефективність усіх аспектів діяльності: розробка стратегії, організація виробництва, маркетинг тощо Найважливішою складовою всієї системи якості є якість продукції [2].

На сьогоднішнє питання управління якістю по всьому світу актуальне як ніколи. Велика увага приділяється його розробці та вдосконаленню, оскільки сучасні методи підвищення якості продукції та послуг є ефективним інструментом, покликаним підтвердити ефективність якісних систем організацій та засвідчити, що дії щодо підвищення якості продукції (послуг) та супутніх результатів задовольняють:

— вимоги ДСТУ ISO 9000:2015, ДСТУ ISO 9001:2015;

— вимоги до якісного посібника;

— вимоги до законодавчих, нормативно-правових документів та організаційно-адміністративних документів організацій;

— заплановані заходи. [3]

У сучасній літературі і практиці існують різні інтерпретації поняття якості. Відповідно до ISO 9000:2015,

Міжнародна організація зі стандартизації визначає якість як здатність задовольняти споживачів і навмисний або ненавмисний вплив на відповідні зацікавлені сторони. Також ця серія стандартів визначає основні вимоги до якості на міжнародному рівні.

Міжнародна стандартизація вийшла на якісно новий рівень після виходу першого видання серії міжнародних стандартів ISO 9000 наприкінці 80-х років. Ці стандарти застосовувалися безпосередньо у виробничих процесах, у сфері управління та встановили основні вимоги до систем забезпечення якості. Саме стандарти серії ISO 9000 ініціювали сертифікацію систем якості, встановлення єдиного підходу до умов оцінки систем якості та регулювання відносин між виробниками та споживачами продукції.

Саме в ринковій економіці розроблена концепція якості продукції (послуг) з точки зору її відповідності вимогам споживача. Авторами ідеї такого підходу до визначення категорії "якість" вважаються голландські вчені Дж. Ван Етінгер і Дж. Сіттіга, яка визначила спеціальну сферу науки як кваліметрію.

Кваліметрія — це наука про те, як вимірювати і кількісно оцінити показники якості. Зазначена наука дозволяє давати кількісні оцінки якісних характеристик продукту. Кваліметрія заснована на тому, що якість в першу чергу залежить від значної кількості виробленого продукту. Судження про якість продукту повинні бути визначені через дані про його властивості і умови, в яких буде використовуватися продукт [3].

Дж. Ван Етінгер і Дж. Сіттіг вважали, що якість може бути виражена в числовому вираженні, якщо споживач зміг згрупувати властивості в порядку важливості. Вони вважали, що якість — це вимірна кількість і, отже, недотримання продукту встановленими на нього вимогами можна виражати за допомогою якоїсь постійної міри, яка найчастіше є грошима.

Поняття якості не може розглядатися окремо від позиції споживача і виробника. Без забезпечення технічних та експлуатаційних, експлуатаційних та інших параметрів якості, зафіксованих в технічних специфікаціях, сертифікація продукції не може бути проведена [4].

Властивості, важливі для оцінки якості, більше зосереджені на значенні використання. Рисунок 1 показує основні рівні оцінки якості продукції або послуг.

Технічний рівень максимально відображає матеріалізацію науково-технічних досягнень у продукції. Естетичність викликана комплексом властивостей, які пов'язані з естетичними відчуттями і поглядами. Операційний рівень відображає взаємозв'язок з технічною стороною використання продукції, а технічна якість має на увазі гармонійний зв'язок між очікуваними і фактичними споживчими властивостями в експлуатації виробу.

Відображаючи ефективність всіх аспектів діяльності організації, якість вважається складною концепцією. Концепція якості неодноразово обговорювалася науковим співтовариством і практиками. Важливу роль у формуванні сучасного погляду на якість відіграла міжрегіональна громадська організація "Академія проблем якості". В результаті діяльності Академії сформувався концептуальне бачення якості як однієї з фундаментальних категорій, що визначає спосіб життя, соціаль-

Рис. 1. Властивості для оцінки якості

Джерело: розроблено авторами.

но-економічну основу успішного розвитку людини і суспільства.

Нині кваліметрія (одним із засновників якої є Г.Г. Азгальдов) досягла такої стадії розвитку, коли всередині неї виразно починають виділятися дві гілки: теоретична і прикладна [5].

Теоретична кваліметрія абстрагується від конкретних об'єктів (предметів або процесів) і вивчає тільки загальні закономірності та математичні моделі, пов'язані з оцінкою якості. Об'єктом теоретичної кваліметрії є філософські та методологічні проблеми кількісної оцінки якості.

Завдання прикладної кваліметрії — розробка конкретних методик і математичних моделей для оцінки якості конкретних об'єктів та процесів різного виду і призначення.

Кваліметричний підхід характерний тим, що поняття якості розглядається з трьох точок зору: якість як відповідність стандартам і технологічним вимогам, якість як основна характеристика продукту і якість як набір споживчих властивостей.

Основні концепції кваліметрії: специфікації показників якості; суперпозиції якостей і вимірювання властивостей; суперпозиції якостей і вимірювання властивостей [5].

Кваліметрія оперує визначенням якості з відносними оцінками та визначає якість по відношенню до процесу, прийнятого за базу порівняння — рівень якості. Існують такі види показників якості процесу: одиничний, комплексний, груповий, узагальнений, відносний, інтегральний.

Процес спочатку класифікують, а потім, залежно від мети визначення показника якості, обирають базові показники, метод їх оцінювання — шляхом вимірювань, випробувань, розрахунків, збору інформації тощо, оцінюють рівень якості, виробляють рекомендації і приймають управлінські рішення.

Послідовність дій у кваліметричній методиці така:

1. Ситуація оцінювання (частина періоду існування об'єкта, в якому проявляються його споживчі властивості):

— групування об'єктів оцінювання: визначення однорідних груп процесів, що підлягають порівняльному оцінюванню, етапів їх життєвого циклу (існування), на яких будуть грати роль різні властивості процесів; визначення особливих умов (наприклад, кліматичних), в яких відбувається реалізація процесу; визначення еталонних процесів (бенчмаркінг), з якими будуть зістав-

Таблиця 1. Градації рівнів якості та розвитку виробничих процесів підприємства

Градація рівня якості	Якісна характеристика	Градація рівня розвитку
1. Найвищий рівень якості	Відповідає вимогам міжнародних стандартів, перевершує кращі світові зразки	1. Найвищий рівень розвитку
2. Середній рівень якості	Відповідає вимогам міжнародних стандартів і кращим світовим досягненням	2. Середній рівень розвитку
3. Задовільний рівень якості	Відповідає вимогам міжнародних стандартів, технічних умов і задовольняє вимогам споживачів, але поступається кращим світовим досягненням, морально застарілий і підлягає модернізації (потребує підвищення ефективності)	3. Задовільний рівень розвитку
4. Низький рівень якості	Морально застарілий, але користується попитом та не знятий з виробництва; реалізовано без відступів від вимог стандартів і ТУ; підлягає зняттю з виробництва (підлягає перегляду основних принципів розвитку)	4. Низький рівень розвитку
5. Незадовільний рівень якості	Реалізовано з відступом від вимог стандартів і ТУ; підлягає зняттю з виробництва (потребує узагалі нової стратегії розвитку)	5. Незадовільний рівень розвитку

Джерело: [7].

лятися оцінювані з метою визначення їхньої конкурентоспроможності.

— групування споживачів: визначення однорідних груп споживачів — осіб або організацій, пред'являють однакові вимоги до процесу, що оцінюється і виявлення основних споживачів, з позицій яких буде вироблено оцінювання якості.

2. Визначення рішень. Кількісна оцінка якості необхідна для підтримки прийняття управлінських рішень. Саме перелік можливих рішень визначає список показників якості та характер операцій з ними.

3. Генерація показників якості:

а) побудова дерева властивостей:

— структуризація мислення (чітка уява, які групи властивостей визначають якість об'єкта і чи достатньо повно вони представлені);

— графічне зображення первинного алгоритму для розрахунку комплексного показника якості.

4. Формування шкал і визначення коефіцієнтів вагомості: визначення коефіцієнтів вагомості показників та побудова кривих впливу.

З урахуванням розроблених шкал для вимірювання показників якості вибирають спосіб оцінювання їх відносної значущості ("вагомості") з метою комплексної оцінки якості найближчого рівня по дереву властивостей. Також виконується оцінювання відносної вагомості комплексних показників, що входять в загальну групу наступного рівня дерева тощо. Зазвичай воно виконується в балах або частках одиниці.

5. Визначення взаємодії.

Виявляється можлива взаємодія між частковими і комплексними показниками.

6. Встановлення логіко-обчислювальної структури алгоритму.

7. Перевірка надійності алгоритму.

Полягає у визначенні ймовірності помилки в ухваленні рішення за допомогою розробленого алгоритму

та встановленні критерію достовірності прийнятих рішень [6].

В основі вирішення методологічного завдання — структурного розкриття поняття якості згідно з кваліметричним підходом — лежать операції декомпозиції — функціональної та морфологічної, які, у свою чергу, являють собою багаторівневі ієрархічні побудови, у такому ракурсі можливо розглянути і "розвиток", що може входити до кваліметричного поняття "рівні якості" або "рівні якості розвитку" і визначатися взаємодією з зовнішніми середовищами.

Наприклад, узагальнена градація виробничих процесів за рівнями якості та паралельно за рівнями якості розвитку може здійснюватися відповідно до наведеної нижче таблиці 1.

Для використання кваліметричного підходу до оцінки якості розвитку необхідно створити систему оціночних показників якості, визначити шкалу або шкали, за якими ці показники будуть оцінені, а також розробити критерії, за допомогою яких можлива інтерпретація отриманих результатів. Очевидно, що деякі властивості та показники можуть бути

оцінені за допомогою формалізованих методів, а інші — виконані тільки евристичним шляхом. Кваліметрична оцінка якості, по суті своїй, є тільки основа і початкова стадія складного процесу управління якістю процесів, а саме управління якістю розвитку. Без знання про рівень властивостей і якостей аналізованих процесів немає можливості для науково обгрунтованого ухвалення необхідного управлінського рішення і подальшого здійснення відповідного превентивного або коригуючого впливу на процес з метою зміни якості [7].

У сучасній економіці якість є фундаментальним показником при виборі будь-якого продукту. У зв'язку з цим країни, що розвиваються, приділяють велику увагу проблемам поліпшення якості продукції. Роль вимірювання та оцінки якості продукції зростає завдяки економічним реформам, міжнародним санкціям та розвитку економічних та договірних відносин між підприємствами. З цієї причини існує безліч різних теоретичних досліджень і практичних рекомендацій, метою яких є розробка методології і пошук кількісного вимірювання якості різних видів продукції, допомога у вирішенні проблем, що стоять перед національною економікою планування і управління якістю продукції.

Нині в технічно розвинених країнах пропонуються численні методи і методи кількісного вимірювання і оцінки якості продукції. У довідкових джерелах можна знайти інформацію про оцінку якості харчових продуктів, медичних і туристичних послуг, освіти, автомобілів, квартир та інших продуктів.

В останні роки досягнуто значного прогресу в сфері оцінки якості: так сформульовано тему науки про якість продукції, опубліковано державний стандарт для основних термінів у сфері якості продукції, підготовлено ряд стандартів якості, опубліковано багато статей з оцінки якості конкретних видів продукції тощо.

Математика, що окислює кваліметрію тезами від властивостей конкретних об'єктів і працює тільки з їх

моделями і взаємозв'язками. Тому, в принципі, модель якості — це абстрактна система властивостей з різним ступенем складності. Заміщення в цій моделі заданих значень якісних показників дозволяє перейти від загальної моделі якості загалом до конкретної моделі типу цікавого продукту. Метод визначення якості продукції є своєрідною системою логічних і математичних операцій для визначення всіх показників якості продукції. Його основою є порівняння з основними показниками продукції, прийнятої в якості основи [8].

Контроль якості — це дослідження відповідності показників якості певного продукту вимогам, встановленим стандартами і технічними характеристиками. Мета контролю — перевірити обмежену кількість показників і встановити сорт продукту. Оцінка якості є більш широкою концепцією, ніж контроль якості. Під час проведення оцінки якості враховується більша кількість якісних показників. Рівень якості — це порівняльна характеристика якості продукту, заснована на порівнянні значень показників якості товарів або послуг, що оцінюються з основними значеннями стандарту [4].

Література надає ряд класифікацій показників якості за різними ознаками. Можна виділити такі класифікації як: за розмірними одиницями, кількістю одночасно характеризуючих властивостей, розташуванням в оцінці рівня якості, етапами життєвого циклу продукту, що характеризують властивості виробів.

Головною особливістю класифікацій є те, що вони орієнтовані в основному на використання встановлених методів визначення рівня якості — диференціального, комплексного і статистичного, на основі систематизації і порівняльного аналізу значень набору одиночних показників.

Метод оцінки якості продукції — це сукупність логічних і математичних операцій для визначення індивідуальних показників якості продукції або їх певної комбінації для оцінки якості продукту в цілому на основі їх порівняння з аналогічними показниками продукту, прийнятих за стандартом.

Диференціальний метод оцінки якості продукції використовує єдині показники якості. Цей метод полягає в порівняльному аналізі значень набору окремих показників, характерних для кожного з порівняних варіантів, і на цій основі приймається рішення про перевагу варіанту з найкращим набором одиночних показників.

За результатами такої оцінки будується циклограма ("павутина якості") порівняння якісних показників, яка наочно показує, на яких показниках слід приймати управлінські та технічні рішення.

Комплексний метод оцінки якості продукції базується на визначенні вагових коефіцієнтів окремих показників. Для результатів комплексної оцінки якості важливо правильно встановити ці коефіцієнти.

Особливо виділений статистичний метод, при якому значення показників якості продукції визначаються за правилами математичної статистики. Використання методів математичної статистики для оцінки якості продукції зумовлено тим, що в більшості з них вони є випадковими змінними через періодичний вплив великої кількості випадкових проявів на виробництво і експлуатацію продукту [8].

Класичне співвідношення, що дозволяє оцінити економічну ефективність управлінських рішень (Е), таке:

$E = (\text{Вартість надлишкового продукту} / \text{Вартість створення надлишкового продукту}) * 100\%$.

Управлінське рішення, реалізоване у вигляді інформації, формує умови для створення продукції (товарів, послуг, інформації або знань). Як правило, до реалізації управлінського рішення залучено багато виконавців і відділів, що може мати як позитивний, так і негативний вплив на кінцевий результат. Тому пряму вартість надлишкового продукту (прибуток від виконання управлінського рішення) розрахувати складно. А витрати на підготовку і впровадження управлінського рішення можна легко визначити за витратами. Позитивний економічний ефект від виробництва і реалізації продукції, безсумнівно, пов'язаний з позитивним економічним ефектом управлінського рішення [9].

З відомих методів оцінки економічної ефективності управлінських рішень частіше використовуються такі:

— Оцінка ефективності управлінського рішення для економії витрат на розробку та впровадження.

— Оцінка ефективності управлінського рішення за остаточними результатами.

— Непряме порівняння ефективності різних варіантів управлінських рішень.

— Оцінка ефективності управлінського рішення за результатами зміни економічних показників організації.

У практиці оцінки ефективності управлінських рішень використовуються інші методи, що враховують характер прийнятих рішень і конкретні результати їх виконання.

ВИСНОВКИ

Таким чином, використання кваліметричного підходу до оцінки якості розвитку потребує окремого серйозного методологічного та методичного дослідження та формування відповідного забезпечення. Тому що застосування кваліметрії на практиці, яке не базується на науково обґрунтованій методології кількісної оцінки, розробленої у теоретичній кваліметрії, може привести до сумнівних результатів. Пропонований підхід дозволить дати об'єктивну кількісну оцінку ступеня виконання вимог, що пред'являються до розвитку виробничих процесів. Результати використання кваліметричного підходу дозволяють сформувати адекватні управлінські рішення щодо розвитку виробничих процесів промислового підприємства: обрати необхідний рівень якості, обрати конкретний процес, що вимагає підвищення якості, та розробити відповідні коригувальні дії, спрямовані на виконання конкретних вимог, підвищення ефективності використовуваних ресурсів, вдосконалення технологій тощо.

Завдання підвищення ефективності виробництва шляхом оптимізації вектора якості продукції, з використанням підбору значень параметрів векторів контрольованих параметрів технологічного процесу і сировини, може бути вирішене в найкоротші терміни без значних матеріальних витрат за допомогою персонального комп'ютера і пакету прикладних статистичних програм. Сучасна ринкова економіка висуває принципово різні вимоги до якості продукції та послуг. Якість продукції (послуг) є одним з найважливіших показників діяльності

підприємства. Підвищення якості визначає виживання і успішність організації в ринкових умовах, темпи технічного прогресу, інновації, підвищення ефективності виробництва, економію всіх видів ресурсів, що використовуються у виробництві. Розглянуті методи оцінки якості продукції мають певну ефективність і сфери застосування, але не повністю усувають невизначеність в оцінці якості.

Для успішної реалізації прийнятих рішень підприємству слід мати механізм їх виконання, основними завданнями якого є: розробка програми реалізації, управління виконанням, контроль виконання, оцінка результатів. Розробка та впровадження рішень, які завжди забезпечують високу ефективність, є дуже складним завданням навіть для досвідчених керівників. Попри те, що не завжди ефект від виконання управлінського рішення відповідає очікуваному, технологічні та бізнес-процеси на підприємстві мають організовуватись у спосіб, що дозволить максимізувати бажаний позитивний результат діяльності.

Література:

1. Безродна С.М. Управління якістю: навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей / С.М. Безродна. — Чернівці: ПБКФ "Технодрук", 2017. — 174 с.
2. Глєбова А.О. Системи управління якістю на підприємстві в умовах євроінтеграційних процесів [Електронний ресурс] / А.О. Глєбова, Б.О. Карчевський // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — № 8. — С. 352—356. — Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015/16-vipusk-8-listopad-2015-r/1450-glebova-a-okarchevskij-b-o-sistemi-upravlinnya-yakistyu-na-pidpriemstvi-v-umovakh-evrointegratsijnikh-protsesiv> (дата звернення: 05.08.2021).
3. Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001:2015, IDT): ДСТУ ISO 7000:2004 [Електронний ресурс]. — К.: ДП "УкрНДНЦ", 2016 (Національний стандарт України). — Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/les/%209001.pdf> (дата звернення: 05.08.2021).
4. Лисенко О.М. Системи управління якістю: особливості впровадження згідно з новою версією стандарту ISO 9001 / О.М. Лисенко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: Економіка і менеджмент. — 2016. — № 1. — С. 27—34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2016_1_6
5. Джуран Д. Высший уровень руководства и качество. Все о качестве. Зарубежный опыт / Д. Джуран // Научно-технический сборник. Москва: НТК Трек. 2002. С. 89—99.
6. Тавер Е.И. Роль управления в обеспечении качества продукции. Все о качестве. Отечественные разработки / Е.И. Тавер // Научно-технический сборник. Системы менеджмента качества. Проблемы и тенденции развития. Москва: НТК Трек. 2005. С. 58—68.
7. Анастасиади Г.П. Руководство предприятия — ключевое звено системы менеджмента. Все о качестве. Отечественные разработки / Г.П. Анастасиади, Е.Е. Парфенова, М.В. Сильников // Научно-технический сборник. Системы менеджмента качества. Проблемы и тенденции развития. Москва: НТК Трек. 2005. С. 241—256.

8. Крикун О.О. Сумісність і узгодження нової версії стандарту ISO 9001:2015 з міжнародними стандартами щодо систем менеджменту якості / О.О. Крикун // Електронне наукове видання "Економіка та суспільство". Мукачевський державний університет. 2016. № 7 [Електронний ресурс]. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/63.pdf

9. Петруня Ю.Є. Прийняття управлінських рішень: навч. посіб. // Петруня Ю.Є., Говоруха В.Б., Літовченко Б. В. та ін. / за ред. Ю.Є. Петруні. — 2-ге вид. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 216 с.

References:

1. Bezrodna, S.M. (2017), Upravlinnia yakistiu [Quality management], PVKF "Tekhnodruk", Chernivtsi, Ukraine.
2. Hliebova, A.O. and Karchevskiy, B.O. (2015), "Quality management systems at the enterprise in the context of European integration processes", Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky — Global and National Problems of Economy, vol. 10, available at: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015/16-vipusk-8-listopad-2015-r/1450-glebova-a-o-karchevskij-b-o-sistemi-upravlinnya-yakistyu-na-pidpriemstvi-v-umovakh-evrointegratsijnikh-protsesiv> .(Accessed 05 August 2021).
3. DP "UkrNDNC" (2016), DSTU ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, idt). Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy DSTU ISO 9001: 2015 (ISO 9001: 2015, IDT). Quality management systems. Requirements], DP "UkrNDNC", Kyiv, Ukraine.
4. Lisenko, O.M. (2016), "Quality management systems: features of implementation in accordance with the new version of the ISO 9001 standard", Visnik Schidnoyevropeyskoho universitetu ekonomiki i menejmentu. Seriya: Ekonomika i menejment, vol. 1, pp. 27—34, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2016_1_6 (Accessed 16, March, 2018).
5. Juran, D. (2002), "The highest level of leadership and quality. All about quality. Foreign experience", Nauchno-tehnicheskij sbornik, Moskva, NTK Trek, pp. 89—99.
6. Taver, E.I. (2005), "The role of management in ensuring product quality. All about quality. Domestic developments", Nauchno-tehnicheskij sbornik. Sistemi menedjmenta kachestva. Problemi i tendencii razvitiya. Moskva: NTK Trek, pp. 58—68.
7. Anastasiadi, H.P., Parfenova, E.E. and Silnikov, M.V. (2005), "The management of the enterprise is a key component of the management system. All about quality. Domestic developments", Nauchno-tehnicheskij sbornik. Sistemi menedjmenta kachestva. Problemi i tendencii razvitiya, Moskva: NTK Trek., pp. 241—256.
8. Krikun, O.O. (2016), "Compatibility and harmonization of the new version of the ISO 9001:2015 standard with the international standards for quality management systems", Elektronne naukovе vidannya Ekonomika ta suspilstvo, Mukachevskiy derjavniy universitet, [Online], vol. 7, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/7_2016.pdf (Accessed 04 August 2021).
9. Petrunya, Yu. (2011), Pryynyattya upravlins'kykh rishen': Navch. posib. [Decision-making], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2021 р.

О. Т. Прокопчук,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7405-2469

Ю. А. Цимбалюк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу, Уманський національний університет
садівництва, м. Умань, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5792-0866

С. А. Власюк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Уманський національний університет садівництва, м. Умань, Україна

ORCID ID: 0000-0002-3416-3444

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.25

ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА МЕНЕДЖМЕНТУ СТРАХОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

O. Prokopchuk,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Uman National University of Horticulture, Uman. Ukraine

Yu. Tymbalyuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing,
Uman National University of Horticulture, Uman. Ukraine

S. Vlasjuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Uman National University of Horticulture, Uman. Ukraine

INVESTMENT COMPONENT OF MANAGEMENT OF INSURANCE ORGANIZATIONS

Статтю присвячено актуальним питанням формування ефективної системи менеджменту інвестиційної діяльності страхових організацій, що функціонують на страховому Україні.

З'ясовано, що інвестування формує коло ключових бізнес-процесів діяльності страхової організації поряд із розрахунком страхових тарифів; андерайтингом; виробництвом нових продуктивних пропозицій; урегулюванням збитків; відшкодуванням збитків за правом регресу; перестрахованням; бухгалтерським обліком; ризик-менеджментом та впровадженню нових страхових продуктів.

Визначено, що базисом розміщення страхових резервів є принципова орієнтованість з урахуванням сукупності принципів (безпечності (надійності), ліквідності, диверсифікованості, прибутковості), що є загальноновизнаними у світовій страховій та інвестиційній практиці. Мистецтво розміщення страхових резервів полягає у забезпеченні реалізації вищезазначеної четвірки принципів з урахуванням ситуації на ринку капіталу.

Аналіз структурних особливостей інвестиційного портфеля вітчизняних страховиків дозволив визначити коло інвестиційних продуктів, що домінують у його структурі. До них, за результатами дослідження, віднесено: банківський депозит — 47 %; цінні папери, що емітуються державою — 19,5 %; права вимоги до перестраховиків — 17 %; грошові кошти — 9,4 %; вкладення у нерухоме майно — 6,1 %; інші продукти — 1%.

Обґрунтовано ключові напрями оптимізації системи менеджменту інвестиційної діяльності вітчизняних страхових організацій, зокрема із позицій кадрового забезпечення та потреб у професійних фахівцях фондового ринку.

Представлене дослідження містить складові як теоретичного, так і та практичного характеру, що сфокусовані на формуванні ефективної системи менеджменту інвестиційної діяльності страхових організацій, створюючи в кінцевому підсумку базис сталого та динамічного розвитку вітчизняного страхового ринку зокрема та економіки країни загалом.

An important factor in the development of investment activities in a market economy is insurance. Insurance companies, on the one hand, in the process of carrying out their basic (operational) activities insure the economic interests of economic entities against probable risks, thereby stimulating investment activity, and on the other — are direct investors.

The article is devoted to topical issues of formation of an effective system of management of investment activity of insurance organizations operating on the insurance of Ukraine.

It was found that investing forms a range of key business processes of the insurance organization, along with the calculation of insurance rates; underwriting; production of new product offers; settlement of losses; compensation for damages under the right of recourse; reinsurance; accounting; risk management and introduction of new insurance products.

It is determined that the basis for the placement of insurance reserves is the principle orientation, taking into account a set of principles (security (reliability), liquidity, diversification, profitability), which are generally accepted in world insurance and investment practice. The art of placing insurance reserves is to ensure the implementation of the above four principles, taking into account the situation on the capital market.

The analysis of structural features of the investment portfolio of domestic insurers allowed to determine the range of investment products that dominate in its structure. These, according to the results of the study include: bank deposit — 47 %; securities issued by the state — 19,5 %; claims against reinsurers — 17 %; cash — 9,4 %; investment in real estate — 6,1 %; other products — 1 %.

The key directions of optimization of the investment management system of domestic insurance organizations are substantiated, in particular from the standpoint of staffing and needs of professional specialists of the stock market.

The presented study contains components of both theoretical and practical nature, focused on the formation of an effective management system of investment activities of insurance companies, ultimately creating the basis for sustainable and dynamic development of the domestic insurance market in particular and the economy as a whole.

Ключові слова: страхова організація, менеджмент, інвестиції, інвестиційна діяльність, активи, страхові резерви, фінансові відносини.

Key words: insurance organization, management, investments, investment activities, assets, insurance reserves, financial relations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Постійно змінюване макросередовище вимагає формування ефективності функціонування будь-якої страхової організації, виходячи із позицій необхідності дій її менеджменту. Така сукупність послідовних дій, що здійснюються для реалізації цілей страхової організації, визначається ключовими бізнес-процесами на різних управлінських рівнях.

Видову сукупність бізнес-процесів менеджменту страхової організації представляє інвестування. Означений вид бізнесу вирізняє діяльність страхової організації від інших господарюючих суб'єктів, адже страховики суттєву частину прибутку зобов'язані отримувати саме від інвестиційної діяльності, а не безпосередньо від страхової. Водночас вітчизняна страхова практика є такою, що страховики, які акумулюють значні заощад-

ження, не мають достатнього досвіду трансформувати їх в інвестиційні ресурси. Означене обмежує можливості страхових організацій отримувати додатковий інвестиційний дохід, що доцільно використовувати як для здійснення страхових виплат, так і для збільшення рентабельності страхового бізнесу. Отже, вирішення окреслених проблем щодо відсутності ефективного менеджменту інвестиційної діяльності страхових організацій є наразі актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Суттєвий внесок у дослідження специфіки інвестиційної діяльності страхових організацій здійснили такі вчені: Ю.В. Алескерова, В.Д. Базилевич [1], О.Й. Жабинець [2], А.В. Василенко, І.В. Майданченко М.І. Ма-

льований [3], Н.Г. Нагайчук [4], В.О. Поворозник [5], Н.В. Приказюк [6], І.Г. Сокиринська [8], Н.С. Танклевська, Н.В. Ткаченко, Т.В. Яворська [9]. Зважаючи на науковий доробок вищезазначених дослідників, варто зауважити, що досі малодослідженими залишаються питання формування дієвої системи управління інвестиційною діяльністю страхових організацій в умовах ринкових метаморфоз, що вносять суттєві корективи до означеного процесу. Таким чином, слідуючи заданим векторам, сукупність новочасних викликів і загроз, що постають перед страховиками, зумовлюють об'єктивну потребу у здійсненні подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження інвестиційних можливостей та обґрунтування ключових напрямів оптимізації системи менеджменту інвестиційної діяльності вітчизняних страхових організацій.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ключовим інструментом посилення інвестиційної діяльності в умовах ринкової економіки виступає страхування. З однієї сторони, страхові організації в процесі провадження своєї базової (операційної) діяльності здійснюють страхування економічних інтересів суб'єктів господарювання від ймовірних ризиків стимулюючи тим самим інвестиційну активність, а з іншої — виступають безпосередніми інвесторами.

Досліджуючи вплив безпосередньо інвестиційної діяльності на фінансові результати страховиків, значне коло дослідників-економістів намагалися окреслити роль останніх у страховому бізнесі й місце власне стра-

хових операцій. Як наслідок, доцільно виокремити трійку ключових позицій щодо цього питання:

1. Надання страхових послуг — ключове завдання страхової організації, тобто вирівнювання ризиків і покриття збитків, як наслідок інвестиційної діяльності належить другорядна роль.

2. Проведення страхової діяльності та інвестиційна діяльність є двоєсто рівнозначними складовими страхового бізнесу.

3. Основним завданням страховиків, що працюють як у лайфовому сегменті, так само у ризиковому є мобілізація нагромаджень для їх наступного інвестування, водночас безпосереднє надання страхових послуг виступає вторинною функцією.

Першу означену позицію підтримувала більшість вітчизняних вчених-дослідників кінця XIX — початку XX ст., високо оцінюючи роль та значення страхових організацій як носіїв інвестиційного капіталу на національному ринку. Так, професор О.О. Гаманкова у фундаментальній праці "Основи економії страхування" визнавала, що "зростання страхових капіталів передбачає, що страхові установи непомітно перетворюються в кредитні установи, які відіграють важливу роль на грошовому ринку" [1, с. 17]. Однак, визнаючи інвестиційну діяльність виключно банківською діяльністю, вона стверджувала, що для страхових організацій "банківська діяльність має службове значення стосовно їх ключового завдання — вирівнювання ризиків й покриття збитків, що спричинялися різноманітними небезпеками" [2, с. 39]. Означена інтерпретація інвестиційної діяльності страхових організацій набула відображення й у державній політиці щодо функціонування страхового ринку в СРСР.

Фінансові відносини страхових організацій в розрізі певних напрямів	
»	між засновниками та учасниками страхового товариства в момент його створення <i>пов'язані з формуванням власного капіталу та в його складі статутного (акціонерного) капіталу</i>
»	між страховиком та страхувальником <i>пов'язані з фактичним виробництвом та реалізацією страхового продукту</i>
»	(послуги) під час особистого страхування, страхування від ризику втрати та пошкодження майна, страхування відповідальності тощо <i>означені фінансові відносини є домінуючими, оскільки від їх ефективності в остаточному підсумку залежить кінцевий результат діяльності страхової організації</i>
»	між страховою компанією та фінансовими установами держави <i>виникають під час розрахунків першої з бюджетом та позабюджетними фондами, сплатою податків та інших обов'язкових платежів, отриманням податкових пільг та державного фінансування, застосування державою штрафних санкцій за порушення податкового законодавства та невиконання нормативних вимог органів у справах нагляду за страховою діяльністю з боку страховика</i>
»	між страховою організацією та суб'єктами банківської системи <i>в процесі розміщення вільних коштів на депозитних та поточних рахунках у банках, отримання банківських позик чи кредитів та сплатою відсотків за їх користування, купівля-продаж валюти, надання страхових послуг банкам тощо</i>
»	між страховою компанією та її працівниками <i>в результаті виплати заробітної плати, премії, компенсації, матеріальної допомоги, а також випуску, погашення та сплати дивідендів за випущеними цінними паперами та ін</i>

Рис. 1. Ранжування сукупності фінансових відносин страхових організацій в розрізі певних напрямів

Джерело: авторське узагальнення за даними джерел [1—3; 5].

Бізнес-процеси страхової організації
<i>розрахунок страхових тарифів</i>
<i>андеррайтинг</i>
<i>виробництво нових продуктових пропозицій</i>
<i>урегулювання збитків</i>
<i>відшкодування збитків за правом регресу</i>
<i>перестраховування</i>
<i>інвестування</i>
<i>бухгалтерський облік</i>
<i>ризик-менеджмент</i>
<i>впровадження нових страхових продуктів</i>

Рис. 2. Сукупність ключових бізнес-процесів у діяльності страхової організації

Джерело: авторське узагальнення за даними джерел [4; 7].

Друга позиція, що базувалася на інтерпретації надання страхових послуг та інвестиційної діяльності як рівнозначних складових страхового бізнесу, набула значного поширення починаючи з 1994 р. Чітке трактування означеного положення було сформульовано та представлено Лігою страхових організацій України: "функцією страхування, поряд із забезпеченням безперервності й стабільності виробництва, є формування фінансових ресурсів для інвестиційної діяльності й головним чином — для капіталів довгострокового характеру" [3; 4].

Третя позиція ґрунтується на тому, що інвестиційна діяльність є ключовою, формуючи умови для виконання страхових зобов'язань перед клієнтами (що безпосередньо торкається страхування життя). Означена позиція домінує серед наукових шкіл Франції, Німеччини та США.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що означені види діяльності страхової організації, зокрема в розрізі як безпосередньо страхової, так й інвестиційної є рівнозначними. Означена позиція характеризується переконливими аргументами, оскільки практично неможливим є реалізація інвестиційної функції страхування без попереднього накопичення грошових фондів. І навпаки, поєднання результативного розміщення страхових резервів й власних коштів страхової організації виступає дієвим засобом досягнення фінансової стійкості. Як наслідок, наявний тісний взаємозв'язок між означеними видами діяльності страхової організації. Розглянута позиція набуває поширення в колі країн пострадянського простору в зв'язку з монополізацією страхового ринку.

Одним із актуальних завдань серед страховиків виступає раціоналізація процесу управління інвестиційним потенціалом. Водночас вибір безпосереднього макету управління перебуває в залежності від розміру та фінансових можливостей страхової організації, обраної інвестиційної політики останньою, наявності прямих та непрямих державних обмежень або стимулів до вибору інвестиційних партнерів, умови їх діяльності тощо.

Нагальними постають питання щодо дотримання принципів інвестування страхових резервів, серед яких доцільно виділити: дохідності; диверсифікації інвести-

ційного портфеля; гарантованого повернення вкладень; підконтрольності інвестицій; ліквідності й привабливості.

За економічною сутністю всю сукупність фінансових відносин страхової організації доцільно ранжувати за певними напрямками (рис. 1).

Кожна з цих груп фінансових відносин характеризується певною специфікою, водночас всі вони мають двосторонній характер та пов'язані з рухом фінансових ресурсів страхової організації. Останній передбачає формування власного капіталу та створення страхових резервів, а також використання коштів із грошових фондів та резервів. Кругообіг фінансових ресурсів страхової організації не обмежується лише страховими операціями, він ускладнюється включенням його в інвестиційний процес, що дає змогу окреслити всі вільні кошти, перебуваючі в обігу страховика, у якості фінансового потенціалу останнього.

Страхові організації, в умовах розвинутих ринкових відносин, як правило,кладають тимчасово вільні кошти в інвестиційну діяльність з метою отримання доходу від використання коштів, надійшовши у їх розпорядження (в розрізі частини коштів страхових резервів й власних коштів). Означене зумовлює складність організації руху грошових коштів страховика у порівнянні з підприємцями, зайнятими в інших сферах бізнесу. Як наслідок, складністю вирізняються і завдання, що пов'язані як з організацією та управлінням фінансами страхових організацій, так і їх інвестиційним портфелем.

Практична реалізація окреслених цілей функціонування страхової організації, визначених різними рівнями управління, потребує послідовних дій засновників та менеджменту, що здійснюються в рамках даної організаційно-правової структури. Сукупність останніх дістає назву бізнес-процесів (рис. 2).

Інвестування є однією із ключових складових у загальній сукупності операцій, що провадяться страховою організацією. Відтак тимчасово вільні кошти, що належать страховику, формують базис для інвестування. Страхові внески можуть інвестуватися у дохідні активи приносячи інвестиційний дохід страховику. Формуються умови за яких страхова організація має можливість

Рис. 3. Страхові резерви, млн грн

Джерело: данні Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національного банку України (розраховано, побудовано та представлено авторами).

отримувати додатковий дохід, що можна використувати як для здійснення страхових виплат, так і для збільшення рентабельності страхового бізнесу. Більшість страхових компаній, що функціонують на українському страховому ринку не мають окремого підрозділу, що займався б інвестиційною діяльністю. В українській страховій практиці проблематика інвестування досліджується поверхнево, як наслідок отримані доходи від інвестиційної діяльності страховиків є несуттєвими. Водночас зарубіжна практика демонструє кардинально іншу картину — страхові організації розвинутих країн світу отримують значні прибутки від інвестиційної діяльності і виступають найбільшими інвесторами на фондовому ринку та ринку нерухомості.

Успішне провадження інвестиційної діяльності вимагає від страхової організації дотримання сукупності принципів:

- інвестувати кошти враховуючи одночасно динаміку як страхових платежів, так і страхових відшкодувань;
- запобігати зниженню рівня платоспроможності страхової організації через низьоліквідні об'єкти інвестування;
- диверсифікувати об'єкти інвестування з позицій ризику та прибутковості;
- провадити моніторинг інвестиційного ринку на регулярній основі;
- здійснювати аналіз ситуації на інвестиційному ринку та своєчасно реагувати на зміни.

Страхова організація самостійно визначає напрями та методи інвестування згідно із чинним законодавством, але при цьому зобов'язана враховувати вимоги, що висуюються до порядку формування технічних (математичних) резервів. Адже частину коштів, які страхова організація може інвестувати, становить сума техні-

Принцип	
➤	Безпечності (надійності) Зорієнтований на максимально надійне розміщення активів страховика, забезпечуючи повернення останніх у повному обсязі та передбачаючи управління ризиками інвестиційної діяльності, що спрямоване на досягнення отримання фактичного інвестиційного доходу суттєво вище розміру розрахункового
➤	Ліквідності Спрямований на специфічну побудову структури розміщення активів, що передбачає швидке і безбиткове оборотження останніх в гроші. Визначення ступеня ліквідності передбачає врахування періоду, за який можна перетворити означені активи у гроші і потрібні на це перетворення витрати
➤	Диверсифікованості Забезпечує розподіл інвестиційного ризику на різноманітні види вкладень, забезпечуючи більш високий ступінь стабільності інвестиційного портфеля страховика. Не передбачається домінування одного виду вкладень над іншими та, відповідно, територіальна концентрація капіталу
➤	Прибутковості Направлений на отримання постійного й достатньо високого доходу страховиком, що дає йому змогу сформувати та зберегти конкурентні позиції на страховому ринку

Рис. 4. Принципова орієнтованість розміщення коштів страхових резервів

Джерело: авторське узагальнення за даними джерел [8; 9].

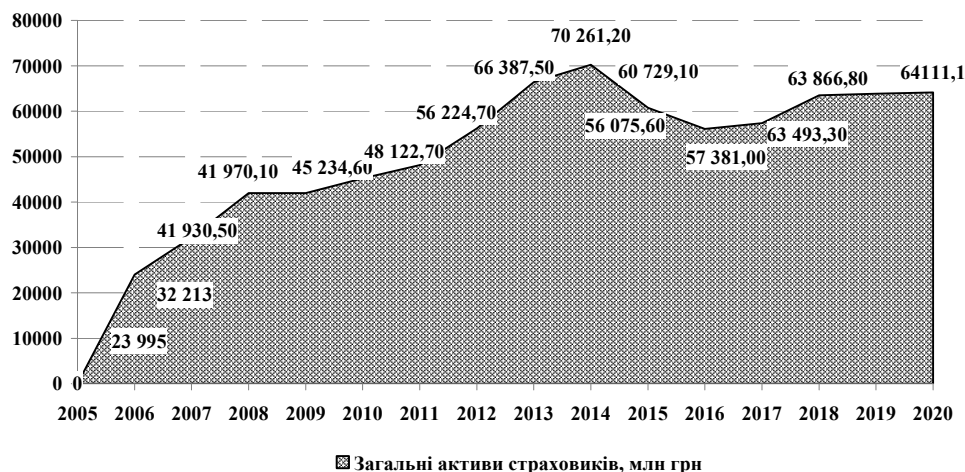

Рис. 5. Загальні активи страховиків, млн грн

Джерело: данні Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національного банку України (розраховано, побудовано та представлено авторами).

чних (математичних) резервів, що зобов'язана формувати остання для забезпечення платоспроможності.

Слід зазначити, що у загальному розумінні інвестиції представляють собою майнові та інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається певний соціальний ефект [8, с. 125].

Структурують інвестиції на коротко-, середньо- та довгострокові.

До довгострокових інвестицій належить: нерухомість, права участі, вкладення у інвестиційні проєкти з терміном реалізації ≥ 3 років, цінні папери (розраховані на період ≥ 12 місяців) та ін. Натомість коло середньо- та короткострокових інвестицій складається з банківських депозитних вкладів, цінних паперів й облігацій з періодом погашення 3—12 місяці. Останні інтерпретуються як оборотні кошти.

Отримані доходи від інвестиційної діяльності можуть спрямовуватися страховиками на компенсацію збитків страхових операцій, використовуватися на розвиток страхової справи та споживання.

Доходи від інвестиційної діяльності включають три групи надходжень: надходження від реалізації фінан-

сових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів; надходження у вигляді отриманих відсотків та дивідендів; інші надходження (грошові надходження, крім перелічених вище).

Кошти, що перебувають у розпорядженні страховика становлять сукупність ресурсів, за рахунок яких останній вдається виконувати свої зобов'язання, зокрема у разі настання страхового випадку та забезпечувати нормальне функціонування організації.

Означені кошти представлені у двоїстому форматі, по-перше, у вигляді надходжень страхових премій, по-друге, власними коштами, що можуть використовуватися впродовж кількох років.

Як наслідок, інвестування цих коштів потребує врахування їх структурних особливостей та оптимального терміну інвестування.

Також варто враховувати той факт, що резерви є коштами страхувальників і, відповідно, за умови настання страхового випадку повинні своєчасно повертатися їм у вигляді страхового відшкодування, що може бути й більшим у порівнянні зі страховими платежами за надання страхової послуги.

Задля провадження оцінки інвестиційної діяльності вітчизняних страхових організацій з практичних мірку-

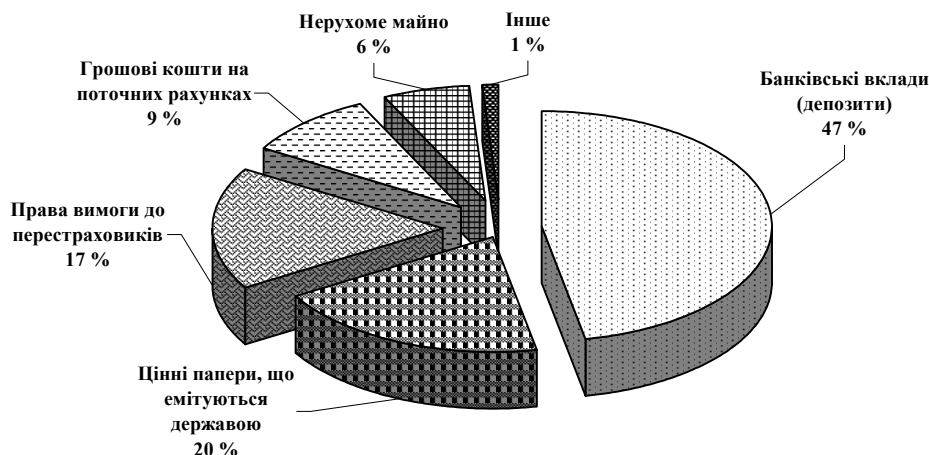

Рис. 6. Розміщення коштів резервів страхових організацій у 2020 р.

Джерело: данні Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національного банку України (розраховано, побудовано та представлено авторами).

вань здійснимо аналіз обсягів сформованих останніми страхових резервів за видами впродовж 2005—2020 рр., що є основним джерелом формування інвестиційного доходу (рис. 3).

Загальна динаміка обсягів страхових резервів страховиків впродовж досліджуваного періоду характеризується зростаючою тенденцією, зокрема у 2020 р. порівняно з 2005 р. на 26015 млн грн (або в 6 разів відповідно). Що ж до видового розрізу страхових резервів, слід зазначити, що домінуючі позиції належать технічним їх видам (у 2020 р. — 62,3 % їх частка у загальній структурі страхових резервів). Натомість резерви зі страхування життя впродовж досліджуваного періоду свого максимуму сягнули у 2020 р. — 11568,7 млн грн (або 37,7 % у загальній структурі страхових резервів).

Розміщення активів страхової організації передбачає врахування сукупності ключових принципів, зокрема безпечності (надійності), прибутковості, ліквідності та диверсифікованості. Відповідно до ступеня важливості забезпечення фінансової надійності страховиків означену сукупність принципів доцільно інтерпретувати у послідовності, що відображена на рисунку 4.

Таким чином, слід зазначити, що базисом розміщення страхових резервів є принципова орієнтованість з урахуванням сукупності принципів, що є загально визнаними у світовій страховій та інвестиційній практиці. Мистецтво розміщення страхових резервів полягає у забезпеченні реалізації вище зазначеної четвірки принципів з урахуванням ситуації на ринку капіталу.

Ефективне управління активами покликане забезпечити страховим організаціям фінансову надійність, можливість виконувати страхові зобов'язання у випадку недостатності страхових резервів, отримувати інвестиційний прибуток та мобілізувати ресурси для нарощування власного капіталу. Відомо, що якісні та ліквідні активи є запорукою платоспроможності страхових організацій, їх здатності вчасно та у повному обсязі проводити страхові виплати.

У порівнянні з 2005 р. суттєво збільшились показники загальних активів страховиків, зокрема таке збільшення у 2020 р. відбулося майже втричі (рис. 5). Показник розміру загальних активів страховиків суттєво збільшився у 2020 р. порівняно із 2005 р. — таке зростання сягнуло майже у тричі. Водночас максимального значення аналізований показник досяг у 2014 р. — його значення склало 70 261,20 млн грн.

Отже, зростаюча динаміка як страхових резервів, так і активів страховиків повинна забезпечувати страховим організаціям достатній обсяг інвестиційного доходу. Як наслідок, доцільним постає аналіз інвестиційних можливостей страхових організацій, що представлені дохідними активами за напрямками розміщення коштів страхових резервів (рис. 6).

Аналізуючи інвестиційний портфель вітчизняних страховиків варто зазначити, що серед інвестиційних продуктів чільне місце займає банківський депозит — 47 %, що є найбільш розповсюдженою їх формою.

Означене відповідає нормативам щодо диверсифікації та якості активів (визначених нормативними актами), згідно з якими банківські депозити й валютні вкладення повинні становити не більше 70 % страхових ре-

зервів, із них в одному банку — не більше 20 % страхових резервів [7].

Пасивні доходи, на кшталт доходів на банківських депозитах, не можуть інтерпретуватися базисом стійких довгострокових надходжень в силу суттєвих коливань відсоткових ставок за депозитами в посткризовий період. Водночас страхові організації, що функціонують на українському страховому ринку традиційно інвестують кошти у банківські вклади, оскільки їх інвестиційна привабливість обумовлена суттєвою ліквідністю та гарантованою доходністю.

Інвестиційний процес коштів у депозити характеризується відносною простотою: по-перше, страхова організація не залучає для цього професійних інфраструктурних провайдерів (посередників); по-друге, не вимагає значних часових витрат (як правило, умови депозитної угоди є стандартними); по-третє, банк виступає в ролі вигідного гравця фінансового ринку, що пропонує страхові послуги, зокрема страхування кредитних ризиків.

У свою чергу банківська установа, у якій розміщуються кошти страхових резервів, повинна мати кредитний рейтинг, що відповідає інвестиційному рівню за національною шкалою (водночас цієї вимоги страхові організації не завжди дотримуються, зважаючи на те, що лише окремі вітчизняні банківські установи мають такий рейтинг) [8].

Другу домінуючу позицію у структурі інвестиційного портфелю страхових організацій займають цінні папери, що емітуються державою — 20 % у 2020 р.

Окрім того, суттєву частку інвестиційного портфелю страховиків займають права вимоги до перестраховиків (за нормами — не більше 50 %), фактично у 2020 р. вони склали 17 %.

Грошові кошти в інвестиційному портфелі страховика згідно законодавчих вимог не повинні перевищувати 30 % страхових резервів, фактично у 2020 р. вони досягли лише 9,0 %. Що ж стосується вкладень у нерухоме майно — вони у 2020 р. досягли 6,0 %, при нормативах до 30 % страхових резервів (у тому числі в один об'єкт нерухомості — не більше 10 %).

Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що це й є ключові вимоги до управління активами страхових організацій. Страховики, провадячи фінансову діяльність, пов'язану з розміщенням коштів технічних резервів та їх управлінням, зобов'язані дотримуватись сукупності умов, зокрема щодо безпечності, прибутковості, ліквідності й диверсифікованості.

ВИСНОВКИ

Дослідження засад управління інвестиційною діяльністю страхових організацій дало змогу уточнити низку положень, а також запропонувати практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності формування та управління інвестиційним портфелем страховиками в умовах нестабільності, диверсифікацію напрямів інвестування та джерел інвестиційних ресурсів.

За результатами проведеного дослідження зроблено наступні висновки і пропозиції:

1. Провадження ефективної інвестиційної діяльності на українському страховому ринку найбільшою мірою

залежить від ступеня розвитку останнього, а також готовності та бажання громадян безпосередньо долучатися до страхової справи.

2. Базисом розміщення страхових резервів є принципова орієнтованість з урахуванням сукупності принципів (безпечності (надійності), ліквідності, диверсифікованості, прибутковості), що є загально визнаними у світовій страховій та інвестиційній практиці. Мистецтво розміщення страхових резервів полягає у забезпеченні реалізації вище зазначеної четвірки принципів з урахуванням ситуації на ринку капіталу. Встановлено, що інвестування формує коло ключових бізнес-процесів діяльності страхової організації.

3. Дослідження інвестиційних можливостей вітчизняних страхових організацій дозволило зробити висновки щодо доцільності оптимізації менеджменту інвестиційної діяльності структури активів страховиків, спрямованих на формування резервів, насамперед із позицій кадрового забезпечення та потреб у професійних фахівцях фондового ринку (використання потенціалу фондового ринку страховими організаціями відбувається на 1/4).

4. Інвестиційний потенціал страхових організацій визначається обсягом ресурсів, якими володіють останні, і терміном, впродовж якого означені ресурси придатні до використання. Так, компанії зі страхування життя (СК "life") мають більші можливості щодо мобілізації довгострокових ресурсів. Це пов'язано з тим, що договори страхування життя є довгостроковими (переважно укладаються на 5—30 років), натомість страхові виплати страхувальникам, як правило, значно віддалені в часі.

5. Визначено, що протягом 2005—2020 рр. прослідковується поступове зростання питомої ваги резервів зі страхування життя у загальній структурі сформованих страхових резервів, як наслідок, інвестиційна діяльність компаній зі страхування життя у вітчизняній страховій практиці може бути пріоритетним видом інвестиційної діяльності на фінансовому ринку, що дозволить отримати інвестиційний дохід страховим організаціям у майбутньому.

Література:

1. Базилевич В.Д., Приказюк Н.В., Лобова О.М. Цифровізація у забезпеченні конкурентних переваг страхових компаній. Економіка та держава. 2020. № 2. С. 15—20. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.2.15.
2. Жабинець О.Й. Проблема класифікації ризиків страхових компаній: наукові підходи і законодавчі ініціативи в умовах євроінтеграції. Науковий вісник ЛДУМВС. 2013. № 2. С. 38—46.
3. Мальований М.І., Прокопчук О.Т., Улянич Ю.В. Інформаційні технології в інноваційній діяльності страхового ринку України. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. Вип. 96. Частина друга: Економічні науки. 2020. С. 103—115. DOI: 10.31395/2415-8240-2020-96-2-103-115.
4. Нагайчук Н.Г. Інвестиційний потенціал страхового ринку України. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2014. № 38. С. 105—112.

5. Поворозник В.О. Активізація інвестиційної діяльності страхових компаній в умовах економічної кризи. Стратегічні пріоритети. 2009. № 3 (12). С. 165—171.

6. Приказюк Н.В. Страхова система України: теорія, методологія, практика: монографія. Логос, 2017. 611 с.

7. Прокопчук О.Т. Розвиток українського ринку страхових послуг в контексті забезпечення економічної безпеки країни. Збірник праць Уманського національного університету садівництва. Редкол.: О.О. Непочатенко (відп. ред.) та ін. Умань: Видавництво "Сочінський М.М.". 2019, Вип. 94. Ч. 2: Економічні науки. С. 69—85. DOI: 10.31395/2415-8240-2019-94-2-69-85.

8. Сокиринська І.Г., Журавльова Т.О., Аберніхіна І.Г. Страховий менеджмент: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Пороги, 2016. 293 с.

9. Яворська Т.В. Системно-структурний аналіз страхової інвестиційної діяльності в Україні. Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. 2009. № 1. С. 115—119.

References:

1. Bazylevych, V. Prykaziuk, N. and Lobova, O. (2020), "Digitalization of secure competitive excursions of insurance companies", *Economika ta derzhava*, vol. 2, pp. 15—20. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.2.15
2. Zhabynets', O.J. (2013), "The problem of risk classification of insurance companies: scientific approaches and legislative initiatives in the context of European integration", *Naukovy visnyk LDUMVS*, vol. 2, pp. 38—46.
3. Mal'ovanyj, M.I. Prokopchuk, O.T. and Ulianych, Yu.V. (2020), "Information technologies in the innovative activity of the insurance market of Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva. Chastyna druha: Ekonomichni nauky*, vol. 96, pp. 103—115. DOI 10.31395/2415-8240-2020-96-2-103-115.
4. Nahajchuk, N.H. (2014), "Investment potential of the insurance market of Ukraine", *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koi systemy Ukrainy*, vol. 38, pp. 105—112.
5. Povoroznyk, V.O. (2009), "Activation of investment activity of insurance companies in the conditions of economic crisis", *Stratychichni priorytety*, vol. 3 (12), pp. 165—171.
6. Prykaziuk, N.V. (2017), *Strakhova systema Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka [Insurance system of Ukraine: theory, methodology, practice]*, Lohos, Kyiv, Ukraine.
7. Prokopchuk, O.T. (2019), "Development of the Ukrainian market of insurance services in the context of ensuring the economic security of the country", *Zbirnyk prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva. Ekonomichni nauky*, vol. 94, no. 2, pp. 69—85. DOI 10.31395/2415-8240-2019-94-2-69-85.
8. Sokyryns'ka, I.H. Zhurav'lova, T.O. and Abernikhina, I.H. (2016), *Strakhovyj menedzhment [Insurance management]*, Porohy, Dnipropetrovs'k, Ukraine.
9. Yavors'ka, T.V. (2009), "System-structural analysis of insurance investment activity in Ukraine", *Visnyk Dnipropetrovs'koi derzhavnoi finansovoi akademii*, vol. 1, pp. 115—119.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2021 р.

УДК 332.72:631.11

*О. В. Лазарева,**д. е. н., професор, професор кафедри управління земельними ресурсами,**Чорноморський національний університет імені Петра Могили**ORCID ID: 0000-0002-1050-7118**А. Ю. Масъ,**Почесний землепорядник України, старший викладач кафедри управління земельними**ресурсами, Чорноморський національний університет імені Петра Могили**ORCID ID: 0000-0003-1140-28-17**К. Ю. Борисевич,**заступник директора, Товариство з обмеженою відповідальністю**"Український експертний центр по вимірюванню та оцінці"**ORCID ID: 0000-0001-6246-0668*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.33

ВИВЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЗЕМЛІ ТА ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

O. Lazareva,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management
the Landed Resources, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

A. Mas,

Honorary land surveyor of Ukraine, Senior lecturer of the Department of Management
the Landed Resources, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

K. Borysevych,

deputy of director, Limited Liability Company "Ukrainian Expert Center
for Measurement and Evaluation", Mykolayiv, Ukraine

STUDY OF EUROPEAN EXPERIENCE OF EARTH MARKET FUNCTIONING AND ITS PERSPECTIVES IN UKRAINIAN REALITIES

Метою дослідження є вивчення європейського досвіду функціонування ринку землі та виокремлення його перспектив в Україні.

У статті вивчено ключові аспекти функціонування ринку землі в країнах Центральної, Східної та Північної Європи. Наведено думку, що це сприятиме виокремленню перспектив ринку землі в українських реаліях.

З'ясовані основні чинники, що перешкоджають повноцінному функціонуванню та розвитку ринку земель, як-от: тіньове використання землі та високий рівень корупції у сфері земельних відносин.

Проаналізовано основні положення Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення". Зазначено, що цей закон сприятиме забезпеченню реалізації права приватної власності на земельні ділянки сільгосппризначення та забезпечить розширення інвестиційних можливостей для розвитку вітчизняного аграрного сектору.

Вказано, що основними перспективами ринку землі в Україні є такі аргументи, як надходження іноземних інвестицій в український простір, набуття можливості вільного розпорядження своїми земельними ділянками, залучення додаткових ресурсів для місцевих громад, стимулювання аграрного сектору економіки та загалом підвищення ефективності виробництва на землі. Зазначено, що це дозволить підвищити конкурентоспроможність економіки, самостійно прийняти рішення щодо оренди земельної ділянки чи її обробітку власноруч, сприятиме залученню ресурсів для місцевих громад.

The article examines the key aspects of the land market in Central, Eastern and Northern Europe such as the Czech Republic, Poland, Estonia, Slovakia, Hungary, Croatia, Bulgaria, Romania, Lithuania, Latvia, Denmark, Norway, Sweden, Great Britain, the Netherlands.

It is believed that this will help highlight the prospects of the land market in the Ukrainian realities. Prices per hectare of land in European countries are analyzed.

It is established that the main factors hindering the full functioning and development of the land market, such as shadow land use and high levels of corruption in land relations.

The main provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Circulation of Agricultural Lands" are analyzed.

It is stated that this document lifts the moratorium on the sale of agricultural land and landowners will be able to freely dispose of their property.

It is noted that this law will help ensure the implementation of private ownership of agricultural land and ensure the expansion of investment opportunities for the development of the domestic agricultural sector.

It is stated that the main prospects of the land market in Ukraine are such guidelines as the inflow of foreign investment into Ukrainian business, which will increase the competitiveness of the economy and achieve a positive socio-economic effect for economic growth; obtaining by the citizens of Ukraine the opportunity to freely dispose of their land plots, which will allow them to make independent decisions on land lease, cultivation by themselves or sale of land plots; promoting the attraction of resources for local communities, which will create new jobs within the community, stimulate the development of entrepreneurship; promoting the development of land business and de-shadowing of Ukraine's economy; increasing the efficiency of agricultural production, ensuring the satisfaction of the needs of the population in carrying out market operations with land.

Prospects of land market for Ukrainian realities are studied, the main of which are development of business support tools, promotion of products on foreign markets, tourism, diversification of markets, cooperation between economic entities, development of business strategy, etc.

Ключові слова: ринок землі, Європейський Союз, мораторій, право власності на землю, розвиток аграрного сектору, ціна земельної ділянки, приватна власність на землю, бізнес, ефективність виробництва.

Key words: land market, European Union, moratorium, land ownership, development of the agricultural sector, the price of land, private land ownership, business, production efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Враховуючи той факт, що практично всі галузі економіки країни тісно пов'язані з використанням земельних ресурсів, координація економічної моделі функціонування ринку землі займає ключові позиції в умовах сьогодення. Поворотним історичним моментом на цьому шляху є те, що в Україні нарешті після довготривалого мораторію здійснено перехід на вільний земельний сільськогосподарський призначення.

За словами українських політиків, становлення та функціонування ринку землі здатне встановити ціну на 1 га землі у розмірі 5—5,5 тис. дол., що додатково принесе Україні 85—100 млрд дол. впродовж 5 років [1].

У цих умовах заслуговує на увагу вивчення досвіду функціонування ринку землі в Європі, що сприятиме конструюванню ідеальної моделі його формування та розвитку і в Україні, чим і пояснюється актуальність і своєчасність проведеного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питань функціонування земельного ринку приділило увагу ряд науковців. Так, у працях Мартина А.Г. [2] вивчено структуру організаційно-правового механізму ринку земель. У дослідженнях Ступеня Р.М. [3] розкриваються підходи до вивчення теоретико-методологічного та практичного інструментарію щодо еколого-економічних засад розвитку ринку земель. Семейка Ю.А. [4] наголошує, що ринок землі є засобом перерозподілу земель між їхніми власниками економічними методами на основі конкурентного попиту і пропозиції. У наукових працях Будзяка В.М. [5] ринок земель сільськогосподарського призначення трактується як система відносин між суб'єктами господарювання з метою передачі або продажу прав на власність на земельні ділянки. Саблук П.Т. [6] трактує ринок землі як специфічні відносини щодо використання земельних ресурсів з метою отримання більшої кількості виробленої

продукції зі зменшенням витрат на одиницю площі. Прутська О.О. [7] наголошує на необхідності вивчення зарубіжного досвіду розвитку відносин власності та стверджує, що в зарубіжних країнах існує два види ринків землі — оренда та купівля-продаж.

Не заперечуючи теоретичну і практичну цінність розробок згадуваних авторів, відзначимо, що на сьогодні не достатньо розкритими залишаються питання обґрунтування перспектив розвитку земельного ринку в контексті європейських реалій.

Тому вивчення питань функціонування європейського досвіду ринку землі та вивчення його перспектив є дуже актуальним питанням, що і зумовило вибір теми дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою дослідження є вивчення європейського досвіду функціонування ринку землі та виокремлення його перспектив в Україні.

Досягнення мети дослідження зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- вивчення питань функціонування ринку землі в країнах Європи;
- обґрунтування на основі вивчення європейського досвіду перспектив розвитку та функціонування ринку землі в Україні.

Теоретичною та методичною основою дослідження є Інтернет-джерела, в яких досліджується обрана проблематика, а також праці науковців, в яких висвітлено питання функціонування та розвитку ринку землі.

У роботі використано такі методи наукового дослідження як монографічний — під час вивчення та теоретичному узагальненні досліджень; системного аналізу — під час вивчення європейського досвіду функціонування ринку землі в країнах ЄС; абстрактно-логічний — під час формування висновків та пропозицій; наукового узагальнення — під час обґрунтування перспектив ринку землі в українському просторі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні ринок землі вийшов на позицію урегульованості з боку держави, законодавчо встановлені норми щодо безконтрольних операцій, пов'язаних з купівлею та продажом земель. Саме в цих умовах важливо припобудові власної моделі земельного ринку та обґрунтуванні його перспектив в Україні врахувати і європейський досвід функціонування ринку землі.

Тому спочатку окремо зупинимось на вивченні питання функціонування ринку землі в країнах Центральної та Східної Європи.

Так, у Чехії розповсюджена така форма володіння землею на правах співвласників, що стримує розвиток ринку. У країні з 2011 року дозволено купувати землю іноземцям.

У Польщі ж користуватися перспективами ринку можуть ті особи, які проживають у країні не менше 5 років або перебувають у шлюбі з громадянином Польщі. У країні іноземним інвесторам дозволено купувати землі з 2016 року. У цій країні біля 81 % земель знаходиться у приватній власності. Максимальна площа на земельні ділянки, що можуть перебувати у власності в одних руках — 500 га [8].

Що стосується ринку землі в Естонії, то з 2004 року громадяни ЄС мають право там купувати землю. Функціонування ринку землі в цій країні характерне такими особливостями, використовувати землю в аграрних цілях не менше 5 років, іноземним інвесторам дозволено мати не більше 10 га землі на одну особу, в країні широко розповсюджені орендні відносини, що перешкоджає повноцінному функціонуванню ринку землі сільгосппризначення та можливостям передавання земель у заставу. Ціна на ринку землі у Естонії є однією з найнижчих у ЄС, що пов'язано з надмірним регулюванням ринку ціни на сільськогосподарські землі [9].

У Словаччині землю дозволено купувати юридичним та фізичним особам з 2014 року. У цій країні купувати землю дозволено особам, які ведуть сільськогосподарських бізнес не менше 3 років. У Словаччині розповсюджена форма володіння землею на правах співвласників, що стримує розвиток ринку, 28 % від усіх сільськогосподарських земель належать невідомим власникам, які здають землю в оренду великим агрохолдингам.

В Угорщині дозволено купувати землю до 300 га лише громадянам ЄС. Особам, які ведуть сільськогосподарський бізнес не менше 3 років та мають аграрну освіту. Проте в країні не дозволено купувати землю юридичним особам, що стримує розвиток ринку землі.

У Хорватії іноземці взагалі не мають права купувати землі сільгосппризначення. Через що ціни на землю у цій країні є одними з найнижчих у ЄС, а 1/3 приватних земель не обробляється.

У Болгарії дозволено купувати землю громадянам ЄС, проте лише тим особам, які перебувають у країні не менш 5 років. З 2010 року ринок земель сільськогосподарського призначення залишається стабільним та передбачуваним, а ціни на землю зростають у середньому на 8% на рік.

У Румунії з 2014 року дозволено купувати землю громадянам ЄС у розмірі до 100 га. Проте через таке обмеження ціни на землі сільгосппризначення є одними з найнижчих у ЄС. У країні 11% від усіх сільськогосподарських земель належать іноземним компаніям.

Вивчення досвіду функціонування ринку землі в країнах Центральної та Східної Європи сприятиме виокремленню його перспектив в українських реаліях.

У країнах Північної Європи основними принципами функціонування ринку землі є забезпечення права на вільний рух капіталу, відкриття та створення власного бізнес та відсутність дискримінації.

У Литві ринок земель функціонує з 1994 року. З 2014 року дозволено купувати землю іноземцям з країн членів ЄС та з країн членів НАТО. Особам дозволено придбавати у власність до 500 га.

У Латвії в окремих регіонах ціни на землі сільгосппризначення залишаються одними з найнижчих у ЄС. У країні з 2017 року почали діяти окремі обмеження на продаж землі іноземцям — не більше 2000 га, але за умови, що вони постійно знаходяться у Латвії. Для місцевих селян також передбачено спрощення умов придбання землі. Зазначимо, що Латвія є однією з пострадянських країн, яка повернула право власності на них спадкоємцям тих родин, які господарювали на цій землі до липня 1940 року. Ціна землі у Латвії не може бути нижчою за кадастрову оцінку, ціна ж одного гектара в середньому становить 800—2000 євро [10].

Естонії є індустріально-аграрною країною з відкритим ринком землі. Попри порівняно низьку вартість одного гектара (5 тис. дол.), більше 60 % вільних площ знаходиться в оренді, а лише 5 % землі в країні належить іноземцям [11].

У Данії стосовно ринку землі прийнято законодавчі норми, які спрощують купівлю землі в цій країні. Крім того, в країні розширено перелік осіб, які отримують право на придбання землі, а також скасовано норми до площ землекористування та інші вимоги щодо набуття освіти у галузі сільського господарства. В країні є лише вимога щодо того, що покупець земельної ділянки зобов'язаний осісти на придбаній землі [12].

У Норвегії для передачі права власності на землю сільськогосподарського призначення необхідний дозвіл спеціального органу державної влади, а обов'язковою умовою є обов'язок покупця переїхати на цю ділянку та проживати там не менше п'яти років [13].

Функціонування ринку землі у Швеції передбачає дотримання вимог щодо одержання дозволу уряду на купівлю сільськогосподарських земель та переведення земель з однієї категорії в іншу лише з дозволу відповідних державних органів [14, с. 20].

Ринок землі у Великобританії сформований близько 200 років тому і є абсолютно відкритим та лібералізованим, що робить покупку землі простою для будь-якої фізичної чи юридичної особи [15].

Що стосується цін на земельні ділянки, то, наприклад, у Нідерландах гектар землі в середньому коштує близько 82 тис. дол., у Люксембурзі — 42,7 тис. дол., Італії — 40,2 тис. дол. Ціна одного гектара землі сільгосппризначення у Великій Британії коштує 28,14 тис. дол., в Ірландії — 23,9 тис. дол., у Данії — 20,8 тис. дол., Словенії — 20,3 тис. дол. [16].

У таких країнах, як Греція, Іспанія, Польща, Швеція та Фінляндія гектар землі коштує приблизно 10—15 дол. США. Однак найдешевша земля в таких країнах Європи, як Румунія — 2,5 тис. дол., Латвія, Хорватія та Словаччина — 3,6 тис. дол. Ціна 1 гектара землі у Великобританії становить близько 31,4 тис. дол. [17].

Виокремлення основних компонентів впровадження ринкового обігу в країнах Північної Європи дасть змогу виокремити його основні орієнтири і для України.

Сьогодні в українських реаліях, на нашу думку, чинниками, що перешкоджають повноцінному функціонуванню та розвитку ринку земель, є тіньове використання землі та високий рівень корупції у сфері земельних відносин.

Проте, як зазначено в Конституції України, зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення — це такий крок, який надаватиме право "володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю..." [18].

В Україні з 1 липня 2021 року набрав чинності закон "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення" [19]. Цим документом скасовано мораторій на продаж земельних ділянок сільгосппризначення. З урахуванням цього власники землі зможуть вільно розпоряджатися своєю власністю.

Відповідно до цього Закону, з 1.07.2021 до 1.01.2024 землі сільгосппризначення зможуть купувати

лише фізичні особи, що є громадянами України і в перші два роки одна особа зможе придбати не більше 100 га землі.

Вже з 2024 року землі сільгосппризначення зможуть купувати як юридичні, так і фізичні особи з обмеженням до 10 тисяч гектарів. Що стосується іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб, то вони зможуть отримати таке право виключно у тому випадку, якщо їм це буде дозволено на референдумі. Проте якщо ця земельна ділянка розташована ближче 50 км від державного кордону України, то іноземні громадяни навіть після референдуму не зможуть її придбати.

Вважаємо, що зазначений закон сприятиме забезпеченню реалізації права приватної власності на земельні ділянки сільгосппризначення та забезпечить розширення інвестиційних можливостей для розвитку вітчизняного аграрного сектору.

Після вивчення європейського досвіду функціонування ринку землі спробуємо окреслити його перспективи і для України. На нашу думку, основними з них є такі (рис. 1):

— відкриття ринку землі сприятиме надходженню в український бізнес іноземних інвестицій, що дозволить підвищити конкурентоспроможність економіки як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках, досягти позитивного соціально-економічного ефекту задля економічного зростання;

— легалізація ринку землі сприятиме отриманню громадянами України можливості вільного розпорядження своїми земельними ділянками, що забезпечить не тільки розширення можливостей самостійного визначення її використання, а й дозволить самостійно прийняти рішення щодо оренди чи то обробітку власноруч, чи то продажу земельної ділянки;

— функціонування ринку землі сприятиме залученню ресурсів для місцевих громад, що дозволить завдяки отриманню права самостійно управляти земельними ресурсами створювати нові робочі місця всередині громади, стимулюватиме розвиток підприємництва;

— відміна мораторію на український ринок землі простимулює загалом аграрний сектор та дозволить ринку встановити високі ціни на землю, що сприятиме не тільки розвитку бізнесу на землі, а й детінізації значної частини економіки України;

— відкриття ринку землі дозволить підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва та забезпечить задоволення потреб населення у здійсненні ринкових операцій із землею.

Дотримання зазначених перспектив дозволять забезпечити перехід української економіки на провідний шлях розвитку з урахуванням європейського досвіду провідних країн.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

У процесі дослідження вивчено європейський досвід функціонування ринку землі в таких країнах Центральної та Східної Європи: Чехія, Польща, Естонія, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Румунія, Болгарія. З'ясовано особливості ринку землі у країнах Північної Європи,

Рис 1. Перспективи ринку землі в Україні

Джерело: сформовано авторами.

таких як Литва, Латвія, Данія, Норвегія, Швеція та Великобританія.

Наголошено на особливостях формування цін на земельні ділянки. З'ясовано, що ціни на гектар сільськогосподарської землі коливаються в діапазоні від 2 до 82 тис. дол. США.

Проаналізовано прийнятий Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення", відповідно до положень якого остаточно скасовано мораторій на продаж земельних ділянок сільгосппризначення, що дало можливість власникам землі вільно розпоряджатись своєю власністю.

Висвітлено думку, що основними перспективами розвитку та функціонування ринку землі в Україні є надходження іноземних інвестицій в український простір, набуття можливості вільного розпорядження своїми земельними ділянками, залучення додаткових ресурсів для місцевих громад, стимулювання аграрного сектору економіки та в цілому підвищення ефективності виробництва на землі.

Перспективи подальших досліджень мають бути орієнтовані на вивченні питань економіки землекористування в європейському просторі.

Література:

1. Запуск ринку землі може принести Україні до \$100 млрд — експерти. URL: <https://rpr.org.ua/news/zapusk-rynku-zemli-mozhe-prynesty-ukraini-do-100-mlrd-eksperty/>
2. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні: монографія. К.: Аграр Медіа Груп, 2011. 254 с.
3. Ступень Р.М. Еколого-економічні засади розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.06 — економіка природокористування та охорони навколишнього середовища — Львівський національний аграрний університет. Львів, 2019. 442 с.
4. Семеряк Ю.А., Мостка М.Г. Ринок землі в Україні: суть, завдання, функції. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. № 20. С. 257—263.
5. Будзак В.М. Формування ринку земель сільськогосподарського призначення. Економіка АПК. 2008. № 8. С. 118—122.
6. Саблук П.Т. Ринок землі на часі. Вісник аграрної науки. 2019. № 4 (793). С. 82—86.
7. Прутська О.О. Формування ринку землі в Україні: реалії та перспективи. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2010. № 4. С. 11—18.

8. Земельна реформа нових країн-членів ЄС — досвід Польщі. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/254-zemelna-reforma-novih-krayin-chleniv-yes-dosvid-polschi>

9. Обіг сільськогосподарських земель — досвід Латвії та п'ять паралелей для України. URL: <https://agropolit.com/blog/325-obig-s-g-zemel-dosvid-latviyi-ta-pyat-paraleley-dlya-ukrayini>

10. Балтійські уроки земельної реформи. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/09/9/651332/>

11. Ринок землі: як це працює в світі. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/blog/ellina_yurchenko/rinok_zemli_yak_tse_pratsyue_v_sviti

12. "Вільний обіг землі в ЄС" — 8 моделей, про які не розкажуть експерти. URL: <https://agropolit.com/news/5307-vilniy-obig-zemli-v-yes-8-modeley-pro-yaki-ne-rozkajut-eksperti>

13. Земельні фейки. URL: <http://kmp.ua/uk/analytics/press/land-fakes/>

14. Шульга О. Формування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні. Вісник КНТЕУ. 2012. № 1. С. 20. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2012/01/2.pdf>

15. Межевська Л.В., Майорова А.О. Ринок земель сільськогосподарського призначення: світовий та український досвід. Порівняльно-аналітичне право. № 5. 2017. с. 182. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/524349.pdf>

16. Ринок землі: вартість гектара в країнах Європи та північної Америки. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/13/infografika/ekonomika/rynok-zemli-vartist-hektara-krayinax-yevropy-ta-pivnichnoyi-ameryky>

17. Земельна реформа старих країн-членів ЄС — Великобританія. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/280-zemelna-reforma-starih-krayin-chleniv-yes-velikobritaniya>

18. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 41. зі змінами № 11-р/2019 від 02.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

19. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення" № 552-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 20. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

References:

1. Reanimation Package of Reforms Coalition (2019), "Launch of the land market can bring Ukraine up to \$ 100 billion — experts", available at: <https://rpr.org.ua/news/zapusk-rynku-zemli-mozhe-prynesty-ukraini-do-100-mlrd-eksperty/> (Accessed 27 August 2021).

2. Martyn, A.G. (2011), *Rehuliuvannia rynku zemel' v Ukraini* [Land market regulation in Ukraine], Media Grup, Kyiv, Ukraine.

3. Stupen, R.M. (2019), "Ecological and economic principles of development of the market of agricultural lands in Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy, Lviv National Agrarian University, Lviv, Ukraine.

4. Semeryak, U.A. and Mostka, M.G. (2010), "Land market in Ukraine: essence, tasks, functions", *Naukovy visnyk NLTU*, vol. 20, pp. 257 — 263.

5. Budzyak, V.M. (2008), "Formation of the market of agricultural lands", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 118 — 122.

6. Sabluk, P.T. (2019), "Land market on time", *Visnyk agrarnoy nauky*, vol. 4 (793), pp. 82 — 86.

7. Pruska, O.O. (2010), "Land market formation in Ukraine: realities and prospects", *Zbirnyk naukovykh prach VNAU*, Seria: Ekonomichny nauky, vol. 4, pp. 11 — 18.

8. Agropolit.com (2017), "Land reform of the new EU member states is the experience of Poland", available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/254-zemelna-reforma-novih-krayin-chleniv-yes-dosvid-polschi> (Accessed 26 August 2021).

9. Fursenko, I. (2019), "The circulation of agricultural land is the experience of Latvia and five parallels for Ukraine", available at: <https://agropolit.com/blog/325-obig-s-g-zemel-dosvid-latviyi-ta-pyat-paraleley-dlya-ukrayini> (Accessed 27 August 2021).

10. Dankevych, V. (2019), "Baltic lessons of land reform", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/09/9/651332/> (Accessed 27 August 2021).

11. Yurchenko, E. (2019), "Land market: how it works in the world", available at: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/blog/ellina_yurchenko/rinok_zemli_yak_tse_pratsyue_v_sviti (Accessed 27 August 2021).

12. Agropolit.com (2017), "Free circulation of land in the EU" — 8 models that experts will not talk about", available at: <https://agropolit.com/news/5307-vilniy-obig-zemli-v-yes-8-modeley-pro-yaki-ne-rozkajut-eksperti> (Accessed 26 August 2021).

13. Oleksiuk, M. (2019), "Earth fakes", available at: <http://kmp.ua/uk/analytics/press/land-fakes/> (Accessed 26 August 2021).

14. Shulga, O. (2012), "Formation of the market of agricultural land in Ukraine", *Visnyk KNTU*, vol. 1, p. 20, available at: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2012/01/2.pdf> (Accessed 27 August 2021).

15. Megevskaya, L.V. and Mayorova, A.O. (2017), "Agricultural land market: world and Ukrainian experience", *Poryvnyalno-analytychnopravo*, vol. 5, pp. 182. available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/524349.pdf> (Accessed 27 August 2021).

16. slovoidilo.ua (2019), "Land market: the cost per hectare in Europe and North America", available at: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/13/infografika/ekonomika/rynok-zemli-vartist-hektara-krayinax-yevropy-ta-pivnichnoyi-ameryky> (Accessed 27 August 2021).

17. Agropolit.com (2017), "Land reform of the old EU member states — Great Britain", available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/280-zemelna-reforma-starih-krayin-chleniv-yes-velikobritaniya> (Accessed 27 August 2021).

18. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 27 August 2021).

19. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "About modification of some legislative acts of Ukraine concerning conditions of circulation of the lands of agricultural purpose", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (Accessed 27 August 2021).

Стаття надійшла до редакції 30.08.2021 р.

Л. Б. Райнова,
к. е. н., старший науковий співробітник відділу податкової системи,
НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління"
ORCID ID: 0000-0002-8275-3094

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.39

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС У СФЕРІ ГАРМОНІЗАЦІЇ АКЦИЗНОГО ОПОДАТКУВАННЯ ПРОДУКТІВ ЕНЕРГІЇ ТА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ

L. Rainova,
PhD in Economics, Senior Researcher of the Department of Tax Policy,
SESE "Academy of Financial Management"

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF EU LEGISLATION IN THE FIELD OF EXCISE TAXATION OF ENERGY PRODUCTS AND ELECTRICITY

Статтю присвячено визначенню проблемних аспектів гармонізації акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії в ЄС. Виявлено, що практичне значення Директиви Ради 2003/96/ЄС про реструктуризацію системи Співтовариства з оподаткування продуктів енергії та електроенергії з часом суттєво знизилось через відсутність індексації мінімальних ставок акцизів, широке і вкрай різне використання факультативних податкових звільнень державами-членами ЄС, а також через зміну політичного середовища. Встановлено, що положення зазначеної Директиви потребують оновлення, оскільки не сприяють досягненню цілей енергетичної та кліматичної політики ЄС, підтвердженням чому є проведена Європейською комісією комплексна оцінка її результативності. Відзначено, що найбільш обговорюваними залишаються ініціативи щодо проведення реформи оподаткування продуктів енергії та електроенергії з метою ув'язки енергетичного еквівалента та викидів CO₂ в енергетичних продуктах при встановленні мінімальних податкових ставок. Неврегульованість основних політичних аспектів запропонованих змін залишається на заваді впровадженню заходів із актуалізації положень основного нормативного акту з регулювання акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії на європейському рівні.

The article is devoted to identifying problematic issues of harmonization of excise taxation of energy products and electricity in the European Union. It was found that the practical value of Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation

of energy products and electricity has significantly decreased over time due to the lack of indexation of minimum excise rates, the widespread and very different use of optional tax exemptions by the EU Member States, as well as changes of the political environment. It was established that the unresolved of the political aspects of proposals prepared for the purposes of revision of the mentioned Directive remained an obstacle to the implementation of measures to update the provisions of the main normative act on regulation of the excise taxation of energy products and electricity at the European level. The revision of Council Directive 2003/96/EC however remains one of the priority initiatives envisaged in the framework of the European Green Course announced in December 2019.

It is noted that the purpose of the initiated revision is, firstly, to harmonize the taxation of energy products and electricity with the EU energy and climate policy, and, secondly, to take measures to preserve the integrity of the EU single market by updating the scope and structure of tax rates, and also streamlining the use of tax benefits. The implementation of these initiatives is aimed at resolving problematic issues related to further use of fossil fuel subsidies in EU member states; lack of coherence between the provisions of Council Directive 2003/96/EC and other EU policies, in particular, realized within the European Emissions Trading Scheme, provided by the Renewable Energy Directive and the Energy Efficiency Directive; insufficient relevance of the provisions of the current Council Directive 2003/96/EC to ensure the effective functioning of the EU internal market. The conclusion is drawn that taking into account the experience of EU countries in harmonizing excise taxes on energy products and electricity is necessary in light of Ukraine's obligations to gradually implement Council Directive 2003/96/EC, based on future needs of the state in the field of environmental protection and energy efficiency.

Ключові слова: акцизи, продукти енергії, електроенергія, ставки, обов'язкові пільги, факультативні пільги, внутрішній ринок.

Key words: excises, energy products, electricity, rates, mandatory benefits, optional benefits, domestic market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перегляд Директиви Ради 2003/96/ЄС про реструктуризацію системи Співтовариства з оподаткування продуктів енергії та електроенергії (далі — Директиви Ради 2003/96/ЄС) [1] залишається однією з першочергових ініціатив, передбачених у рамках оголошеного ще у грудні 2019 р. Європейського Зеленого курсу (European Green Deal). Він є необхідним в світлі тих змін, що відбулися з часів її прийняття ще в 2003 р., обумовлених розвитком ринків відновлюваної енергетики та відповідних технологій, взятими міжнародними зобов'язаннями ЄС, зокрема, в частині виконання Паризької угоди, а також вдосконаленням нормативно-правової бази ЄС у галузі енергетики та кліматичних змін. Оновлення положень Директиви Ради 2003/96/ЄС є важливим у контексті забезпечення того, щоб чинна система акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії на теренах ЄС не ставала на заваді реалізації ініціатив з декарбонізації та кліматичної нейтральності.

Подвійною залишається і мета ініційованого перегляду, що полягає, по-перше, в узгодженні оподаткуван-

ня продуктів енергії та електроенергії з енергетичною та кліматичною політикою ЄС, і, по-друге, вжитті заходів із збереження цілісності єдиного ринку ЄС шляхом оновлення сфери застосування та структури податкових ставок, а також раціоналізації використання податкових пільг. Реалізація зазначених ініціатив спрямована на врегулювання проблемних питань, пов'язаних з подальшим використанням субсидій на викопне паливо у країнах-членах ЄС; відсутністю узгодженості між положеннями Директиви Ради 2003/96/ЄС з іншими напрямками політики ЄС, зокрема, реалізованими в рамках Європейської системи торгівлі викидами (EU Emissions Trading Scheme), передбаченими директивами ЄС щодо енергії з відновлюваних джерел [2] та енергоефективності [3]; недостатньою актуальністю положень чинної Директиви Ради 2003/96/ЄС для забезпечення ефективного функціонування внутрішнього ринку ЄС.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Визначенню особливостей гармонізації акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії, а

також суперечностей її розвитку в країнах ЄС присвячені праці як українських вчених, зокрема, Г.М. Білецької, С.С. Брехова, С.А. Владики, М.В. Кармаліти, В.І. Коротуна, М.О. Куц, Н.В. Новицької, Я.В. Петракова, А.М. Соколовської, В.Д. Чекиної [4—8], так і зарубіжних фахівців, серед яких варто виокремити В. Бюлаки, Д. Кожокару, С. Маски, Х. Хеселькніпе, А. Христensen [9; 10]. Актуальність подальших досліджень з зазначеної тематики є незаперечною, зважаючи на те, що підписанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС було засвідчено обов'язок з поступової імплементації Директиви Ради 2003/96/ЄС, виходячи із майбутніх потреб держави у сфері захисту навколишнього середовища та енергоефективності. Хоча нормативні положення останньої і потребують оновлення для цілей врахування тих ключових змін, що відбулися протягом останнього десятиліття в галузі технологій та політики, спрямованої на реалізацію ініціатив з декарбонізації та кліматичної нейтральності в країнах ЄС, дослідження досвіду ЄС у сфері акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії матиме, проте, важливе практичне значення в контексті можливостей подальшого його використання в процесі вдосконалення національного податкового регулювання. Зазначене є необхідним і з огляду на прагнення нашої держави долучитись до Європейського зеленого курсу — амбітного плану переходу до 2050 р. до кліматично нейтральної Європи, потребу в формуванні державної політики, яка б враховувала як екологічні й кліматичні виклики сьогодення, так і увесь спектр наслідків взятого курсу для держави у контексті можливостей та загроз, які він формує.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження проблемних аспектів розвитку законодавства ЄС з гармонізації акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії на базі аналізу положень нормативних актів ЄС, а також практики Суду ЄС у зазначеній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Впровадження Директиви Ради 2003/96/ЄС мало важливе значення для розвитку законодавчої бази ЄС у частині забезпечення оновлення та розширення сфери дії гармонізованих спільних правил у частині непрямого оподаткування, зважаючи на те, що до ухвалення зазначеного нормативного документу в 2003 р., гармонізацією було охоплено лише нафтопродукти згідно так званих "Директив про нафтопродукти" [11; 12]. Відтак сферу дії законодавства ЄС було поширено на електроенергію та більшість продуктів енергії, що використовувались на той час як моторне паливо та паливо для опалення; оновленню підлягали і мінімальні ставки для нафтопродуктів. Загальний позитивний внесок Директиви Ради 2003/96/ЄС у досягнення своєї головної мети, а саме, забезпеченні належного функціонування внутрішнього ринку, запобіганні подвійному оподаткуванню або будь-якого спотворення торгівлі та конкуренції в розрізі джерел енергії, споживачів енергоносіїв та їх постачальників, безперечно, виявлявся позитивним.

Низку законодавчих пропозицій із внесення змін до Директиви Ради 2003/96/ЄС, обумовлених розширен-

ням Євросоюзу, було впроваджено ще починаючи з 2004 р., з чим було пов'язано прийняття в подальшому Директиви 2004/74/ЄС [13] та Директиви 2004/75/ЄС [14]. Натомість вже в 2011 р. Європейською комісією було запропоновано внесення змін до сфери застосування та структури Директиви Ради 2003/96/ЄС [15]. Зокрема, серед основних проблемних аспектів, пов'язаних з зазначеною структурою Директиви, а також впровадженням її норм в національне законодавство країн-членів ЄС, згідно з проведеною оцінкою результативності, було виокремлено такі [16; 17]:

- розбіжності в застосовуваній термінології;
- неоднозначність та суперечності окремих її положень;
- відмінності в тлумаченні низки норм у національному законодавстві країн-членів ЄС;
- несвоєчасне транспонування нормативних положень у національне законодавство країн-членів ЄС;
- застаріла класифікація окремих продуктів енергії за Комбінованою номенклатурою;
- невідповідність новітнім технологічним розробкам;

— наявність положень, які втратили чинність;

— розпорошеність положень про звільнення від сплати акцизів по тексту Директиви Ради 2003/96/ЄС, а також наявність численних норм про звільнення від оподаткування або зменшення розміру акцизу для окремих секторів економіки;

- необхідність приведення Директиви Ради 2003/96/ЄС у відповідність з прецедентним правом Суду ЄС.

Варто відмітити, що розбіжності в формулюванні та тлумаченні загальних правил державами-членами ЄС виявлялися ще і наслідком численних компромісів та домовленостей, які було досягнуто за роки переговорів у Раді ЄС, втім, необхідних для забезпечення одностайної їх згоди щодо прийняття зазначеної Директиви в 2003 р. [17]. Водночас наявність зазначених розбіжностей помітно ускладнювало реалізацію визначених у частині акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії цілей політики.

За результатами проведеної в 2011 р. оцінки підкреслювалось, що Директивою Ради 2003/96/ЄС не забезпечено послідовності в підходах до оподаткування джерел енергії з урахуванням зовнішніх ефектів, що виникають у результаті їх використання, зокрема, з урахуванням викидів парникових газів, місцевих забруднювачів. Зазначена Директива виявилась не адаптованою до нового рамкового законодавства, яким було регламентовано проведення кліматичної та енергетичної політики, містила низку недоліків в частині забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку та врахування потреб інших політик ЄС. Підготовлені рекомендації, серед іншого, були спрямовані на оподаткування продуктів енергії та електроенергії таким чином, щоб відображати як вміст енергії в носії (energy content), так і рівень викидів CO₂ [16].

Втім, за умови позитивного сприйняття запропонованих змін з боку Європейського парламенту та Європейського економічного та соціального комітету, так і не вдалося врегулювати, навіть після майже чотирьох років перемовин, їх основних політичних аспектів. За відсутності одностайності в позиціях країн-членів ЄС

щодо напрямів подальших змін в сфері акцизного оподаткування продуктів енергії та електроенергії, Європейська комісія в 2015 р. була змушена відкликати документ [18, с. 19]. Питання щодо визначення шляхів усунення існуючих дисбалансів та деформацій (доречі докладно висвітлених в підготовлених пропозиціях [15]), залишились без відповіді.

Проте, як відзначалося в Комюніке Європейської комісії 2018 р. "Чиста планета для всіх — європейське довгострокове стратегічне бачення процвітаючої, сучасної, конкурентоспроможної та кліматично нейтральної економіки" [19], узгодження політики в сфері оподаткування, клімату та енергетики залишається необхідним. Подібні рекомендації зустрічалися і в Комюніке Європейської комісії від 2019 р. "Більш ефективне та демократичне прийняття рішень в енергетичній та кліматичній політиці ЄС" [20], згідно яких майбутня система оподаткування продуктів енергії та електроенергії повинна сприяти переходу до чистої енергії, сталому розвитку та відповідати вимогам соціальної справедливості. Наголошувалося й на тому, що чинне рамкове законодавство з оподаткування продуктів енергії та електроенергії залишається незмінним з 2003 р., а тому застарілим. Воно майже не сприяє виконанню таких ключових цілей, як диверсифікація джерел енергії та енергоносіїв або підвищення енергоефективності виробництва та споживання, оскільки податки базуються не на врахуванні вмісту енергії в носії, а на обсязі спожитих енергоносіїв (volume of the energy products).

Відсутність перегляду на рівні ЄС мінімальних ставок акцизів протягом понад десяти років призвело до ерозії індукованих ними цінових сигналів, які мали стимулювати інвестиції в енергоефективні технології та сприяти формуванню екологічно сприятливої поведінки громадян. Більше того, оскільки низка держав-членів ЄС із часом підвищили рівень оподаткування продуктів енергії та електроенергії, тоді як інші до подібних кроків не вдавались, існує ризик викривлення конкуренції на Єдиному ринку та ерозії податкової бази в країнах з високим оподаткуванням, особливо в розрізі моторних видів палива, які без перешкоди та законно можуть бути перевезені через кордони. Відмічався й факт того, що незважаючи на численні рекомендації Європейської комісії щодо необхідності поступового зміцнення тягаря оподаткування з податків на фонд оплати праці на екологічні податки, сукупна частка надходжень від стягнення останніх в ЄС залишалася відносно незмінною протягом останнього десятиліття.

Як підкреслювалось у Комюніке Європейської Комісії 2019 р., наявність положень щодо звільнення від акцизного оподаткування енергоресурсів або зниження його розміру для окремих секторів економіки, зокрема, в авіаційному, морському, дорожньому транспорті та сільському/рибному господарстві, а також в енергоємних галузях, загалом суттєво знижує стимули для інвестування в більш енергоефективні виробничі фонди та процеси в цих секторах. Зазначені звільнення або зменшення розміру акцизів посилюють навантаження на інші сектори та/чи приватні домогосподарства, які мають компенсувати спричинений їх застосуванням дефіцит доходів. Крім того, вони можуть призвести до

спотворення конкуренції між промисловими секторами та сприяти розвитку неефективних та забруднюючих видів транспорту. Підсумовувалося, що оподаткування палива за обсягом, а не за вмістом енергії в носії, призводить до дискримінації відновлюваних видів палива, забезпечуючи стимули до подальшого використання традиційних його видів, зокрема дизельного палива, що суперечить енергетичній політиці ЄС, спрямованій на перехід та просування відновлюваних та інших чистих джерел енергії. Не сприяє зазначене й збалансуванню попиту та пропозиції зазначеного дизельного палива на європейському ринку палива.

В світлі покладених на Європейську Комісію зобов'язань щодо проведення експертизи Директиви Ради 2003/96/ЄС (ст. 29, ст. 15(1)(d), 7(1), 9(2), 15(3) та 16(8)), у зв'язку із посиленням юридичних неузгодженостей, появою нових економічних, соціальних та екологічних викликів в політиці ЄС, з урахуванням заяв зацікавлених сторін, отриманих від державних органів країн-членів ЄС та бізнесу, у серпні 2017 р. було розпочато наступну оцінку положень зазначеної Директиви в рамках проведення Європейською комісією програми REFIT (Regulatory Fitness and Performance). Суспільні консультації з зазначених питань проводились з березня по червень 2018 р. [21]. Натомість спроби щодо оновлення Директиви Ради 2003/96/ЄС, як і раніше, лишалися на рівні ініціатив.

Однак у березні 2020 р. Європейською комісією було відновлено процес консультацій щодо перегляду Директиви Ради 2003/96/ЄС на базі опублікованої Оцінки її результативності [22]. Важливі аспекти, на які зверталася першочергова увага в зазначеному документі, значна кількість положень якого збігалася за змістом з положеннями попередніх оцінок, також стосувались, по-перше, необхідності індексації мінімальних ставок акцизів на продукти енергії та електроенергії, хоча і відзначалося при цьому, що впровадження положень Директиви Ради 2003/96/ЄС все ж дозволило запобігти потенційній податковій "гонці до дна" (race to the bottom) між країнами ЄС через встановлену систему мінімальних акцизних ставок; певною "мережею безпеки" остання могла б виступати і при наступних потенційних розширеннях Євросоюзу. Натомість зазначений її ефект із часом поступово скорочується не лише через вищезазначену відсутність механізму індексації мінімальних ставок, а також й тому, що помітна кількість держав-членів ЄС вже оподатковує більшість продуктів енергії за ставками, які є значно вищими за встановлені Директивою мінімальні ставки. По-друге, наголошувалося і на відсутності будь-яких нормативних вимог щодо забезпечення дотримання встановлених пропорцій розподілу акцизного навантаження між різними видами продуктів енергії та електроенергії за умови застосування країною ставок акцизів на рівні вищому за мінімальний, що може призводити до створення невідповідних та неналежних цінових сигналів для користувачів, перешкоджати вибору ними більш екологічно чистих та ефективних джерел енергії. Як наслідок, на національному рівні не забезпечується послідовного підходу до джерел енергії. По-третє, відмічалося суттєве зменшення із часом загальної практичної цінності Директиви Ради 2003/96/ЄС через широке і вкрай різне викорис-

тання факультативних податкових звільнень державами-членами.

Директивою Ради 2003/96/ЄС фактично не враховано зміни, що відбуваються в структурі енергетичного балансу ЄС та полягають у зниженні споживання викопного палива й зростанні використання відновлюваних або альтернативних джерел енергії. Частка останніх у енергетичному балансі ЄС з часу прийняття Директиви Ради 2003/96/ЄС збільшилась майже втричі — з 6,1 до 18,9% впродовж 2003—2019 рр. [23]. Режим оподаткування альтернативних видів палива, незважаючи на зростаючу їх роль, згідно із зазначеною Директивою, як і раніше, визначається правилами, що розроблялися в той час, коли ці види палива були альтернативами, що не мали великого значення на ринку. Як наслідок, Директива Ради 2003/96/ЄС охоплює все меншу частку енергобалансу ЄС по мірі того, як нові технології і продукти (наприклад, водень, електронне паливо, паливо небіологічного походження тощо) продовжують з'являтися на ринку або набувати все більшого значення. Актуальність чинної Директиви й далі зменшуватиметься по мірі збільшення амбіцій кліматичної політики. Зокрема, Рамковою програмою ЄС з питань клімату та енергетики передбачено, що частка відновлюваних джерел енергії має складати не менше 32% від валового кінцевого споживання енергії (досягнення цільового показника має бути забезпечено до 2030 р.)

Чинний режим енергетичного оподаткування не може забезпечити пільгового режиму для екологічно стійких нових технологій та продуктів. Насамперед це стосується суттєвого зменшення із часом ролі Директиви Ради 2003/96/ЄС у просуванні біопалива через те, що оподаткування на базі об'єму не забезпечує врахування енергоємності та екологічних характеристик різних продуктів енергії, що призводить до непропорційно високого податкового навантаження на стає біопаливо. За відсутності диференціації біопалива в Директиві, держави-члени застосовують власні класифікації, яким часто притаманні суттєві відмінності або вони не можуть застосовуватись до характеристик біопалива, виробленого в інших державах-членах ЄС. Зазначена невизначеність призводить до фрагментації єдиного ринку та перешкоджає використанню передових видів біопалива.

Отже, чинні положення Директиви щодо оподаткування біопалива не відповідають сучасній політиці ЄС у сфері енергетики, зміни клімату та охорони навколишнього середовища, хоча безпосередньо принцип сприяння використанню біопалива згадується в її тексті. Більше того, їх дотримання взагалі робить не вигідним використання палива з меншою енергоємністю на одиницю об'єму, сприяє подальшому використанню субсидії, які забезпечують переваги для викопного палива порівняно з низьковуглецевими їх альтернативами з числа відновлювальних джерел енергії, що суперечить заявленим на міжнародному рівні цілям щодо поступового скорочення обсягу зазначених субсидій.

Внесок Директиви Ради 2003/69/ЄС у досягнення цілей, встановлених міжнародними угодами, такими як, наприклад, Паризька угода 2015 р., залишається обмеженим. Мають місце дублювання, прогалини та невідповідності, які суттєво заважають досягненню цілей у га-

лузі енергетики, навколишнього середовища, зміни клімату та транспорту. Так само має місце невідповідність між Директивою Ради 2003/69/ЄС та Європейською системою торгівлі викидами — фактично основним інструментом досягнення ЄС цілей скорочення викидів парникових газів, задекларованих на міжнародному рівні та відображених в законодавчих актах ЄС. Директива Ради 2003/69/ЄС також не узгоджується з іншими ключовими нормативними інструментами в енергетичній галузі, наприклад, Директивою про заохочення використання енергії, виробленої з відновлювальних джерел [2] та законодавством ЄС про якість повітря.

Отже, можливості для забезпечення більшої відповідності між положеннями Директиви Ради 2003/96/ЄС з іншим законодавством ЄС не використовуються, тому лише в дуже обмеженій мірі зазначена Директива сприяє досягненню більш широких економічних, соціальних та екологічних цілей політики ЄС. Вона принаймні частково узгоджується із політичними зусиллями щодо сприяння використанню відновлюваної енергії та підвищенню енергоефективності, натомість у меншому ступені стосується зменшення викидів парникових газів, інших забруднюючих речовин, забезпечення диверсифікації джерел енергії або підвищення енергетичної незалежності та безпеки. Не сприяють чинні положення Директиви Ради 2003/96/ЄС і декарбонізації транспорту.

З огляду на зазначене, низка варіантів акцизної політики розглядається щодо:

- мінімальних ставок акцизів (передбачено ув'язку з енергоємністю продуктів енергії та рівнем викидів парникових газів);

- галузевої диференціації податків (з урахуванням існуючої диференціації між моторним паливом і паливом для опалення та зосередження уваги на вирішенні проблеми субсидіювання викопного палива); а також

- рівня охоплення продуктів енергії (з огляду на відсутність належної системи стимулів до використання низки нових енергетичних продуктів таких як водень, синтетичне паливо, електронне паливо, альтернативне біопаливо та електроенергія, оскільки останні, згідно з чинними положеннями законодавства, можуть оподатковуватися так само, як традиційні продукти енергії).

Таким чином, в рамках окреслених ініціатив Європейська комісія має намір забезпечити, серед іншого, щоб "зелена" відновлювана енергія могла оподатковуватися вигідніше, ніж традиційна, що і підкреслювалось в Оцінці Директиви Ради 2003/69/ЄС 2019 р. Також визнавалось, що окремими нормами має бути регламентовано акцизне оподаткування для авіаційного та морського секторів.

Правовою базою для перегляду Директиви Ради 2003/69/ЄС, за пропозицією Європейської комісії, могла б бути ст. 192 Договору про функціонування Європейського Союзу [24], якою акцентовано увагу на необхідності вжиття подальших заходів в напрямку вирішення екологічних питань, тоді як на сьогодні відповідні процедурні питання регламентовані ст. 113 зазначеного Договору. Суттєва відмінність між зазначеними двома нормативними положеннями полягає в тому, що, згідно першого, достатньо голосування кваліфікованої

більшості в Раді ЄС, тоді як друге передбачає одностайність у прийнятті рішень з боку усіх держав-членів ЄС.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

З часом роль Директиви Ради 2003/96/ЄС в забезпеченні належного функціонування єдиного ринку суттєво знизилась через застарілість її основних положень. Попри явний орієнтир на сприяння досягненню цілей в галузі охорони навколишнього середовища, втілений в низці положень вказаної Директиви, очевидним є збереження певного дисбалансу між регламентованими та фактичними наслідками їх реалізації, особливо в світлі останніх подій, що стосуються впроваджуваної екологічної політики на рівні Євросоюзу. Зазначене обумовлено високим рівнем гнучкості, що надається державам-членам ЄС в імплементації положень Директиви Ради 2003/96/ЄС, а також відсутністю вимоги щодо визначення ставок з урахуванням вмісту енергії в носії та викидів CO₂. Натомість попри наявність доказів, що засвідчують в цілому обмежений на сьогодні вплив мінімальних ставок на функціонування єдиного ринку, загальновизнаним залишається факт того, що на теренах Євросоюзу створені умови для запобігання розвитку такого негативного явища, як "гонка до дна".

Література:

1. Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity. Official Journal of the European Union. 31 October 2003. L 283. P. 51—70. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L:2003:283:TOC> (дата звернення: 24.02.2021).
2. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. Official Journal of the European Union. 21 December 2018. L 328. P. 82—209. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A2018%3A328%3ATOC> (дата звернення: 25.02.2021).
3. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC. Official Journal of the European Union. 14 November 2012. L 315. P. 1—56. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A2012%3A315%3ATOC> (дата звернення: 25.02.2021).
4. Гармонізація податкового законодавства: українські реалії: монографія / Г.М. Білецька, М.В. Кармаліта, М.О. Куц та ін. Київ: Алерта, 2012. 222 с.
5. Трансформація акцизної політики України: монографія / [Коротун В.І., Брехов С.С., Новицька Н.В. та ін.]; за заг. ред. В.І. Коротуна. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2015. 404 с.
6. Владика С.А. Оподаткування акцизами енергоносіїв та електроенергії в Європейському Союзі. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. № 9. С. 197—203.
7. Податкова гармонізація в Україні в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС: монографія / за ред. А.М. Соколовської. Київ: ДНУ "Академія фінансового управління", 2017. 448 с.
8. Петраков Я.В. Між гармонізацією та фіскалізацією: переосмислюючи роль енергетичних акцизів в Україні. Бізнес Інформ. 2017. № 1. С. 50—55.
9. Hasselknippe H., Christiansen A.C. Energy Taxation in Europe: Current Status, Drivers and Barriers, Future Prospects. FNI Report 14/2003. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/95220/FNI-R1403.pdf> (дата звернення: 26.02.2021).
10. Mascu S., Burlacu V., Cojocaru D. Harmonisation of Excise Duties on Energy Products and Electricity in Central and Eastern European Countries. "Ovidius" University Annals. Economic Sciences Series. 2013. Vol. XIII. № 1. P. 330—335. <http://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/ENG/cuprins%20rezumate/volum-2013p1.pdf> (дата звернення: 26.02.2021).
11. Council Directive 92/81/EEC of 19 October 1992 on the harmonization of the structures of excise duties on mineral oils. Official Journal of the European Union. 31 October 1992. L 316. P. 12—15. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A1992%3A316%3ATOC> (дата звернення: 21.01.2021).
12. Council Directive 92/82/EEC of 19 October 1992 on the approximation of the rates of excise duties on mineral oils. Official Journal of the European Union. 31 October 1992. L 316. P. 19—20. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A1992%3A316%3ATOC> (дата звернення: 21.01.2021).
13. Council Directive 2004/74/EC of 29 April 2004 amending Directive 2003/96/EC as regards the possibility for certain Member States to apply, in respect of energy products and electricity, temporary exemptions or reductions in the levels of taxation. Official Journal of the European Union. 30 April 2004. L 157. P. 87—99. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=OJ%3AL%3A2004%3A157%3ATOC> (дата звернення: 4.02.2021).
14. Council Directive 2004/75/EC of 29 April 2004 amending Directive 2003/96/EC as regards the possibility for Cyprus to apply, in respect of energy products and electricity, temporary exemptions or reductions in the levels of taxation. Official Journal of the European Union. 30 April 2004. L 157. P. 100—105. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=OJ%3AL%3A2004%3A157%3ATOC> (дата звернення: 4.02.2021).
15. Proposal for a Council Directive amending Directive 2003/96/EC restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity. COM(2011)169 final — CNS 2011/0092 of 13.4.2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011PC0169&from=EN> (дата звернення: 17.01.2021).
16. Impact Assessment. Accompanying document to the Proposal for a Council Directive amending Directive 2003/96/EC restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity. Commission Staff Working Paper. COM(2011) 169 final; SEC(2011) 409 final. Vol. 1—2, 13.04.2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011SWD0169>

/secure.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/document/SEC20110409.do (дата звернення: 15.01.2021).

17. Summary of the Impact Assessment. Accompanying document to the Proposal for a Council Directive amending Directive 2003/96/EC restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity. Commission Staff Working Paper. SEC(2011) 410. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/sec_2011_410_summary_en.pdf (дата звернення: 12.01.2021).

18. Withdrawal of Commission proposals. Official Journal of the European Union. 7 March 2015. C 80. P. 17—23. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2015%3A080%3ATOC> (дата звернення: 12.01.2021).

19. A Clean Planet for all. A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank. COM (2018) 773 final, 28.11.2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0773&from=EN> (дата звернення: 9.01.2021).

20. A more efficient and democratic decision making in EU energy and climate policy. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. COM (2019) 177 final, 9.4.2019. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2019/EN/COM-2019-177-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> (дата звернення: 4.01.2021).

21. Evaluation and Fitness Check Roadmap. Ref. Ares (2017) 4224148, 29.08.2017. URL: <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/1478-Evaluation-Energy-Taxation-Directive> (дата звернення: 3.01.2021).

22. Evaluation of the Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity. Commission Staff Working Document. SWD (2019) 329 final, 11.9.2019. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/swd_2019_0329_en.pdf (дата звернення: 4.01.2021).

23. Share of energy from renewable sources. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_ren/default/table?lang=en (дата звернення: 4.01.2021).

24. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. 7 June 2016. C. 202. P. 1—388. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2016%3A202%3ATOC> (дата звернення: 4.01.2021).

References:

1. EUR-Lex (2003), "Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity", Official Journal of the European Union, L 283, pp. 51—70, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/>

EN/TXT/?uri=OJ:L:2003:283:TOC (Accessed 24 February 2021).

2. EUR-Lex (2018), "Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources", Official Journal of the European Union, L 328, pp. 82-209, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A2018%3A328%3ATOC> (Accessed 25 February 2021).

3. EUR-Lex (2012), "Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC", Official Journal of the European Union, L 315, pp. 1-56, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A2012%3A315%3ATOC> (Accessed 25 February 2021).

4. Biletska, H.M. Karmalita, M.V. and Kuts, M.O. (2012), *Harmonizatsiia podatkovoho zakonodavstva: ukrains'ki realii* [Harmonization of tax legislation: Ukrainian realities], Alerta, Kyiv, Ukraine.

5. Korotun, V.I. Brekhov, S.S. and Novytska, N.V. (2015), *Transformatsiia aktsyznoi polityky Ukrainy* [Transformation of Excise Policy of Ukraine], Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu DPS Ukrainy, Irpin, Ukraine.

6. Vladyka, S.A (2016), "Excise Taxation of Energy Products and Electricity in the European Union", *Visnyk Pivdennoho rehional'noho tsentru Natsional'noi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, vol. 9, pp. 197—203.

7. Sokolovska, A.M. (2017), *Podatkova harmonizatsiia v Ukraini v umovakh realizatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu i YeS* [Tax harmonization in Ukraine in the conditions of implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union], DNUU "Akademiia finansovoho upravlinnia", Kyiv, Ukraine.

8. Petrakov, Ia.V. (2017), "Between Harmonization and Fiscalization: Rethinking the Role of the Energy Excise Taxes in Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 50—55.

9. Hasselknippe, H. Christiansen, A.C. (2003), "Energy Taxation in Europe: Current Status, Drivers and Barriers, Future Prospects", *FNI Report*, vol. 14, available at: <https://www.files.ethz.ch/isn/95220/FNI-R1403.pdf> (Accessed 26 February 2021).

10. Mascu, S. Burlacu, V. Cojocaru, D. (2013), "Harmonisation of Excise Duties on Energy Products and Electricity in Central and Eastern European Countries", *"Ovidius" University Annals. Economic Sciences Series*, vol. XIII, no. 1, pp. 330-335, available at: <http://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/ENG/cuprins%20rezumate/volum2013p1.pdf> (Accessed 26 February 2021).

11. EUR-Lex (1992), "Council Directive 92/81/EEC of 19 October 1992 on the harmonization of the structures of excise duties on mineral oils", Official Journal of the European Union, L 316, pp. 12—15, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A1992%3A316%3ATOC> (Accessed 21 January 2021).

12. EUR-Lex (1992), "Council Directive 92/82/EEC of 19 October 1992 on the approximation of the rates of excise duties on mineral oils", Official Journal of the European Union, L 316, pp. 19—20, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A1992%3A316%3ATOC>

eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL%3A1992%3A316%3ATOC (Accessed 21 January 2021).

13. EUR-Lex (2004), "Council Directive 2004/74/EC of 29 April 2004 amending Directive 2003/96/EC as regards the possibility for certain Member States to apply, in respect of energy products and electricity, temporary exemptions or reductions in the levels of taxation", Official Journal of the European Union, L 157, pp. 87—99, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=OJ%3AL%3A2004%3A157%3ATOC> (Accessed 4 February 2021).

14. EUR-Lex (2004), "Council Directive 2004/75/EC of 29 April 2004 amending Directive 2003/96/EC as regards the possibility for Cyprus to apply, in respect of energy products and electricity, temporary exemptions or reductions in the levels of taxation", Official Journal of the European Union, L 157, pp. 100—105, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=OJ%3AL%3A2004%3A157%3ATOC> (Accessed 4 February 2021).

15. European Commission (2011), "Proposal for a Council Directive amending Directive 2003/96/EC restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity", COM(2011)169 final — CNS 2011/0092, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011PC0169&from=EN> (Accessed 17 January 2021).

16. European Commission (2011), "Impact Assessment. Accompanying document to the Proposal for a Council Directive amending Directive 2003/96/EC restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity", COM(2011) 169 final; SEC(2011) 409 final, vol. 1—2, available at: <https://secure.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/document/SEC20110409.do> (Accessed 15 January 2021).

17. European Commission (2011), "Summary of the Impact Assessment. Accompanying document to the Proposal for a Council Directive amending Directive 2003/96/EC restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity", SEC (2011) 410, available at: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/sec_2011_410_summary_en.pdf (Accessed 12 January 2021).

18. EUR-Lex (2015), "Withdrawal of Commission proposals", Official Journal of the European Union, C 80, pp. 17—23, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2015%3A080%3ATOC> (Accessed 12 January 2021).

19. European Commission (2018), "A Clean Planet for all. A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank", COM (2018) 773 final, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0773&from=EN> (Accessed 9 January 2021).

20. European Commission (2019), "A more efficient and democratic decision making in EU energy and climate

policy. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council", COM (2019) 177 final, available at: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2019/EN/COM-2019-177-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF> (Accessed 4 January 2021).

21. European Commission (2017), "Evaluation and Fitness Check Roadmap", Ref. Ares (2017) 4224148, available at: <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/1478-Evaluation-Energy-Taxation-Directive> (Accessed 3 January 2021).

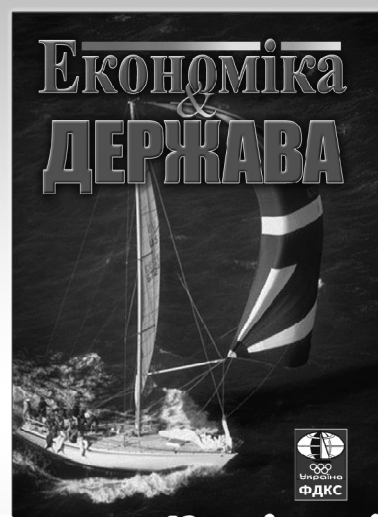
22. European Commission (2019), "Evaluation of the Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity", SWD (2019) 329 final, available at: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/swd_2019_0329_en.pdf (Accessed 4 January 2021).

23. Eurostat (2021), "Share of energy from renewable sources", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_ren/default/table?lang=en (Accessed 3 April 2021).

24. EUR-Lex (2016), "Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union", Official Journal of the European Union, C 202, pp. 1—388, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2016%3A202%3ATOC> (Accessed 4 January 2021).

Стаття надійшла до редакції 21.08.2021 р.

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua
e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28
(044) 458-10-73

УДК 347.453.1:338.435(477)

М. А. Однороз,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та економічної теорії,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-6650-6181

М. В. Півторак,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Білоцерківський інститут економіки та управління Університету "Україна"
ORCID ID: 0000-0002-6793-3716

О. В. Загороднюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: 0000-0002-8297-2123

Л. А. Вовк,
завідувач економічного відділення, ВСП "Технологіко-економічний фаховий коледж" БНАУ
ORCID ID: 0000-0002-6456-0336

Н. В. Чечуй,
магістрант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-9632-9155

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.47

ІСТОРИЧНІ ВІХИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ РЕНТНИХ ДОХОДІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ АГРАРНОЮ СФЕРОЮ УКРАЇНИ

М. Odnorog,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Economic Theory,
Bila Tserkva National Agrarian University

М. Pivtorak,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the University of "Ukraine"

О. Zagorodniuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management,
Uman National University of Horticulture

Л. Vovk,
Head of the Department of Economic, VSP "Technological and Economic Professional College of Bila Tserkva NAU"

N. Chechui,
Master's student, Bila Tserkva National Agrarian University

HISTORICAL MILESTONES OF INSTITUTIONALIZATION OF RENT INCOME IN THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF AGRARIAN SPHERE OF UKRAINE

Недосконалість законодавства, що регулює відносини земельної власності та землекористування та незавершеність інституційних реорганізацій в українському сільськогосподарському секторі призвело до формування різних форм латентного розподілу фактичної оренди землі. Економічна система та її показники розраховуються незалежно від розміру фактичної оренди землі. Отже, приватні власні сільськогосподарські угіддя не розглядаються як джерело доходів господарського сектору.

Для розвитку системи аграрних відносин у сучасній Україні принципове значення має насамперед питання про становлення механізму розподілу земельної ренти. Зберігається невідповідність економічної реалізації приватної власності, її юридичне закріплення є однією з основних причин низької ефективності використання земельних ресурсів у сучасній економіці України. Фактичним власником є той, хто привласнює надприбуток від експлуатації земельних угідь. Дискусійність ж обґрунтованості різноманітних форм власності на землю або домінування приватної власності не має самостійного значення поза цією проблематики, оскільки привласнення ренти є головною формою реалізації власності на ресурси.

The imperfection of legislation regulating the relations of land ownership and land use and the incompleteness of institutional reorganizations in the Ukrainian agricultural sector has led to the formation of various forms of latent distribution of actual land lease. The economic system and its indicators are calculated regardless of the

size of the actual lease of land. Consequently, private own agricultural land is not considered as a source of income of the economic sector.

For the development of the system of agrarian relations in modern Ukraine, basic importance is, first of all, the issue of the formation of a mechanism for distributing a land rent. The inconsistency of economic realization of private property is maintained, its legal consolidation is one of the main reasons for the low efficiency of the use of land resources in the modern economy of Ukraine. The actual owner is the one who appropriates an advantage from the exploitation of land. The discussion of the same validity of the diversity of ownership of land or domination of private property does not have an independent importance beyond this issue, since the appropriation of rent is the main form of realization of ownership of resources.

One of the main elements of radical transformation of the socio-economic system of Ukrainian society at the end of the XX century. Of course, another attempt to solve a land issue. Features of the historical process in Ukraine have largely identified the lack of evolutionary character in the development of land relations. Returning to the last domestic experience in reforming land relations, it should be noted that, despite the adoption of relevant normative acts, denationalization of land resources for a number of years was exclusively declarative. However, absence throughout the post-Soviet period of a fundamental decision by the state on the priority of private ownership of land and supporting it by the majority of the population led to the halfity and inconsistency of land transformations in modern Ukraine.

Thus, at the initial stage of transformations in the domestic agrarian sector, an attempt was made to form a transformation of land relations through total privatization of lands located in the use of agricultural enterprises.

Ключові слова: інституціоналізація, дохід, управління, аграрна сфера, рента.

Key words: Institutionalization, Income, Management, Agrarian Sphere, Renta.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перехід до ринкових відносин привів до глибоких змін в українській економічній системі і, в тому до становлення різноманіття форм власності і господарювання в сфері землекористування. У зв'язку з цим сталий розвиток вітчизняного агропромислового комплексу вимагає формування адекватного існуючим умовами інституційного середовища, відсутність якого створює передумови збереження диспропорцій відтворювального процесу. Зокрема, новою системою відносин власності на землю, при домінуванні її приватної форми, повинен бути адекватний порядок розподілу і присвоєння земельної ренти. Однак у сучасній Україні недосконалість законодавчої бази в цій галузі і незавершеність інституціональних перетворень в аграрному секторі національної економіки привели до виникнення численних форм перерозподілу рентних доходів, що часто носять прихований характер. Результатом латентності зазначених відносин стало широке поширення уявлень про відсутність умов освіти земельної ренти в сільськогосподарському виробництві. Недоступність для моніторингу з боку офіційних органів інформації про обсяги і напрямки руху рентних доходів не є підтвердженням цієї тези, а скоріше свідчить про необґрунтованість розподілу ренти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемі розвитку теорії ренти у різний час присвятили свої праці класики економічної науки Ф. Кене, А. Маршалл, В. Парето, Д. Рікардо, Й. Шумпетер та інші; у XX—XXI ст. її досліджували А. Варламов, В. Гусаков, М. Джалал, В. Заяць, Д. Львов, І. Михасюк П. Саблук, Ю. Яковець та ін. Рентоорієнтована поведінка агентів ринку від початку і донині перебувала у полі зору вірджинської школи суспільного вибору, зокрема: Дж. Б'юкенена, Е. Крюгер, С. Мохаммада, Г. Таллока, а також вітчизняних дослідників: С. Бурлуцького, В. Волошенюк, О. Прутської О. Шмаглій. Водночас проблема рентоорієнтованої поведінки та ренти в системі інтеграційних відносин в аграрній сфері економіки залишається малодослідженою, що і обумовило вибір теми дослідження та його мету.

тоорієнтованої поведінки та ренти в системі інтеграційних відносин в аграрній сфері економіки залишається малодослідженою, що і обумовило вибір теми дослідження та його мету.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На основі узагальнення світового досвіду є удосконалення теоретико-методологічних засад ренти та рентоорієнтованої поведінки в системі управління аграрною сферою України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з основних елементів радикальної трансформації соціально економічного устрою українського суспільства в кінці XX ст. безумовно стала чергова спроба вирішення земельного питання. Фундаментальність інших новацій системного характеру на якийсь час відтіснила на другий план перетворення в цій сфері, але не привела до приниження їх наслідків. Тектонічні зрушення в структурі власності на природні ресурси, що відбулися під час реалізації земельної реформи в Україні, не мають аналогів у сучасній економічній історії ні за масштабами, ні за швидкоплинністю. Однак формальна сторона цих процесів, що виражається в кількісній оцінці роздержавлення земельної власності і зовні представляється цілком благополучною. Вона не відображає складності і суперечливості сформованої внаслідок земельної реформи системи сільськогосподарського землеволодіння і землекористування.

Особливості історичного процесу в Україні в значній мірі визначили відсутність еволюційного характеру в розвитку земельних відносин. У зв'язку з цим стабільність правових і економічних засад, стосовно зазначеної області, можна розглядати швидше як виняток, оскільки з традиційно властивою земельною реформою в українських умовах, непослідовністю, нетривалістю і революційністю за своїм характером спроби лібералізації змінювалися неминучим регресом [1, с. 120].

Повертаючись до останнього вітчизняного досвіду реформування земельних відносин, слід зазначити, що, незважаючи на прийняття відповідних нормативних актів, денационалізація земельних ресурсів протягом ряду років носила виключно декларативний характер. Фактично передача сільськогосподарських угідь у приватну власність обмежувалася закріпленням права отримання земельної ділянки представниками певних категорій українських громадян. Спроби реалізації цього права і залучення землі в сільськогосподарське виробництво на принципово нових, ринкових засадах на початковому етапі реорганізації аграрного сектора України носили експериментальний характер. На думку більшості експертів, всі вони зазнали невдачу, в якості основних причин чого називаються відсутність необхідної інфраструктури, адекватної змінним економічним реаліям і широкомасштабної державної підтримки за різними напрямками від фінансово-кредитного до освітнього. Не заперечуючи значущості зазначених чинників, розглянемо в якості основного штучний, а також й примусовий характер перетворень системи економічних відносин з приводу володіння і користування землею як чинником сільськогосподарського виробництва. Основним аргументом їх практичної реалізації було прагнення до якнайшвидшої лібералізації аграрного сектора економіки, що розглядається як абсолютно достатня умова підвищення ефективності вітчизняного сільського господарства вже в короткостроковій перспективі.

Однак відсутність протягом всього пострадянського періоду принципового рішення з боку держави про пріоритетність приватної власності на землю і підтримки його з боку більшості населення приводили до половинчастості і непослідовності земельних перетворень у сучасній Україні. Як наслідок, декларування приватної власності на землю супроводжувалося введенням законодавчих норм. Таке становище зумовлено спробами створення системи землекористування, що поєднує економічну ефективність і соціальну справедливість [2, с. 22].

Так, вже на початковому етапі перетворень у вітчизняному аграрному секторі була здійснена спроба форсування трансформації земельних відносин шляхом тотальної приватизації земель, що знаходяться в користуванні сільськогосподарських підприємств. При цьому землі, передані в рамках реформи, надходили в колективну власність. У свою чергу кожен член трудового колективу отримував земельну частку (пай) на право спільної власності на земельний масив. Причому продавати та вільно розпоряджатися землею власники не мали можливості. Можна стверджувати, що фактично повноцінний інститут приватної власності на сільськогосподарські угіддя, як комплекс основних правомочностей власника, був відсутній. Більш того, з деякими поправками такий стан зберігся і нині, попри істотний розвиток земельного законодавства.

При цьому аграрна реформа в Україні спочатку була соціально орієнтованою, оскільки поставлені в ході її здійснення плани приватизації зводилися до справедливого розподілу землі між основною масою сільських жителів. Проте соціальна інтерпретація "справедливості" в цьому випадку не має нічого спільного з її економічним змістом: надання всім учасникам цього процесу однакових земельних ділянок призвело в кінцевому підсумку до розмивання земельних ресурсів, а

замість становлення і розвитку інституту приватної власності на сільськогосподарські угіддя до його деградації протягом ряду років. У країнах Західної Європи, де аграрний сектор традиційно представлений безліччю невеликих фермерських господарств, площа земельних угідь, використовуваних одним виробником забезпечує процес відтворення і в середньому становить не менше 45 га. Відзначимо, що, наприклад, у Польщі, де середня площа селянського господарства становить якраз 7,5 га, в 2018 р. майже 55% подібних господарств були практично натуральними, продаючи власної продукції менше, ніж на 50 доларів у місяць.

Проте спочатку філософія земельних перетворень полягала в створенні значного прошарку власників сільськогосподарських угідь, які беруть активну участь в аграрному виробництві. Багато дослідників і нині вважають, що об'єднання в одній особі сільгоспвиробника, який отримує підприємницький дохід, і власника землі, що привласнює ренту, є найбільш оптимальним шляхом підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. На початковому етапі земельної реформи це послужило підставою якнайкращого варіанту здійснення радикальних перетворень та дозволило розглядати "фермерізацію" вітчизняного аграрного сектора економіки. Тому при ненасильницькому руйнуванні колективної власності на землю в ході нинішньої реформи на перший погляд були відсутні економічні причини, що перешкоджало виходу з колективного господарства з боку окремих його членів. Однак статистичні дані свідчать про пасивність в цьому основної маси сільських жителів.

Таким чином, масова безоплатна передача земельних угідь у приватну власність у такий стислий період не привела до появи численного класу сільськогосподарських підприємців. Відповідно цей варіант розподілу ренти на користь земельних власників не став домінуючим. Більш того, власники сільськогосподарських угідь в основній своїй масі не прагнуть до практичної реалізації своїх прав. Подібне становище зумовлено тим, що значна частина потенційних учасників земельної реформи спочатку відносилася до економічно неактивного населення. Майже половина площі приватизованих сільськогосподарських угідь на цей момент знаходиться в осіб, не залучених в аграрне виробництво [3, с. 65].

Однак і особи, безпосередньо задіяні в аграрному секторі, отримавши можливість стати землевласниками, в основній своїй масі не поспішали з практичною реалізацією своїх можливостей. Причому приватна власність на сільськогосподарські угіддя ще не є остаточно юридично сформуваною. В основній своїй масі земельна частка продовжує залишатися умовною одиницею, що має лише усереднене кількісне вираження у праві спільної часткової власності. У зв'язку з цим залучення приватизованих сільськогосподарських угідь в аграрне виробництво часто відбувалося на неформальній основі, тим більше, що законодавчо прописані механізми практичної реалізації перетворень у земельній сфері носили складний і суперечливий характер [4, с. 8].

Так, розробка основних законів, що регламентують проведення земельної реформи в нашій країні, здійснювалася в екстремальних умовах, без належної проробки та апробування. Відсутність прогнозів розвитку ситуації, а також оцінок можливих економічних і соціальних наслідків

привело до необхідності постійних коригувань нормативної бази з допомогою численних, а часто і взаємно суперечливих поправок і підзаконних актів. Крім цього кожному суб'єкту регіональними органами державної влади видано безліч нормативних актів, що розвивають відповідне законодавство. Проте і нині чинне земельне законодавство, сформовано з урахуванням негативного досвіду початкового етапу. Все це носить закінчений і вичерпний характер, проте все ще не забезпечує безконфліктного ходу триваючої земельної реформи і не усуває всіх негативних наслідків помилок, допущених на перших порах її форсування. В результаті, з одного боку, система земельних відносин у сучасній Україні виявилася надмірно зарегульованою, а з іншого — ряд питань у цій сфері як і раніше не знайшло відображення в законодавстві.

Водночас реальне різноманіття форм власності на землю і платність землекористування створили об'єктивні умови для становлення і розвитку земельного ринку як одного з основних економічних механізмів сучасного землекористування. В цих умовах, з одного боку, є відсутність у більшості випадків реальної конкуренції між сільгоспвиробниками за право використання у виробничому процесі земельних угідь, а з іншого — складність і непрозорість механізмів закріплення приватної власності на землю. Найбільш поширеною формою організації відносин у сфері землекористування стала оренда. В результаті всіх проведених перетворень у сільському господарстві склалася суперечлива і нестабільна система земельних відносин, коли колективними власниками землі є в основному колишні працівники колгоспів і радгоспів, а користувачами виступають підприємства, що займаються аграрним виробництвом і часто представляють собою різні варіанти реорганізації цих же колгоспів і радгоспів.

Однак орендні відносини в вітчизняному аграрному секторі протягом тривалого часу за своїм змістом з юридичної та економічної точок зору мали мало спільного з ідеальною моделлю цього виду взаємодії між власниками землі і аграрними виробниками. В дійсності вони представляли собою лише констатацію факту використання земельного масиву, в деяких межах, конкретним сільськогосподарським підприємством. Причому найчастіше землекористування здійснювалося без належного юридичного оформлення умов оренди. Зіставлення статистичних даних про кількість земельних часток, переданих в оренду за договором, з показниками використання сільськогосподарських угідь дозволяє зробити висновок про те, що значна частина земельних ресурсів, що знаходяться в колективній або приватній власності громадян, протягом тривалого періоду була залучена в аграрне виробництво без відповідної формалізації економічних відносин.

Проте і здійснена в останні роки під тиском органів державного управління формалізація орендних відносин, вирішивши завдання обліку використання земельних ресурсів, не привела до змістовного розвитку цих відносин. Зокрема, різні аспекти визначення розмірів ставки орендної плати як і раніше не регламентовані, що залишає можливість дискримінації власників земельних ресурсів у процесі розподілу доданої вартості, створеної в сільськогосподарському виробництві. В результаті орендна плата знижується до мізерних розмірів і в більшості випадків носить натуральний характер. Водночас платежі за користування сільгоспугіддями в грошовій формі є

поодинокими і можуть розглядатися як виняток зі сформованої практики. Зрештою за високої розпорошеності земельної власності практично безкоштовне користування землею спочатку давало можливість керівникам сільськогосподарських підприємств перерозподіляти значну частину ренти на свою користь. Все вищевикладене зумовило ситуацію, коли сільськогосподарські угіддя, що знаходяться в приватній власності, не розглядаються як джерело доходів сектора домашніх господарств. За минулі кілька років ситуація в розглянутій сфері практично не змінилася, оскільки весь масив земельної власності відповідно до офіційних уявлень як і раніше не приносить своїм власникам ніяких доходів.

ВИСНОВКИ

Разом з тим, для розвитку системи аграрних відносин у сучасній Україні принципове значення має насамперед питання про становлення механізму розподілу земельної ренти. Дискусійність ж обґрунтованості різноманіття форм власності на землю або домінування приватної власності не має самостійного значення поза цієї проблематики, оскільки привласнення ренти є головною формою реалізації власності на ресурси. При цьому фактичним власником є той, хто привласнює надприбуток від експлуатації земельних угідь. У зв'язку з цим зберігається невідповідність економічної реалізації приватної власності, її юридичне закріплення є однією з основних причин низької ефективності використання земельних ресурсів в сучасній економіці України.

Література:

1. Попович А.А. Сутність рентного механізму в сільськогосподарському землекористуванні: теоретичні аспекти. Збалансоване природокористування. 2015. № 2. С. 119—122.
2. Гнаткович О.Д. Загальна характеристика земельної ренти у сфері сільськогосподарського підприємництва. Економіка та держава. 2015. № 5. С. 20—23.
3. Popovych A. Impact of land tenure on agricultural productivity: evidence from Ukraine. GAU Journal of Applied and Social Sciences. 2016. Issue 2. Supplement, Volume 9. P. 60—70.
4. Фурдичко О.І., Паляничко Н.І. Особливості рентного регулювання фінансового забезпечення землекористування. Збалансоване природокористування. 2017. № 1. С. 6—10.

References:

1. Popovych, A.A. (2015), "The essence of rent mechanism in agricultural land use: theoretical aspects", *Balanced Nature Using*, vol. 2, pp. 119—122.
2. Hnatkovych, O.D. (2015), "General characteristics of land rent in the field of agricultural entrepreneurship", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 20—23.
3. Popovych, A. (2016), "Impact of land tenure on agricultural productivity: evidence from Ukraine", *GAU Journal of Applied and Social Sciences*. Iss. 2. Supplement, vol. 9, pp. 60—70.
4. Furdychko, O.I. and Palianychko, N.I. (2017), "Features of rent regulation of financial provision of land use", *Balanced nature using*, vol. 1, pp. 6—10.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2021 р.

УДК 330.1

Т. В. Понедільчук,
к. е. н., доцент кафедри економіки та економічної теорії,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-0622-4318
А. М. Пащенко,
магістрант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-2038-9802

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.51

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

T. Ponedilchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Economic Theory,
Bila Tserkva National Agrarian University
A. Pashchenko,
Master's student, Bila Tserkva National Agrarian University

PROBLEM ASPECTS OF THE ENTERPRISE DEPRECIATION POLICY FORMATION

Сучасний етап становлення та розвитку більшості підприємств спирається на рівень ефективності застосування амортизаційної політики, як специфічного джерела фінансування відтворення основних засобів, що забезпечує головні пріоритетні напрями фінансово-економічного розвитку підприємств. Важливо розуміти, що достатність та сприятливе застосування амортизаційної політики на підприємстві має вплив і на зростання продуктивності праці, поліпшення фінансових результатів і, як наслідок, поліпшенню фінансового стану підприємства.

Амортизаційна політика в зазначеному аспекті повинна всіма засобами сприяти забезпеченню виваженого рівня оновлення фондів підприємства з дотриманням необхідних умов відтворення і поточного стану ринкової кон'юнктури, які склалися на ринку, і тим самим, підвищувати рівень конкурентоспроможності підприємства на ринках вітчизняної продукції та формувати перспективи виходу його та світовий ринок.

Ефективність впровадження амортизаційної політики, беззаперечно, має суттєве значення щодо формування інвестиційної привабливості підприємств, що натомість є одним із основних напрямів упровадження дієвих джерел фінансування.

The current stage of formation and development of most enterprises is based on the efficiency level of depreciation policy, as a specific source of financing the reproduction of fixed assets, which provides the main priority areas of financial and economic development of enterprises. It is important to understand that the sufficiency and favorable application of depreciation policy in the enterprise has an impact on productivity growth, improving financial results and, as a consequence, improving the financial condition of the enterprise.

Depreciation policy in this aspect should by all means contribute to ensuring a balanced level of renewal of the company's assets in compliance with the necessary conditions of reproduction and the current market situation in the market, and thus increase the competitiveness of the company in domestic markets and shape its prospects. and the world market.

The effectiveness of the implementation of depreciation policy is essential for the formation of investment attractiveness of enterprises, which, in turn, is one of the main areas of implementation of effective funding source. Therefore, it is important to understand that the sufficiency and favorable application of depreciation policy at the enterprise has an impact on productivity growth, improvement of financial results and, as a consequence, the financial condition of the enterprise.

The current depreciation policy in Ukraine for enterprises that form their own activities in modern business conditions should serve as a tool to recoup the funds invested in labor, because one of its purposes is the fullest return on capital invested in labor through the transfer of their value to the value finished products of the enterprise. In addition, it should perform the function of accumulating depreciation in the relevant fund, creating favorable opportunities for the company to regulate the value of taxes paid,

and for the state — to create additional opportunities for effective tax policy. The effectiveness of this policy, moreover, lies in its ability to determine the cost of production and sales of the enterprise, which prevents and eliminates the negative factors of the financial crisis.

Ключові слова: амортизаційна політика підприємства, відновлення основних засобів, фінансовий стан, інструмент впливу, прибутковість, рентабельність.

Key words: depreciation policy of the enterprise, restoration of fixed assets, financial condition, instrument of influence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Наявні основні виробничі фонди підприємств потребують постійного, якісного та незалежного контролю та ефективного управління. Одним із напрямів цього управління є визначення та застосування якісних форм і методів фінансового менеджменту та його організацій у процесі здійснення підприємством його фінансово-економічної діяльності. Одним із дієвих практичних напрямків фінансового управління на підприємстві основними засобами є розробка та здійснення дієвої амортизаційної політики, чим і обумовлюється актуальність даної статті [4; 5].

Амортизаційні відрахування є джерелом простого відтворення основних засобів, що сприяють також технічному та технологічному розвитку підприємств та можливому накопиченню фінансових ресурсів понад просте оновлення, може стати джерелом додаткового прибутку для них. Проте численні дослідження, що так чи інакше стосуються теоретичного та практичного аспектів цього питання, дозволили виявити і ряд проблем, з якими стикаються підприємства у виборі інструментів та шляхів впровадження амортизаційної політики. Ці аспекти включають: правильність вибору методу розрахунку амортизації, встановленню строку ефективного використання основних засобів, різноманітні фактори, що впливають на формування амортизаційної політики підприємств [5, с. 199—200].

Також проблематичними питаннями є вибір методів оцінки нарахування амортизації залежно від розміру відшкодування основних засобів, розуміння сутності та впливу амортизації на формування грошових потоків підприємства та їх оцінка на основі NPV [5, с. 199—200].

Досить проблематичним є питання поточного фінансово-економічного стану багатьох вітчизняних підприємств, що провокує ще одну з проблем — несприятливість інвестиційного клімату підприємства. Тому актуальність акумулювання підприємствами власних ресурсів для фінансування необхідних організаційно — технічних заходів щодо відтворення основних засобів є обмовленим та виправданим. І саме тому таким важливим джерелом фінансування залишаються наразі амортизаційні відрахування, які мають бути визначені підприємством сформованою системою діяльності інструментів амортизаційної політики [5, ст. 199—200].

Проблема також полягає в тому, що за нових умов ринку в Україні амортизаційна політика стала впливати безпосередньо на такі показники виробництва — розмір амортизаційного фонду, розмір податку на прибуток, на ціну продукції, на інфляційний прибуток. Тому за таких умов формування якісних та дієвих фінансових ре-

сурсів амортизаційної політики для відтворення основних засобів на підприємстві стало прерогативою самих підприємств, а не держави [4, с. 7].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких було вперше розглянута дана проблематика свідчать про те, що вона є актуальною як в Україні так і закордоном. Так, зокрема, роль амортизації у процесі відтворення основного капіталу активно досліджують такі вітчизняні економісти: Баб'як Н.Д. [6, с. 34], Городянська Л.В. [7, с. 112—121], Орлов С.П. [8, с. 38—44], Пархоменко В.М. [9, с. 62—65], Саєнко С.Г. [10, с. 192—197] та інші.

Також розгляду сутності амортизації та її значення як важливого джерела інвестиційних ресурсів присвячені праці багатьох вчених, серед яких: В. Андрійчук, Н. Виговська, О. Галушко, С. Голов, Г. Кірейцева, М. Косова, Л. Мельничук, І. Тарасова, М. Чумаченко, А. Фукса. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що найбільшу увагу автори переважно приділяють питанню коректного вибору методів та інструментів нарахування амортизації на підприємстві. Проте, натомість решта питань амортизаційної політики підприємства залишаються не розглянутими на достотному рівні. До прикладу, дискусійним залишається питання аналітики визначення основних принципів формування амортизаційного фонду та політики загалом [5, с. 199].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення основних проблемних питань формування ефективної амортизаційної політики підприємства та її впливу на фінансовий стан підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Амортизаційна політика приводить у дію мікроекономічні важелі, що мають значний вплив на ступінь оновлення основного капіталу підприємства, прискорення розвитку науково-технічного прогресу та впровадження інновацій в виробничий процес, забезпечення розвитку сприятливого інвестиційного клімату, покращення системи оподаткування та, беззаперечно, збільшення рівня прибутковості. Незадовільне використання її складових, як доволі дієвого та немісткого інструменту фінансового забезпечення оновлення фондів під-

приємств передусім, свідчить про наявність негативної тенденції щодо зростання ступеня зношення основних засобів. Тому актуальним залишається питання щодо вдосконалення системи формування такої політики щодо забезпечення якнайкращого фінансового стану підприємств [1].

Амортизаційна політика підприємства має відчутний вплив на величину податкових платежів підприємства, а отже, і на фінансові результати його діяльності. Саме тому підприємству необхідно впроваджувати таку амортизаційну політику, яка б дозволила зменшити до мінімального значення податкові платежі, збільшити рівень рентабельності та, таким чином, поліпшити його фінансовий стан.

Нарахована сума відрахувань по амортизації має також вплив на прибуток підприємства. Чим вони вищі, тим нижчий прибуток підприємства, і навпаки. Зменшуючи прибуток, підприємства, тим самим, сприяє зростанню амортизаційних відрахувань, що в свою чергу призводить до зниження податку на прибуток та зростання власних фінансових ресурсів.

Ефективність впровадження амортизаційної політики, беззаперечно, має суттєве значення щодо формування інвестиційної привабливості підприємств, що, на той час, є одним із основних напрямів упровадження дієвих джерел фінансування [2, с. 194—195].

Проведені дослідження засвідчують, що для формування ефективної амортизаційної політики підприємства необхідно керуватись такими принципами:

- встановлення строку корисного використання певного об'єкта майна;
- вибір методу нарахування амортизації;
- створення умов та порядку переоцінки основних засобів;
- можливість оптимізувати процес капіталізації амортизації — як джерело відтворення основних засобів;
- умови використання капіталізації та заощаджень внаслідок амортизації.

Встановлення строку корисного використання певного об'єкта власності та вибір методу розрахунку є надзвичайно важливим, адже амортизація повинна враховувати фактори, які впливають на інтенсивність використання основних засобів, економічні вигоди із певного основного засобу [5, с. 200—201].

Найбільш впливовими факторами формування амортизаційної політики залишаються рівень розвитку науково-технічного прогресу, технічний та організаційний рівень обладнання та асортимент продукції (виконана робота, надані послуги), капіталізація амортизації [6, с. 200—201].

Тому, згідно з проведеними дослідженнями, можна наголосити на тому, що ефективно створена система амортизаційної політики підприємств забезпечує його успішний фінансово-економічний розвиток. Аналітичні дані також дозволяють стверджувати про те, що інвестиційна діяльність підприємства значною мірою залежить від обсягів фінансування, що створюється насамперед за рахунок самофінансування (накопичення амортизації та частини чистого прибутку).

Для вирішення вищезазначених проблем насамперед амортизаційні відрахування на підприємстві доцільно та вигідно резервувати в амортизаційному фонді, при цьому

для уникнення часткового чи повного знецінення накопичених коштів деякі дослідники пропонують розміщати їх саме на депозитних банківських рахунках під певний визначений відсоток. Фонд амортизації також повинен включати кошти, що необхідні для повного відтворення основних засобів на абсолютно новій технічній основі — для модернізації виробництва, залучення інвестиційних коштів та інших видів поліпшень [5, с. 199—201].

Ефективним мотиваційним інструментом ринкової економіки для відновлення основних засобів має виступити прискорена амортизація. Позитивним є те, що вона часткового знижує норму банківського відсотка та стимулює зростання власних ресурсів інвестування підприємств, також сприяє подоланню певного бар'єру щодо ліквідації застарілого обладнання, значно зменшує втрати від морального та фізичного зношування фондів. Але потрібно розуміти, що у разі використання даного інструменту буде збільшуватись і сума амортизаційних відрахувань, що включені в собівартість продукції, що в свою чергу створює необхідність збільшення ціни на готову продукцію. Тому не всі підприємства у змозі застосовувати метод прискореної амортизації на практиці [5, с. 200—201].

В умовах сучасної ринкової економіки в Україні виникає гостра необхідність проводити періодичну переоцінку основних засобів і нараховувати амортизацію на їхню відновну вартість, а не на балансову, оскільки розмір амортизаційних коштів, розрахований відносно балансової, не спроможний забезпечити відновлення фондів за таких умов.

Також актуальним питанням є провадження "керуваної амортизації" на підприємства. Проте існує певна складність реалізації такої політики. Насамперед через недостатнє оснащення переважної кількості підприємств необхідними сучасними інформаційними технологіями, а також існує проблема у необґрунтованого вибору методів амортизації, недосконалість системи обліку основних засобів [5, с. 200—201].

Так, на нашу думку, ефективна амортизаційна політика підприємства, має базуватись на:

- встановленні корисного терміну використання конкретного об'єкта основних засобів;
- виборі методу нарахування амортизації, враховувати інтенсивність використання та отримання економічних вигід підприємством від конкретного об'єкта основних засобів;
- формуванні умов та порядку переоцінки основних засобів;
- можливості поліпшення процесу капіталізації амортизації як джерела фіксованої вартості відтворення активів;
- капіталізації та використання заощаджень для формування амортизаційного фонду підприємства [1, с. 76].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отже, формування ефективної амортизаційної політики підприємствами, яка б мала значний вплив на обсяг витрат, що певним чином забезпечують реновацію основних засобів виробництва, здатне забезпечити значне поліпшення технічного стану основних фондів.

Тому важливо розуміти, що достатність та сприятливе застосування амортизаційної політики на підприємстві має вплив і на зростання продуктивності праці, поліпшення фінансових результатів і, як наслідок, фінансового стану підприємства.

Амортизаційна політика в зазначеному аспекті повинна всіма засобами сприяти забезпеченню виваженого рівня оновлення фондів підприємства з дотриманням необхідних умов відтворення і поточного стану ринкової кон'юнктури, які склалися на ринку, і тим самим, підвищувати рівень конкурентоспроможності підприємства на ринках вітчизняної продукції та формувати перспективи виходу його та світовий.

Говорячи про перспективи подальших досліджень у цьому напрямі, слід зазначити, що амортизаційна політика і надалі буде формуватися та розвиватись як важливий інструмент фінансово регулювання та вдосконалення фінансового стану на підприємстві. Проте варто пам'ятати, що вона потребує удосконалення з метою вирішення певних проблем, що пов'язані з інвестуванням технічного розвитку, формування системи методів нарахування амортизаційних відрахувань, які найкоректніше слід обирати, виходячи саме з вартості технічного устаткування, нормативних строків експлуатації, умов продажу продукції в диференційованих сегментах ринку.

Література:

1. Жердєв Є.В. Методичні засади формування амортизаційної політики на підприємствах. Облік і фінанси АПК: освітній портал. 2011. № 1. С. 1—5. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/metodichni-zasadi-formuvannya-amortizaciynoi-politiki-na-pidpriemstvah.html> (дата звернення: 11.06.2021).
2. Приймак Н.С. Амортизація та її функції у господарській діяльності підприємства. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: зб. наук. пр. Кіровоград: КНТУ, 2009. Вип. 16. Ч. 1. С. 194—195.
3. Шумейко О.Ю., Бурченко В.С. Амортизаційна політика та її вплив на відтворення основних засобів підприємства URL: Ефективна економіка. 2015. № 10. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4424>
4. Галахова О. В., Зайцев О. В. Амортизаційна політика та її вплив на фінансові показники виробництва. Технологічний аудит і резерви виробництва. 2013. № 6/3 (14). С. 7—11. URL: https://www.researchgate.net/publication/312418207_Depreciation_policy_and_its_impact_on_the_financial_performance_of_production
5. Швець Н.В. Амортизаційна політика підприємства: проблемні питання. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. № 6 (230). 2016. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84594295.pdf>
6. Баб'як Н.Д. Вплив амортизаційних відрахувань на результати фінансово-господарської діяльності підприємства. Фінанси України. 2001. № 11. С. 34.
7. Городянська Л.В. Амортизаційна політика та напрями відтворення фінансово-економічних ресурсів у бухгалтерському обліку. Фінанси України. 2009. № 11. С. 112—121.
8. Орлов С.П. Об использовании в Украине разных систем амортизации. Экономика Украины. К.: "Преса України", 2005. № 5. С. 38—44.
9. Пархоменко В.М. Облік амортизації. Фінанси України. 2003. № 8. С. 62—65.
10. Саєнко С.Г. Методичні підходи до формування амортизаційної політики машинобудівних підприємств. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 8. С. 192—197.
11. Saadzhan V.A. Depreciation policy of the enterprises: accounting of factors in case of the method choice. Економіка: реалії часу. № 4 (26). 2016. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2016/No4/69.pdf>

References:

1. Zherdeiev, Ye.V. (2021), "Metodychni zasady formuvannya amortyzatsijnoi polityky na pidpriemstvakh", Oblik i finansy APK: osvitynij portal, available at: magazine.faaf.org.ua/metodichni-zasadi-formuvannya-amortizaciynoi-politiki-na-pidpriemstvah.html (in Ukrainian).
2. Pryjmak, N.S. (2009), Amortyzatsiia ta ii funktsii u hospodars'kij diial'nosti pidpriemstva, Journal. Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky: zb. nauk. pr. vol. 16, pp. 194—195. (in Ukrainian).
3. Shumejko, O. Yu. Burchenko, V. S. (2015), Amortyzatsijna polityka ta ii vplyv na vidtvorennia osnovnykh zasobiv pidpriemstva Journal. Efektyvna ekonomika, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4424> (in Ukrainian).
4. Halakhova, O. V. Zajtsev, O. V. (2013), Amortyzatsijna polityka ta ii vplyv na finansovi pokaznyky vyrobnytstva. Journal. Tekhnolohichnyj audyt i rezervy vyrobnytstva, available at: https://www.researchgate.net/publication/312418207_Depreciation_policy_and_its_impact_on_the_financial_performance_of_production (vol. 6/3 (14)) (in Ukrainian).
5. Shvets', N.V. (2016), Amortyzatsijna polityka pidpriemstva: problemni pytannia Journal. Visnyk Shkhidnoukrains'koho natsional'noho universytetu imeni Volodymyra Dalia, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/84594295.pdf> (in Ukrainian).
6. Bab'iak, N. D. (2001), Vplyv amortyzatsijnykh vidrakhuvan' na rezul'taty finansovo-hospodars'koi diial'nosti pidpriemstva. Journal. Finansy Ukrainy. vol. 11, pp. 34, (in Ukrainian).
7. Horodians'ka, L. V. (2009), Amortyzatsijna polityka ta napriamy vidtvorennia finansovo-ekonomichnykh resursiv u bukhkhal'ters'komu obliku. Journal. Finansy Ukrainy, vol. 11, pp. 112—121, (in Ukrainian).
8. Orlov, P. (2005), Ob yspol'zovanny v Ukrayne raznykh system amortyzatsyy Journal. Ekonomika Ukrainy, vol. 5, pp. 38—44, (in Ukrainian).
9. Parkhomenko, V. M. (2003), Oblik amortyzatsii. Journal. Finansy Ukrainy, vol. 8, pp. 62—65, (in Ukrainian).
10. Saienko, S. H. (2012), Metodychni pidkhody do formuvannya amortyzatsijnoi polityky mashynobudivnykh pidpriemstv. Journal. Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 8, pp. 192—197, (in Ukrainian).
11. Saadzhan, V.A. (2016), Depreciation policy of the enterprises: accounting of factors in case of the method choice Journal. Ekonomika: realii chasu № 4 (26), available at: [Rezhym dostupu: https://economics.net.ua/files/archive/2016/No4/69.pdf](https://economics.net.ua/files/archive/2016/No4/69.pdf) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 30.08.2021 р.

Цзян Пань,
аспірант кафедри управління та адміністрування, Навчально-наукового інституту
"Каразінська школа бізнесу", Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: 0000-0001-7256-4620

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.55

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ІНВЕСТИЦІЙНО- ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Jiang Pan,
Postgraduate student of the Department of Management and Administration,
Karazin Business School, V.N. Karazin Kharkiv National University

TOOLS FOR ENSURING BALANCED INVESTMENT AND INNOVATION DEVELOPMENT OF TERRITORIES

Досліджено сучасний стан та тенденції інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів України і встановлено значний розрив між темпами їх зростання. Розглянуто особливості формування та реалізації державної регіональної політики в Україні. Встановлено, що, попри затверджені стратегії та програми регіонального розвитку, на сьогодні так і не вдалося досягти збалансованості просторового розвитку територій і забезпечити їх інвестиційно-інноваційне зростання. Втрачають потужний промисловий потенціал донині розвинені індустріальні центри, знижується концентрація виробництва в регіонах, відбувається скорочення ефективно діючих підприємств, знижується рівень інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання. Доведено, що подолання асиметричності розвитку регіонів України вимагає від держави перегляду регіональної політики і розроблення дієвих механізмів та інструментарію забезпечення сталого інвестиційно-інноваційного зростання територій. Розроблено інструментарій забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів, в основу якого покладено поглиблення міжнародних комунікацій з лідерами у сфері інвестиційно-інноваційного зростання територій. Останній включає інституційні, інфраструктурні, фінансово-інвестиційні та комунікаційні інструменти забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів України.

The current state and trends of investment and innovation development in the regions of Ukraine are studied and a significant gap between their growth rates is established. Features of formation and implementation of state regional policy in Ukraine are considered. It is established that despite the approved strategies and programs of regional development, today it has not been possible to achieve a balance of spatial development of territories and ensure their investment and innovation growth. To this day, developed industrial centers are losing their powerful industrial potential, the concentration of production in the regions is decreasing, there is a reduction in effectively operating enterprises, and the level of innovative activity of domestic business entities is decreasing. It is proved

that overcoming the asymmetry of the development of the regions of Ukraine requires the state to review its regional policy and develop effective mechanisms and tools for ensuring sustainable investment and innovation growth of territories. Tools for ensuring balanced investment and innovation development of regions have been developed, which are based on deepening international communications with leaders in the field of investment and innovation growth of territories. The latter includes institutional, infrastructural, financial, investment and communication tools for ensuring balanced investment and innovation development of the regions of Ukraine. In particular, among the institutional tools, attention should be focused on such as the formation of a favorable institutional environment for international cooperation of Regions; the development of strategies and programs for activating investment and innovation cooperation of territories; the formation of roadmaps for the implementation of investment and innovation potential of individual regions, etc. The main infrastructure tools are: development of a network of regional and interregional clusters; development of a network of joint industrial and technology parks for the creation and commercialization of innovations; creation of joint production facilities; development of cross-border cooperation. Financial and investment instruments provide for the formation of grant programs; provision of preferential conditions for lending; introduction of modern investment support tools for the implementation of innovative projects; diversification of sources of investment support for regional development; formation of investment maps of regions, etc. Communication tools are focused on the development of digital platforms for investment and innovation cooperation of territories; formation of project groups for the full realization of the potential of international investment and innovation cooperation, etc.

Ключові слова: інвестиційно-інноваційний розвиток, інноваційна активність, інвестиційна привабливість, збалансований розвиток, регіони, території, інструментарій.

Key words: investment and innovation development, innovation activity, investment attractiveness, balanced development, regions, territories, tools.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поглиблення макроекономічної нестабільності і розірвання усталених міжрегіональних зв'язків призвело до погіршення інвестиційного клімату в регіонах та зниження інноваційної активності бізнесу. На сьогодні рівень інвестиційно-інноваційного розвитку територій залишається вкрай низьким і зберігається значна асиметричність у темпах їх зростання.

Наприкінці 2020 р. Європейською бізнес асоціацією зафіксовано суттєве погіршення інвестиційного клімату в країні, що знайшло відображення в індексі інвестиційної привабливості України, який знизився до рівня 2013 р. і склав 2,4 балів з 5 максимально можливих. Близько 78 % опитаних керівників найбільших міжнародних та українських компаній, які є членами цієї Асоціації, назвали інвестиційний клімат в Україні несприятливим і лише 6 % охарактеризували його як сприятливий. У свою чергу, 16 % від загального числа респондентів вважають інвестиційний клімат нейтральним. При цьому слід зазначити, що 45 % опитуваних очікують на погіршення інвестиційного клімату в країні в найближчій перспективі [1]. Серед основних проблем, які вже протягом багатьох років залишаються невирешеними і призвели до такого стану, виділяють кризу судочинства, відсутність верховенства права, високий рівень корупції і значний вплив тіньової економіки. Крім того, топ-ме-

неджмент компаній вказує і на нові ризики, зумовлені обмеженнями, пов'язаними з пандемією коронавірусу, нестабільністю податкового законодавства, ускладненням взаємодії бізнесу з державними органами влади, зокрема податковою і митною службами та іншими контролюючими органами, і загалом погіршенням взаємовідносин України з міжнародними інституціями.

Поряд з цим слід вказати і на зниження інноваційного потенціалу регіонів. Невпинно скорочується кількість організацій, які здійснюють науково-дослідні роботи (з 1303 од. у 2010 р. до 950 од. у 2019 р., на 27 %), і, відповідно, кількість працівників, які залучені до їх виконання (з 182,5 тис. осіб у 2010 р. до 79,3 тис. осіб у 2019 р., на 57 %). При цьому найбільша кількість науково-дослідних організацій зосереджена у таких регіонах як місто Київ (339 од.), Харківська (139 од.), Львівська (69 од.) і Дніпропетровська області (57 од.). Відповідно і найвищий рівень витрат на виконання науково-дослідних робіт зафіксовано у місті Києві (8,3 млрд грн), Харківській (2,9 млрд грн), Дніпропетровській (2,3 млрд грн) і Запорізькій областях (1,5 млрд грн). Водночас у Львівській області рівень таких витрат склав лише 465,5 млн грн [2].

З огляду на вищезазначене на сьогодні важливого значення набуває вирішення проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку територій України і визначення

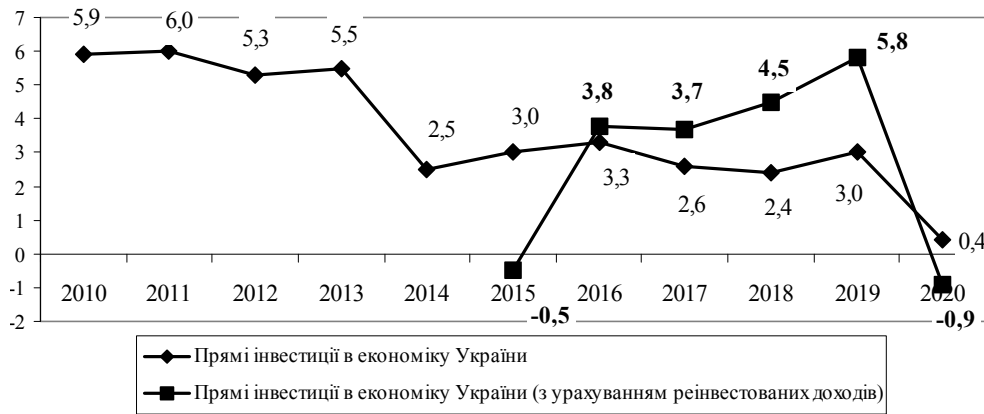

Рис. 1. Динаміка прямих інвестицій в економіку України, млрд грн

Джерело: побудовано на основі даних джерела [8].

дієвих інструментів забезпечення їх збалансованого зростання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці інноваційно-інвестиційного розвитку територій присвячено публікації багатьох вчених, серед яких слід відзначити С. Білу, І. Дегтярьову, В. Дикань, О. Дикань, Я. Жаліло, В. Жук, В. Родченка, Н. Скоробогатову, О. Шевченко та ін. [3—7]. Зокрема, колектив авторів [3] розглядає питання пошуку інноваційних підходів до регіонального розвитку в Україні. І. Дегтярьова вивчає вітчизняний та закордонний досвід інноваційного розвитку регіонів і визначає інструменти, які надади можливість регіонам — лідерам інноваційного розвитку досягти успіхів у створенні сприятливого інноваційного середовища [4]. У науковій праці [5] вченими детально висвітлено питання формування іміджевої привабливості регіону. В. Родченко і Ю. Прус визначають стратегічні пріоритети просторово-економічного розвитку регіонів України [6]. Н. Скоробогатова у свою чергу розкриває проблеми та перспективи інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів України [7]. Віддаючи належне науковому здобутку цих вчених, слід зазначити, що не вирішеною залишається проблема подолання значної асиметричності інвестиційно-інноваційного розвитку територій, що визначає доцільність проведення більш ґрунтовного дослідження цієї проблеми і встановлення дієвих інструментів стимулювання процесів забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку територій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розроблення інструментарію забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку територій в умовах поглиблення асиметричності їх функціонування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Про низьку інвестиційну привабливість України свідчить низка показників, серед яких, насамперед, динаміка прямих іноземних інвестицій у національну економіку. За останні п'ять років рівень інвестиційних надходжень не перевищував 3,3 млрд грн (відповідно до методики, яка використовувалася для розрахунку пря-

мих інвестицій до 30.06.2020 р.). У свою чергу за останні десять років найвищий рівень інвестиційної активності зафіксовано у 2011 р., коли обсяг надходжень прямих інвестицій до економіки України досягнув 6,0 млрд грн (рис. 1). Регіональна структура інвестиційної активності у свою чергу має такий вигляд: за даними 2019 р. найбільший обсяг прямих інвестицій зафіксовано в Києві (3,6 млрд грн), Донецькій (0,8 млрд грн) і Дніпропетровській областях (0,5 млрд грн).

Важливою в контексті аналізу є динаміка та структура капітальних інвестицій, зосереджених у регіонах. Так, за 2020 р. найвищий рівень капітального інвестування характерний для Києва (135,9 млрд грн, 32,4 % від загального обсягу капітальних інвестицій), Дніпропетровської (52,4 млрд грн, 12,5 %), Донецької (25,1 млрд грн, 6,0 %), Київської (23,0 млрд грн, 5,5 %) і Полтавської областей (21,8 млрд грн, 5,2 %). У свою чергу капітальні інвестиції у промисловість досягли 153,3 млрд грн (36,5 % від їх загального обсягу), сферу державного управління, оборони і обов'язкового соціального страхування — 55,6 млрд грн (13,3 %), у будівництво — 38,0 млрд грн (9,0 %), сільське, лісове та рибне господарство — 36,4 млрд грн (8,7 %), оптову та роздрібну торгівлю — 30,7 млрд грн (7,3 %), транспорт, складське господарство, поштову та кур'єрську діяльність — 26,5 млрд грн (6,3 %) тощо [2].

Цікавим у контексті дослідження є і рейтинг регіонів України за рівнем інвестиційної привабливості [9]. Так, перше місце за рівнем інвестиційно-інноваційного розвитку та зовнішньоекономічної співпраці у 2015—2019 рр. посідає Київ. На другому місці — Волинська область, якій вдалося піднятися з 17 до 2 позиції у 2019 р. Третю позицію займає Кіровоградська область, яка покращила рейтинг у 2019 р. на 11 позицій. На четвертому місці — Херсонська область, якій вдалося піднятися з 22 до 4 позиції у 2019 р. До п'ятірки лідерів увійшла і Миколаївська область, рейтинг якої зріс з 11 до 5 позиції. До переліку аутсайдерів увійшли такі області: Івано-Франківська (21 місце), Тернопільська (22), Луганська (23), Хмельницька (24) та Рівненська (25).

Також слід зосередити увагу і на зниженні кількості інноваційно активних підприємств на 47 % з 1462 од. у 2010 р. до 782 од. у 2019 р. (рис. 2). Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, скоротилася на 44 % з 1217 од. у 2010 р. до 687 од. у 2019 р.

Рис. 2. Динаміка кількості інноваційно активних промислових підприємств за період 2010–2019 рр.

Джерело: сформовано на основі даних джерела [2].

Останніми було впроваджено у виробництво 2318 нових технологічних процесів і 2148 видів інноваційної продукції. Обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції склав у 2019 р. 34264,9 млн грн (у 2010 р. — 33697,6 млн грн, найвищий рівень зафіксовано у 2011 р. — 42386,7 млн грн), що склало 1,3 % до загального обсягу промислової продукції. Лідерами серед регіонів за обсягом реалізованої інноваційної продукції стали Донецька (14689,7 млн грн), Харківська (3583,3 млн грн) та Запорізька (2801,8 млн грн) області і місто Київ (2089,8 млн грн) [2].

Таким чином, аналізуючи сучасний стан і тенденції інвестиційної та інноваційної активності в регіонах і загалом, можна дійти висновку щодо значної асиметричності їх розвитку, яка знаходить відображення як в динаміці інвестиційних надходжень, так і рівні інноваційного розвитку регіонів. З метою подолання такого роду негативних тенденцій державою провадиться діяльність щодо постійного удосконалення політики у сфері розвитку регіонів.

Слід відзначити, насамперед, що ще у 1999 р. було затверджено Концепцію сталого розвитку населених пунктів, яка стала основою для розроблення відповідних нормативно-правових актів і програм соціально-економічного розвитку населених пунктів, забезпечення скоординованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з розв'язання практичних завдань на державному, регіональному і місцевому рівні [10]. У 2000 р. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст, ключовими з яких є: санація підприємств структурують галузей і їх державна підтримка, сприяння екологічно- та ресурсобалансованому розвитку підприємств, посилення взаємодії місцевих органів виконавчої влади з підприємствами, установами, організаціями з питань розвитку міст, впровадження екологічного та ресурсозберігаючих конструктивних рішень житлової забудови і будівництва об'єктів інженерної інфраструктури тощо [11].

У 2006 р. схвалено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р., спрямовану на підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення

їх ресурсного потенціалу, забезпечення розвитку людських ресурсів, розвитку міжрегіонального співробітництва, створення інституціональних умов для регіонального розвитку [12]. Для фінансового забезпечення реалізації даної Стратегії у складі загального фонду державного бюджету було створено Державний фонд регіонального розвитку. Кошти цього фонду спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку і стратегіях розвитку регіонів [13]. Наприклад, державним бюджетом на 2021 р. заплановано виділення 4,5 млрд грн.

У свою чергу у 2014 р. було представлено оновлену Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 р., стратегічними пріоритетами якої визначено підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, територіальну соціально-економічну інтеграцію і просторовий розвиток та ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку [14]. Наразі діє Державна стратегія регіонального розвитку на 2021—2027 рр. Стратегічною метою державної регіональної політики до 2027 року визначено розвиток та єдність, орієнтовані на людину — гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні, забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізації для досягнення сталого розвитку країни, що створює умови для підвищення рівня добробуту та доходів громадян під час досягнення згуртованості в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному та просторовому вимірах. Інструментами реалізації даної Стратегії визначено плани заходів щодо її реалізації на 2021—2023 і 2024—2027 рр., програми та проєкти регіонального розвитку, регіональні стратегії розвитку і плани заходів з їх реалізації, державні програми щодо розвитку транскордонного співробітництва, соціально-економічного розвитку територій, угоди щодо регіонального розвитку [15].

Отже, на сьогодні попри затверджені стратегії та програми регіонального розвитку так і не вдалося до-

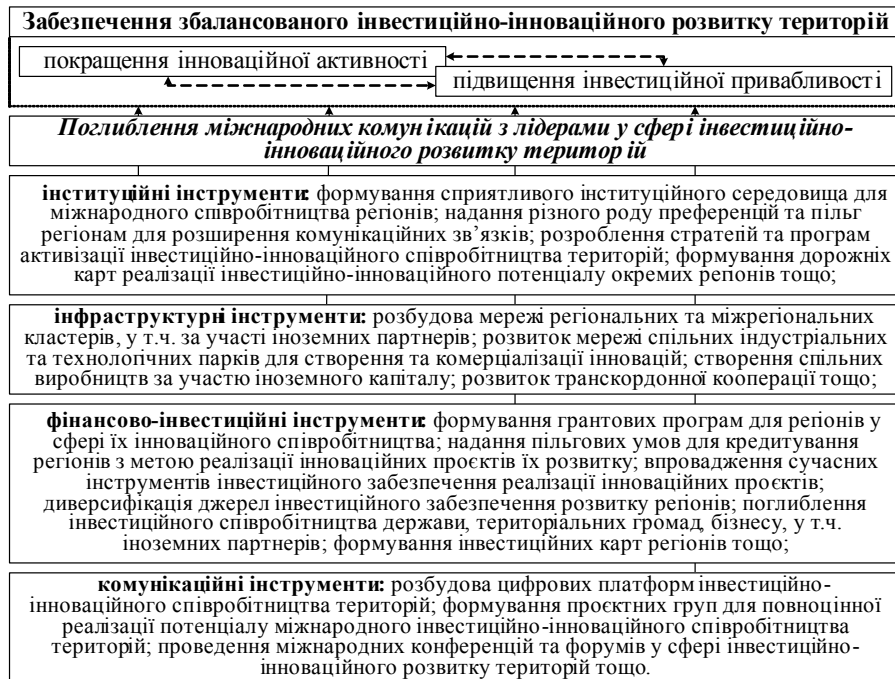

Рис. 3. Інструментарій забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку територій

Джерело: розробка автора.

сягти збалансованості просторового розвитку територій і забезпечити їх інвестиційно-інноваційне зростання. Втрачають потужний промисловий потенціал донині розвинені індустріальні центри країни, знижується концентрація виробництва в регіонах, відбувається скорочення ефективно діючих підприємств, знижується рівень інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання тощо. Все це вказує на потребу перегляду діючої в країні державної регіональної політики і доцільність розроблення дієвого механізму та інструментарію стимулювання інвестиційних та інноваційних процесів у регіонах.

Вченими наразі зосереджено значну увагу на встановленні ефективних механізмів активізації інвестиційно-інноваційного розвитку територій. Зокрема, у роботі [4] вченим доведено, що регіональна інноваційна політика має здійснюватися через розроблення та впровадження інноваційних програм і стратегій та передбачати серед іншого заходи щодо сприяння кооперації та взаємодії різноманітних суспільних інститутів у здійсненні інновацій (науково-дослідних інститутів, ВНЗ, банків, підприємницьких структур, громадськості та ін.), організацію ярмарок, виставкових заходів, розміщення в регіонах постійно діючих виставкових салонів, створення за рахунок бюджетних коштів регіональних інноваційних структур, стимулювання інновацій шляхом розміщення в технопарках чи на підприємствах, при вищих навчальних закладах бізнес-інкубаторів за рахунок коштів місцевих бюджетів, регулювання інноваційного підприємництва шляхом надання суб'єктам господарювання податкових пільг, цільових субсидій та ін., сприяння кадровому забезпеченню інноваційних підприємств шляхом організації тренінгів, семінарів, стажування.

В аналітичній записці "Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні" колектив авторів доволі

детально вивчає проблематику забезпечення сталого зростання територій. Зокрема, серед інновацій, що сприяють активізації регіонального розвитку, значну роль, на думку вчених, відіграє використання потенціалу та переваг міжрегіонального співробітництва, що сприяє розвитку внутрішнього ринку, посилює економічну та соціальну єдність країни. Інноваційний складник міжрегіонального співробітництва зорієнтований на синергетичний ефект: досягнення стабільного збалансованого соціально-економічного розвитку на загальнонаціональному рівні завдяки підвищенню конкурентоспроможності регіонів. За рахунок реалізації спільних (міжрегіональних) проєктів у сфері виробництва, послуг, інфраструктурного забезпечення поліпшується соціально-економічна ситуація в регіонах, зокрема посилюється економічна взаємодія проблемних (старопромислових, сільських, віддалених) територій з регіонами-лідерами; вирівнюються диспропорції регіонального розвитку; створюються можливості для оволодіння новими, раніше не задіяними ресурсами розвитку. Нові можливості відкриває для України міжнародне міжрегіональне співробітництво на рівні транскордонної, транснаціональної та міжрегіональної кооперації з країнами-сусідами [3].

У свою чергу Н. Скоробогатова з метою більш рівномірного розвитку регіонів країни пропонує забезпечити активізацію інноваційно-інвестиційної діяльності шляхом орієнтації виробництва на потреби внутрішнього ринку, впровадження наукоємних технологій замість матеріало- та енергоємних, виробництва вітчизняних товарів замість імпорту товарів аналогічної групи, підвищення конкурентоздатності виробленої продукції тощо [7].

На думку В. Родченко та Ю. Прус І., для забезпечення сталого просторово-економічного розвитку регіонів плани реалізації їх стратегій повинні насамперед

передбачати розвиток економіки та підвищення конкурентоспроможності та містити інструменти — заходи і проекти, які передбачають залучення інвестицій, розвиток підприємництва та започаткування нових бізнесів, підтримку наявних суб'єктів господарювання, створення кластерів, індустріальних парків, бізнес-інкубаторів, налагодження міжтериторіальної співпраці, здійснення маркетингу територій, налагодження системи комунікації між ключовими стейкхолдерами [6].

Отже, слід зазначити, що на сучасному етапі важливим є створення умов для підвищення інвестиційної привабливості та інноваційної активності в Україні шляхом розширення міжнародних комунікацій з лідерами у сфері інвестиційно-інноваційного розвитку, реалізації транскордонних програм в інвестиційній та інноваційних сферах, якісного перегляду стратегічних пріоритетів та потенційних резервів сталого зростання регіонів, реалізації вираженої регіональної політики у сфері інвестиційно-інноваційного зростання територій.

Водночас слід вказати на те, що вагомим потенціалом володіє поглиблення міжнародних комунікацій з лідерами у сфері інвестиційно-інноваційного розвитку територій, що сприятиме забезпеченню збалансованого інвестиційно-інноваційного зростання регіонів України. Досягти вказаної мети можливо на основі активного використання інституційних, інфраструктурних, фінансово-інвестиційних та комунікаційних інструментів забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку територій (рис. 3).

Зокрема, серед інституційних інструментів забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку територій слід зосередити увагу на таких, як формування сприятливого інституційного середовища для міжнародного співробітництва регіонів; надання різного роду преференцій та пільг регіонам для розширення комунікаційних зв'язків; розроблення стратегій та програм активізації інвестиційно-інноваційного співробітництва територій; формування дорожніх карт реалізації інвестиційно-інноваційного потенціалу окремих регіонів тощо. Основними інфраструктурними інструментами є: розбудова мережі регіональних та міжрегіональних кластерів, у т.ч. за участі іноземних партнерів; розвиток мережі спільних індустріальних та технологічних парків для створення та комерціалізації інновацій; створення спільних виробництв за участю іноземного капіталу; розвиток транскордонної кооперації тощо. Фінансово-інвестиційні інструменти передбачають формування грантових програм для регіонів у сфері їх інноваційного співробітництва; надання пільгових умов для кредитування регіонів з метою реалізації інноваційних проектів їх розвитку; впровадження сучасних інструментів інвестиційного забезпечення реалізації інноваційних проектів; диверсифікація джерел інвестиційного забезпечення розвитку регіонів; поглиблення інвестиційного співробітництва держави, територіальних громад, бізнесу, у т.ч. іноземних партнерів; формування інвестиційних карт регіонів тощо. Комунікаційні інструменти зосереджені на розбудові цифрових платформ інвестиційно-інноваційного співробітництва територій; формуванні проектних груп для повноцінної реалізації потенціалу міжнародного інвестиційно-інноваційного співробітництва територій; проведенні міжнародних

конференцій та форумів у сфері інвестиційно-інноваційного розвитку територій тощо.

ВИСНОВКИ

Дослідження сучасного стану та тенденцій інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів України дозволило встановити значний розрив між темпами їх зростання. Розглянуто особливості формування та реалізації державної регіональної політики в Україні і встановлено, що попри затверджені стратегії та програми регіонального розвитку на сьогодні так і не вдалося досягти збалансованості просторового розвитку територій і забезпечити їх інвестиційно-інноваційне зростання. Доведено, що подолання асиметричності розвитку регіонів України вимагає від держави перегляду регіональної політики і розроблення дієвих механізмів та інструментарію забезпечення сталого інвестиційно-інноваційного зростання територій. Розроблено інструментарій забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів, в основу якого покладено поглиблення міжнародних комунікацій з лідерами у сфері інвестиційно-інноваційного зростання територій. Останній включає інституційні, інфраструктурні, фінансово-інвестиційні та комунікаційні інструменти забезпечення збалансованого інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів України.

Література:

1. Індекс інвестиційної привабливості України. Настрої інвесторів у 2-му півріччі 2020 року. Європейська бізнес асоціація: веб-сайт. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/EBA-InvestIndex_2H-2020.pdf (дата звернення: 22.04.2021).
2. Статистична інформація. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.06.2021).
3. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні: аналіт. доп. / С.О. Біла, Я.А. Жаліло, О.В. Шевченко, В.І. Жук [та ін.]; за ред. С.О. Білої. К.: НІСД, 2011. 80 с.
4. Дегтярьова І.О. Інструменти інноваційного розвитку регіону: зарубіжний та вітчизняний досвід застосування. Державне управління: теорія та практика. 2010. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10diovdz.pdf> (дата звернення: 12.06.2021).
5. Дикань В.В., Дикань Е.В., Белецкая Д.А. Формирование имиджевой привлекательности региона. Сучасні тенденції та інноваційні напрями розвитку туристичних дестинацій: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків: "Цифра-Принт", 2019. С. 156—161.
6. Родченко В.Б., Прус Ю.І. Стратегічні пріоритети просторово-економічного розвитку регіонів України. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2020. Вип. 16. Т. 1. С. 133—145.
7. Скоробогатова Н.Є. Інноваційно-інвестиційний розвиток регіонів України: проблеми та перспективи. Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2010. № 7. С. 214—222. URL: https://economy.kpi.ua/files/files/39_kpi_2010_7.pdf (дата звернення: 28.06.2021).
8. Удосконалення статистики прямих іноземних інвестицій (ПІІ): передавання Національному банку функції

публікації даних та врахування реінвестованих доходів реального сектору. Національний банк України: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/udoslennya-statistiki-priyamih-inozemnih-investitsiy-pii> (дата звернення: 22.06.2021).

9. Скільки інвестицій заходить в області України: хто лідер, а хто аутсайдер. Слово і діло: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/16/infografika/ekonomika/skilky-investycij-zaxodyt-oblasti-ukrayiny-xto-lider-a-xto-outsajder> (дата звернення: 23.06.2021).

10. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 р. № 1359-XIV. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text> (дата звернення: 02.07.2021).

11. Про Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2000 р. № 521. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.07.2021).

12. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.07.2021).

13. Про ДФРР. Державний фонд регіонального розвитку: веб-сайт. URL: <https://dfrr.minregion.gov.ua/pro-konkurs> (дата звернення: 06.07.2021).

14. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n13> (дата звернення: 08.07.2021).

15. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11> (дата звернення: 08.07.2021).

References:

1. European Business Association (2020), "Investment attractiveness index of Ukraine. Investor sentiment in the 2nd half of 2020", available at: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/EBA-InvestIndex_2H-2020.pdf (Accessed 22 Apr 2021).

2. State statistics service of Ukraine (2021), "Statistical information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 23 June 2021).

3. Bila, S. O., Zhalilo, Ya. A., Shevchenko, O. V. and Zhuk, V. I. (2011), *Innovatsijni pidkhody do rehional'noho rozvytku v Ukraini* [Innovative approaches to regional development in Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine.

4. Dehtiar'ova, I.O. (2010), "Tools for innovative development of the region: Foreign and domestic application experience", *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, [Online], vol. 1, available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10dioldz.pdf> (Accessed 12 June 2021).

5. Dykan', V. V., Dykan', E. V. and Beletskaya, D. A. (2019), "Formation of the image attractiveness of the region", *Zbirnyk materialiv Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference], *Suchasni tendentsii ta innovatsijni napriamy rozvytku turystychnykh destynatsij* [Current trends and innovative directions of development of tourist destinations], Kharkiv, Ukraine, pp. 156—161.

6. Rodchenko, V. B. and Prus, Yu. I. (2020), "Strategic priorities of spatial and economic development of the regions of Ukraine", *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 16. 1, pp. 133—145.

7. Skorobohatova, N.Ye. (2010), "Innovative and investment development of the regions of Ukraine: problems and prospects", *Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI"*, [Online], vol. 7, pp. 214—222, available at: https://economy.kpi.ua/files/files/39_kpi_2010_7.pdf (Accessed 28 June 2021).

8. National Bank of Ukraine (2020), "Improvement of Foreign Direct Investment (FDI) statistics: transfer to the National Bank the function of publishing data and accounting for reinvested income of the real sector", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/udoslennya-statistiki-priyamih-inozemnih-investitsiy-pii> (Accessed 22 June 2021).

9. Word and deed (2020), "How many investments come to the regions of Ukraine: who is the leader and who is the outsider", available at: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/16/infografika/ekonomika/skilky-investycij-zaxodyt-oblasti-ukrayiny-xto-lider-a-xto-outsajder> (Accessed 23 June 2021).

10. Legislation of Ukraine (1999), "Resolution Of The Verkhovna Rada Of Ukraine "On the concept of Sustainable Human Settlements Development", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text> (Accessed 02 July 2021).

11. Legislation of Ukraine (2000), "Resolution Of The Cabinet Of Ministers Of Ukraine "On the main directions of ensuring the integrated development of small mono-functional cities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2000-%D0%BF#Text> (Accessed 04 July 2021).

12. Legislation of Ukraine (2006), "Resolution Of The Cabinet Of Ministers Of Ukraine "On approval of the state regional development strategy for the period up to 2015", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF#Text> (Accessed 04 July 2021).

13. State fund for regional development (2015), "About the SFRD", available at: <https://dfrr.minregion.gov.ua/pro-konkurs> (Accessed 06 July 2021).

14. Legislation of Ukraine (2014), "Resolution Of The Cabinet Of Ministers Of Ukraine "On approval of the state regional development strategy for the period up to 2020", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#n13> (Accessed 08 July 2021).

15. Legislation of Ukraine (2020), "Resolution Of The Cabinet Of Ministers Of Ukraine "On approval of the state regional development strategy for 2021—2027", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11> (Accessed 08 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 20.08.2021 р.

*О. Ф. Сальнікова,
д. держ. упр., старший науковий співробітник, начальник навчально-наукового центру
стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони,
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-7190-6091*

*О. І. Посмітюх,
к. військ. н., доцент, доцент кафедри оперативного та бойового забезпечення
Інституту забезпечення військ (сил) та інформаційних технологій,
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-4467-9532*

*М. І. Петренко,
старший науковий співробітник кафедри стратегії національної безпеки та оборони
Інституту державного військового управління, Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-2950-7799*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.62

СИТУАЦІЙНИЙ ЦЕНТР ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

O. Salnikova,
Doctor of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Chief of the educational and research center of
strategic communications in the sphere of national security and defense, National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv
O. Posmitiukh,
PhD in Military Science, docent, docent of department of operative and combat support of the Institute of operational
support and logistics, National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv
M. Petrenko,
Senior Researcher of the Department of National Security and Defense Strategy of the Institute of state military
management, National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv

SITUATION CENTER AS AN EFFECTIVE MECHANISM OF STRATEGIC COMMUNICATIONS

У статті досліджено проблематику організації ситуаційних центрів як ефективного механізму стратегічних комунікацій з урахуванням досвіду провідних держав. Доведено необхідність створення спеціалізованої організаційної структури у сфері забезпечення національної безпеки та оборони — системи ситуаційних центрів складових сектору безпеки і оборони України, одним із основних завдань якої визначено забезпечення підтримки прийняття рішень щодо здійснення заходів на всіх етапах управління кризовими (надзвичайними) ситуаціями. Проаналізовано функціонал Ситуаційного центру Збройних Сил України, що є складовою системи ситуаційного управління держави і розглядається як інструмент реалізації заходів державної політики з питань національної безпеки в частині надання керівництву об'єктивної інформації, науково-обґрунтованих оцінок і прогнозів наслідків ситуаційних рішень, що дозволить підвищити ефективність ухвалення рішень на всіх рівнях управління.

This article examines the organization of situational centers as an effective mechanism of strategic communications, taking into account the experience of leading countries. The need to create a specialized organizational structure in the field of national security and defense — a system of situational centers of the security and defense sector of Ukraine, one of the main tasks of which is to support decision-making on measures at all stages of crisis management (emergency).

The functionality of the Situational Center of the Armed Forces of Ukraine, which is the part of the system of situational management of the state as a tool for implementing state policy measures on national security is considered in terms of providing objective information, scientifically sound assessments and forecasts of situational decisions, which will increase efficiency decision-making at all levels of government.

To solve problems in the field of national security, especially during military conflicts, hostilities on the territory of Ukraine, it is necessary to extract, process information and exchange it as close as possible to the real time. More chances for making an effective decision are given by the operative availability of reliable information, which will allow to adequately assess the situation in Ukraine, in interstate relations, the level of readiness of military (force) formations of all state bodies of the security sector and defense of Ukraine to joint action on a single state (strategic) plan and the availability of the necessary opportunities in the state.

Successful reform and improvement of this system is possible only if there is a clear legal regulation of its composition, structure and functions. The activities of managers in the field of national security are associated with complex and unstructured management problems, which is why it is necessary to quickly make management decisions in conditions of uncertainty and lack of time, given the many factors, sometimes quite contradictory.

There is a need to improve such important processes as analysis, forecasting and planning of measures to ensure national security, especially with regard to improving cooperation between branches of government, government agencies, law enforcement agencies, local governments, businesses, NGOs, etc.

Thus, the creation of a system of situational management, part of which is the Situation Center of the Armed Forces of Ukraine, in other words — the crisis response system of the security and defense sector and central executive bodies is an urgent scientific and practical task.

*Ключові слова: ситуаційний центр, стратегічні комунікації, інформаційний аспект.
Key words: situation center, strategic communications, information aspect.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ АБО ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Вперше питання розвитку стратегічних комунікацій в Україні було порушено у 2014 році в межах ухвалених на саміті НАТО в Уельсі рішень щодо підтримки України в умовах агресії Російської Федерації. Альянс висловив готовність надати консультативну, практичну та матеріально-технічну допомогу Україні, у тому числі розглянути питання щодо започаткування проєкту створення загальнодержавного центру стратегічних комунікацій і ситуаційних центрів у складі ключових органів влади [1].

Беззаперечним є той факт, що одним з основних шляхів досягнення необхідних оперативних та інших спроможностей складових сектору безпеки і оборони є створення єдиної системи ситуаційних центрів державних органів, що входять до сектору безпеки і оборони, а також інших органів державної та місцевої влади, забезпечення її ефективної координації з використанням можливостей Головного ситуаційного центру України,

формування умов для забезпечення взаємодії цієї системи із Ситуаційним центром НАТО (SITCEN).

Указом Президента України від 18 червня 2021 року № 260/2021 "Щодо удосконалення мережі ситуаційних центрів та цифрової трансформації сфери національної безпеки і оборони" поставлено завдання щодо розширення та подальшого розвитку єдиної мережі ситуаційних центрів, до складу якої мають входити Головний ситуаційний центр України, Урядовий ситуаційний центр, ситуаційні центри органів сектору безпеки і оборони, ситуаційні центри центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також резервні та рухомі ситуаційні центри. Зазначені ситуаційні центри повинні буди оснащені уніфікованим програмним та апаратним забезпеченням із інформаційно-аналітичного супроводження прийняття управлінських рішень, яке має включати:

сховище даних та систему керування базами даних;
інструменти аналізу та візуалізації даних від різних джерел, а також побудови прогностичних моделей на їх основі;

модуль геоінформаційних систем і технологій для створення та роботи з наборами геопросторових даних; захищений відеоконференцз'язок для забезпечення синхронного обміну аудіовізуальною інформацією в режимі реального часу;

електронні комунікаційні мережі для забезпечення обміну інформацією, включаючи передачу даних та аудіовізуальної інформації з різними ступенями обмеження доступу між комунікаційними вузлами, ситуаційними центрами та іншими суб'єктами інформаційного обміну; технічну підтримку програмно-апаратного комплексу для забезпечення інтероперабельності, стійкого і безперервного функціонування, тестування, конфігурації та відстеження продуктивності згідно з визначеним регламентом [2].

Як результат, необхідність інтеграції зусиль щодо організації вищезазначених ситуаційних центрів потребує глибоких досліджень та є нагальною потребою сьогодення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

Серед дослідників організації системи ситуаційних центрів слід відзначити В.В. Карпенка; О.В. Капштика; О.П. Гудиму; В.О. Легомінова, В.В. Пристайка, А.І. Семенченка тощо. Однак актуальність та проблематика теми статті потребують подальшого дослідження у даній сфері.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження організації та ролі ситуаційних центрів з метою розвитку системи загальнодержавних стратегічних комунікацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Пропонуємо розглянути функціонал роботи Ситуаційного центру на прикладі у ЗС України. Зазначимо, що передусім, Ситуаційний центр — це інструмент організації інформаційно-аналітичного забезпечення управлінського процесу, типовий управлінський цикл якого складається з моніторингу стану об'єкта, оповіщення, аналізу, обробки інформації щодо стану об'єкта, прогнозування розвитку ситуації, математичного моделювання, постановки завдань, взаємодії з іншими складовими сектору безпеки і оборони, координації дій сил і засобів, інформування керівництва, опрацювання звітно-інформаційних документів та оцінки результату.

Тому під Ситуаційним центром слід розуміти систему, призначену для розв'язання управлінських завдань методами ситуаційного управління, що базуються на аналізі можливих варіантів дій з урахуванням поточного стану об'єкта й прогнозу наслідків управлінських рішень.

Можна стверджувати, що Ситуаційний центр — це насамперед програмно-технічний комплекс, призначений для формування варіантів планових управлінських рішень, для технічного оснащення якого необхідна відповідна технологічна основа, що забезпечуватиме взаємодію інформаційних ресурсів, накопичення отриманих даних, а також міститиме інструменти та засоби

для інтеграції різних компонентів; комплекс спеціально організованих робочих місць для персональної та колективної аналітичної роботи керівників, аналітиків, експертів тощо.

Ситуаційний центр повинен бути здатний функціонувати в режимі щоденного функціонування, режимі підвищеної готовності, режимі реагування на надзвичайні ситуації та режимі надзвичайного стану.

Діяльність Ситуаційного центру повинна базуватись на використанні нових методологій інформаційного моніторингу. При його створенні, окрім зазначених вище стверджень, потрібно звернути увагу на розробку спеціалізованих методів для використання феномену соціальних мереж з метою проведення моніторингу обставин та наслідків управління суспільними процесами. Окрім цього, слід розвивати та використовувати інструментально-моделюючі засоби та технології оперативного аналізу даних у різних сферах діяльності держави.

Типова структура Ситуаційного центру повинна відповідати таким ознакам:

за масштабністю функціонування, вирішення складних завдань — стратегічного рівня;

за цільовою спрямованістю — багатоцільовий Ситуаційний центр, здатний виконувати завдання щодо спостереження за об'єктом управління, його постійним та активним управлінням, можливістю його використання, як у невоєнних так і воєнних кризових ситуаціях, здатністю забезпечувати навчання оперативного та обслуговуючого персоналу;

за точністю опису розв'язуваних задач — детермінований, що характеризується високим рівнем ризику і об'єктивністю сприйняття управлінських ситуацій;

за складом систем ситуаційного моделювання — повнофункціональний, який поєднує функції відображення, моделювання та аналізу ситуації;

за розміщенням — стаціонарний, прив'язаний до конкретних приміщень та з розподіленою структурою;

за способом відображення ситуаційної інформації — колективно-індивідуальний, де використовуються екрани різного типу;

за універсальністю — налаштований для широкого кола завдань.

Організаційно Ситуаційний центр повинен поділятися на декілька основних зон:

зал, в якому проходять наради осіб, що приймають рішення та запрошених експертів з комплексом візуалізації і відображення інформації, що входять до єдиного комплексу системи відображення інформації;

аналітичні центри зі спеціально організованим середовищем для підготовки та моделювання сценаріїв розвитку кризових ситуацій, що розташовані поруч або віддалені від ситуаційних кімнат;

зола для нарад керівництва;

кімнати для робочих груп аналітиків та експертів;

приміщення оперативних чергових та операторські кімнати з інформаційно-комунікаційним обладнанням, апаратно-програмним комплексом та базами поточних даних;

робочі місця адміністраторів та обслуговуючого персоналу.

Ситуаційний центр може розташовуватися в залі або окремій будівлі.

Інтелектуальним ядром Ситуаційного центру повинен бути комплекс взаємопов'язаних підсистем: організаційної; функціональної; організаційно-технологічної; технологічної (сервісної).

З метою розуміння методології роботи Ситуаційного центру слід розуміти, що розвиток кризових ситуацій розділяється на два блоки:

кризові ситуації невоєнного характеру;

кризові ситуації воєнного характеру.

До реагування на кризові ситуації невоєнного характеру залучаються державні органи, що входять до сектору безпеки і оборони та інші органи державної влади та місцевого самоврядування. До виконання завдань щодо відбиття воєнної агресії (реагування на кризові ситуації воєнного характеру) у визначених районах (на визначених напрямках) залучаються сили оборони у складі тимчасово створених оперативних угруповань військ (міжвидових, міжвідомчих).

Матеріально-технічне забезпечення Ситуаційного центру можна розділити на такі основні напрямки: матеріальне забезпечення; технічне забезпечення; програмне забезпечення.

Отже, розглянемо функціонал Ситуаційного центру ЗС України.

Ситуаційний центр ЗС України — пункт управління, який забезпечує реалізацію функцію Головнокомандувача ЗС України з безпосереднього військового керівництва ЗС України та призначений для збору і узагальнення інформації (ведення бази даних), а також для здійснення аналізу, прогнозування, моделювання підтримки прийняття управлінських рішень у ході діяльності ЗС України в мирний час, в особливий період до введення правового режиму воєнного стану.

Склад та структура Ситуаційного центру ЗС України може змінюватись в залежності від рівня загрози (кризової ситуації) за рішенням Головнокомандувача ЗС України (заступника Головнокомандувача ЗС України).

Основними завданнями Ситуаційного центру ЗС України є:

у режимі повсякденного функціонування:

організація та моніторинг поточної обстановки, у тому числі навколо об'єктів критичної інфраструктури;

планування застосування сил та засобів системи реагування на кризові ситуації ЗС України за найбільш імовірними сценаріями виникнення та розвитку кризових ситуацій невоєнного характеру;

планування реагування на надзвичайні ситуації техногенного, природного та соціального характеру на об'єктах критичної інфраструктури ЗС України;

підтримання системи централізованого бойового управління ЗС України у готовності до оповіщення про загрозу виникнення або виникнення кризової ситуації невоєнного характеру;

у режимі підвищеної готовності:

оповіщення органів військового управління, військових частин, установ і організацій ЗС України про загрозу виникнення кризової ситуації невоєнного характеру;

збір та забезпечення роботи у визначених органах військового управління ЗС України оперативних груп та посилення чергової зміни Ситуаційного центру ЗС України за рахунок призначення до її складу представників

відповідних органів військового управління ЗС України;

уточнення планів реагування на надзвичайні ситуації техногенного, природного та соціального характеру на об'єктах критичної інфраструктури ЗС України (у разі потреби);

визначення порядку розгортання оперативних груп інших органів військового управління ЗС України, сил і засобів системи реагування на кризові ситуації ЗС України;

здійснення заходів (посилення спостереження та контролю тощо) для підвищення рівня ситуаційної обізнаності про обстановку на об'єктах критичної інфраструктури ЗС України, на території, де існує загроза виникнення кризових ситуацій невоєнного характеру;

постійне прогнозування можливості виникнення кризових ситуацій невоєнного характеру та їх масштабів;

надання пропозицій для прийняття рішень Головнокомандувачем ЗС України щодо запобігання (мінімізації наслідків) кризовим ситуаціям невоєнного характеру;

у режимі реагування на надзвичайні ситуації:

у разі переведення системи реагування на кризові ситуації ЗС України з режиму "повсякденного функціонування" в режим "надзвичайної ситуації" виконуються завдання, що передбачені режимом "підвищеної готовності";

оповіщення органів військового управління, військових частин, установ і організацій ЗС України про виникнення кризової ситуації невоєнного характеру;

збір та забезпечення роботи оперативних груп інших органів військового управління ЗС України;

визначення зони кризової ситуації невоєнного характеру та її моніторинг;

прийняття рішень на застосування сил і засобів системи реагування на кризові ситуації ЗС України;

вжиття заходів щодо відновлення функціонування об'єктів критичної інфраструктури ЗС України та військових об'єктів у регіонах, які зазнали шкоди в результаті виникнення надзвичайної ситуації;

здійснення постійного прогнозування зони можливого поширення кризової ситуації невоєнного характеру та масштабів можливих наслідків;

безперервний контроль за розвитком кризової ситуації та обстановкою на об'єктах критичної інфраструктури ЗС України та інших військових об'єктах;

обмін інформацією в мережі ситуаційних центрів складових сектору безпеки і оборони про поточну обстановку та розвиток кризової ситуації невоєнного характеру;

у режимі надзвичайного стану:

у разі переведення системи реагування на кризові ситуації ЗС України з режиму "повсякденного функціонування" чи з режиму "підвищеної готовності" в режим "надзвичайного стану" виконання завдань, передбачених режимом "підвищеної готовності" та "надзвичайної ситуації";

збір та забезпечення роботи представників інших складових сектору безпеки і оборони;

керівництво силами і засобами системи реагування на кризові ситуації ЗС України під час ліквідації кризової ситуації невоєнного характеру.

Ситуаційний центр відповідно до покладених на нього завдань:

організовує виконання положень Конституції та Законів України, вимог Указів Президента України та постанов Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України, інших актів законодавства, наказів Міністерства оборони, Головнокомандувача ЗС України, положень про відповідний орган військового управління та здійснює контроль за їх реалізацією;

забезпечує в межах своїх повноважень формування, реалізацію державної політики у визначеній сфері;

доводить до складових сектору безпеки і оборони, Кабінету Міністрів України сигнали оповіщення про переведення на функціонування в умовах особливого періоду, оголошення мобілізації або введення правового режиму воєнного стану;

доводить сигнали (команди, розпорядження) до визначених органів військового управління, військ (сил) ЗС України через їх оперативно-чергову службу та здійснює контроль за їх виконанням;

організовує залучення військових частин ЗС до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на об'єктах ЗС та до участі у здійсненні заходів в умовах надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях;

здійснює управління військами (силами) в умовах реагування на кризові (надзвичайні) ситуації відповідно до оперативних документів з питань застосування ЗС України та плану реагування на надзвичайні ситуації;

здійснює моніторинг та аналіз обстановки в інтересах ЗС України, інших складових сил оборони для виконання завдань з регулювання надзвичайних ситуацій невоєнного характеру;

організовує та здійснює моніторинг, збір, обробку, узагальнення, аналіз стану діяльності військ (сил) ЗС України, інших складових сил оборони під час виконання ними завдань виявлення та забезпечення комплексної оцінки можливих кризових ситуацій, реагування на них;

здійснює накопичення інформації про стан та діяльність ЗС України, забезпечує підготовку та утримання в готовності програмно-технічного комплексу, засобів автоматизації та засобів зв'язку для роботи чергової зміни, оперативних груп, які будуть прибувати для організації управління з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

організовує та здійснює взаємодію з силами сектору безпеки і оборони у єдиній державній системі цивільного захисту у разі виникнення надзвичайних ситуацій;

проводить аналіз та здійснює підготовку разом з іншими органами військового управління та/або структурними підрозділами інформаційно-аналітичних матеріалів щодо поточної інформації про діяльність ЗС України та виконання ними завдань;

здійснює статистичне прогнозування розвитку подій на основі моніторингу інформаційного середовища під час виникнення надзвичайних ситуацій;

здійснює організацію використання повітряного, водного, інформаційного простору держави.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, було доведено, що створення системи ситуаційного управління, частиною якої є Ситуаційний центр ЗС України, іншими словами — системи кризового реагування сектору безпеки і оборони та центральних органів виконавчої влади є актуальним завданням.

Зовнішні і внутрішні чинники, які впливають на функціонування Ситуаційного центру ЗС України представляють собою широкий спектр загроз національній безпеці, мінімізація яких потребує створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони. На сьогодні вже поставлено завдання щодо створення Ситуаційного центру МО України з метою реалізації повноважень МО України з військово-політичного та адміністративного керівництва ЗС України, оперативного управління під час виникнення кризових ситуацій, що у свою чергу вимагає розроблення: переліку кризових ситуацій воєнного та іншого характеру, їх варіантів; доцільних алгоритмів дій керівництва МО України та його структурних підрозділів в випадку виникнення безпосередньої загрози кризової ситуації та її реалізації; загальних вимог до Ситуаційного центру МО України з урахуванням особливостей функціонування сектору безпеки і оборони держави; порядку інформаційної взаємодії Ситуаційного центру МО України з органами військового управління, а також складовими єдиної мережі Ситуаційних центрів держави.

Література:

1. Основи стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: навч. посіб. — К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2020. — 85 с.
2. Указ Президента України "Щодо удосконалення мережі ситуаційних центрів та цифрової трансформації сфери національної безпеки і оборони" від 18.06.2021 № 260/2021.
3. Директива Головнокомандувача Збройних Сил України "Про створення Ситуаційного центру Збройних Сил України" від 19.10.2020 № Д-8.

References:

1. NUOU imeni Ivana Cherniakhovs'koho (2020), Osnovy stratehichnykh komunikatsij u sferi zabezpechennia natsional'noi bezpeky ta oborony [Fundamentals of strategic communications in the field of national security and defense], NUOU imeni Ivana Cherniakhovs'koho, Kyiv, Ukraine.
2. President of Ukraine (2021), Decree "Concerning the improvement of the network of situational centers and the digital transformation of the sphere of national security and defense", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/2602021-39225> (Accessed 15 Aug 2021).
3. Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine (2020), Directive "On the establishment of the Situation Center of the Armed Forces of Ukraine", available at: <https://www.mil.gov.ua/> (Accessed 15 Aug 2021).
Стаття надійшла до редакції 17.08.2021 р.

УДК 352.072.1-027.21

В. С. Колтун,
 д. держ. упр., професор, в. о. завідувача кафедри регіональної політики,
 Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 ORCID ID: 0000-0001-8432-873X

О. В. Радченко,
 аспірант кафедри регіональної політики,
 Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 ORCID ID: 0000-0001-7583-8295

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.67

ПОТЕНЦІАЛ ПРИНЦИПІВ АВТОНОМІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

V. Koltun,
 Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Acting Head of the Department
 of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public Management
 and Public Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Radchenko,
 Postgraduate student of the Department of Regional Policy, Educational and Scientific Institute of Public
 Management and Public Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

POTENTIAL OF PRINCIPLES OF LOCAL SELF-GOVERNANCE AUTONOMY: APPROACHES TO DEFINITION

У результаті проведеного дослідження встановлено специфіку потенціалу суспільного феномену місцевого самоврядування через застосування принципу організаційної, правової та фінансової автономії, з використанням підходів методології теорії систем. Проаналізовано можливі методологічні наслідки використання терміну "потенціал" як темпоральної характеристики розгортання властивостей системи місцевого самоврядування. У сфері правового регулювання засад місцевого самоврядування доводиться необхідність впровадження пропорційного обсягу автономії, з дотриманням балансу між будь-якими несприятливими наслідками для держави і цілями, на досягнення яких спрямований принцип організаційної, правової та фінансової самостійності. Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися розроблення методологічних аспектів зарубіжного досвіду забезпечення збалансованого рівня автономії у представницьких органах самоврядних територіальних спільнот, з розробкою пропозицій щодо імплементації окремих елементів зарубіжного досвіду правового регулювання.

The article examines the peculiarities of the potential of social phenomena in local self-government through the application of the principle of organizational, legal, and financial autonomy and describes the discrepancies in the current interpretation of autonomy. The goal of the research is to clarify the problems related to the reasons for not using the potential of local self-government autonomy; to specify the theoretical and methodological foundations of the study of ways to manage the potential of local government autonomy, which will help address a number of complex issues related to the development of practical recommendations. To determine the notion and identify the features of "potential" the authors have used the methods of dynamic open systems. "Potential" in the research has been determined as possibilities, abilities, supplies, and means that can be used to achieve certain aims while solving problems at regional (local) level or effective solvation of local self-government problems. The researchers have analysed possible methodological consequences of using the term "potential" as a temporal characteristic of the development of the properties of the local self-government system. The research has also shown the necessity of introducing a proportional amount of autonomy in the field of legal regulation of the principles of local self-government. The authors have emphasized the need to keep to a balance between any adverse consequences for the state and the goals aimed at achieving the principle of organizational, legal and financial independence in introducing a proportional amount of autonomy. The article describes the parties that have to be involved in the process of administering the potential of autonomy. Prospects

for further research may relate to the study of foreign experience to ensure a balanced level of autonomy in the representative bodies of self-governing territorial communities, with the development of proposals for the implementation of certain elements of foreign experience in domestic legal regulation.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, місцеве самоврядування, автономія місцевого самоврядування, територіальна громада, суб'єкти місцевого самоврядування, управління потенціалом.

Key words: public administration, local self-government, autonomy of local self-government, territorial community, subjects of local self-government, capacity management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Суттєвою перешкодою у використанні потенціалу автономії місцевого самоврядування є правова невизначеність у критеріях щодо питань місцевого значення. Відсутність у публічному управлінні чіткого розмежування між державними справами та питаннями, що належать до відання місцевого самоврядування, заважає повноцінному використанню можливостей потенціалу автономії місцевого самоврядування. Посадові особи місцевого самоврядування часто стикаються з труднощами в практичному застосуванні принципів автономії місцевого самоврядування, оскільки не існує нормативно врегульованих способів її реалізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти автономії місцевого самоврядування та наявної проблематики в її реалізації досліджувалися значною кількістю вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед них: Альфія Акмалова, Олександр Батанов, Роберт Єнгібарян, Василь Борденюк, Олена Бориславська, Володимир Вакулєнко, Сергій Пушкаревський, Катерина Ровинська, Катерина Сахарова, Мануела Золлер-Вінклер та інші. Однак, попри значний інтерес науковців до цієї проблематики, питання теоретико-методологічних засад управління потенціалом місцевого самоврядування досліджені не були. Проблема управління потенціалом автономії місцевого самоврядування до цього часу ще не була спеціальним предметом наукового аналізу, що й зумовлює актуальність дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розроблення підходів до визначення специфіки потенціалу принципів автономії місцевого самоврядування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Після визначення місцевого самоврядування самостійним видом публічної влади у сфері публічно-правових відносин наукові дослідження автономії місцевого самоврядування набувають актуальності.

Особливого значення набуває необхідність визначення відповідної специфіки найбільш властивої для України моделі місцевого самоуправління. Невизначеність у нашій державі з теорією походження місцевого самоврядування є однією з причин недосконалого правового врегулювання обсягу автономії (самостійності) місцевого самоврядування. Це, безумовно, впливає на об'єктивність прогнозування соціально-економічного розвитку територіальних громад та виявлення потенціалу нових можливостей автономії місцевого самоврядування.

Варто наголосити, що сучасний підхід до автономії місцевого самоврядування є недосконалим, оскільки він уможливорює елементи безконтрольності використання її властивостей при прийнятті рішень уповноваженими владними суб'єктами щодо добросовісності, обґрунтованості, неупередженості та пропорційності. Проблема в цьому питанні є відсутність важелів впливу та контролю територіальної громади за прийняттям органами місцевого самоврядування рішень, зокрема, в питаннях відчуження об'єктів комунальної власності та раціонального використання коштів місцевого бюджету.

Методологія цього дослідження базується на системі загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що забезпечують об'єктивний аналіз досліджуваного предмета: метод системного аналізу, логічний метод, порівняльний метод, формально-юридичний метод, метод експертних оцінок, статистичний метод.

Виходячи із векторів розвитку сучасної методології науки, необхідно обрати цілісний комплекс теоретичних надбань теорії систем та теорії організацій.

Загальна теорія систем стверджує, що будь-який розвиток — це адаптація до зовнішніх умов навколишнього середовища. Професор Л.І. Євєнко пише: "Управління організацією — це адаптація. Такий наріжний камінь сучасної методології менеджменту. Ніщо в управлінні не відбувається невмотивовано, все має свою причину, все визначається архіскладним хитросплетенням впливу багатьох змінних, зовнішнього і внутрішнього середовища організації" [1, с. 14].

Методологія загальної теорії систем передбачає виділення причинно-наслідкових зв'язків і аналіз ресурсних потоків. Вона в рівній мірі може бути поширена на всі наукові дисципліни, що відображають різні аспекти функціонування соціальних систем. Іншими словами, під час вивчення самоорганізації в соціальних системах об'єктом дослідження виступає структура соціальних систем, що адаптуються до умов зовнішнього середовища. Предметом дослідження є адаптаційна поведінка систем (відхилення параметрів від середньозважених показників). Методом дослідження є системний аналіз як самостійна дисципліна зі своїм понятійним і методологічним апаратом. Теорія і практика соціального управління свідчать про те, що сьогодні мова повинна йти не стільки про систематизацію протиріч і інтересів, скільки про методологію вивчення та систематизацію причин, які їх формують. Головна причина соціальних змін на будь-якому системному рівні — ресурсні потоки [2, с. 126].

Місцеве самоврядування, як гарантований Конституцією України окремий вид публічної влади у сфері публічно-правових відносин, має свою систему, яка складається із елементів, визначених статтею 5 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні".

Не будучи частиною системи державного управління, місцеве самоврядування формує власні системи, ядром яких є відповідні територіальні громади. Система місцевого самоврядування певної самоврядної території є автономною і повністю незалежною від аналогічної системи іншої самоврядної території.

У силу цього різні територіальні громади та їх власні органи не характеризуються спільними системоутворюючими ознаками і не можуть становити єдиної системи [3, с. 358].

Система місцевого самоврядування є відкритою, складною і нелінійною, вона складається з підсистем, а її ціле є більшим суми частин і якісно відрізняється від них. Таким чином, кожен елемент системи місцевого самоврядування (ст. 5 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні") має свою індивідуальну систему, за винятком головної посадової особи територіальної громади, яка в цьому статусі здійснює свої повноваження одноосібно.

Місцеве самоврядування, будучи однією з форм публічної влади, в питаннях реалізації владних адміністративних повноважень практично схоже з державним управлінням. Істотною відмінністю між даними формами публічної влади є структури управлінських зв'язків: якщо в системі державного управління між її суб'єктами використовується лінійна або лінійно-функціональна форма зв'язку, то між суб'єктами місцевого самоврядування використовуються функціональна та програмно-цільова (з матричною структурою) форми зв'язків.

Територіальна громада, як основний носій функцій і повноважень місцевого самоврядування, є ядром відповідної системи. Створення владних суб'єктів місцевого самоврядування походить саме від територіальних громад, мешканці яких обирають членів (депутатів) представницьких органів та головних посадових осіб територіальних громад.

Загальноновизнаним є той факт, що кожен член спільноти має значний потенціал, який часто перебуває у "неактуалізованому" стані або не використовується сповна через те, що люди не знають про свій потенціал чи про хороші справи, на які його можна спрямувати. Соціальна мобілізація націлена на розширення можливостей окремих осіб чи груп людей шляхом надання їм навичок, необхідних для здійснення змін у їхніх громадах. Соціальна мобілізація дозволяє людям розширювати їхні можливості з точки зору трьох перспектив: соціальної, фінансової та політичної [4, с. 226].

Управління є складним суспільним явищем, яке наука трактує як функцію організованих систем, що забезпечує збереження їх структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їх програм, досягнення їх мети. Управління притаманне лише складним соціальним і несоціальним динамічним системам, атрибутом яких є самоуправління, тобто здатність до впорядкування системи, приведення її у відповідність до об'єктивної закономірності, що діє в цьому середовищі, до оптимізації функціонування системи [5, с. 7—8].

В Україні у значенні місцевого самоврядування замість поняття "муніципальний" вживається термін "комунальний". Водночас у смислового значенні комунальної власності територіальних громад у наукових дослідженнях або в контексті правової навчальної дисциплі-

ни "Муніципальне право" слово "муніципальний" в нашій країні також застосовується. Одним з системоутворюючих інструментів муніципального менеджменту, який дозволяє забезпечувати ефективний розвиток адміністративно-територіальних одиниць базового рівня (територіальних громад) у напрямі досягнення обґрунтованих цілей та завдань у умовах змінюваного зовнішнього і внутрішнього середовища на основі раціонального використання конкурентних переваг та всіх складових його соціально-економічного потенціалу, є стратегічне управління. Процес стратегічного управління спрямований на досягнення цілей розвитку територіальних громад і передбачає здійснення комплексу управлінських операцій та застосування спеціального організаційно-економічного інструментарію.

З позиції системного підходу можна розглянути потенціал автономії місцевого самоврядування як сукупність невикористовуваних нематеріальних ресурсів кожним суб'єктом місцевого самоврядування. Універсальність парадигма дозволяє врахувати вплив зовнішніх факторів на можливість використання потенціалу автономії місцевого самоврядування. Діяльнісний підхід обґрунтовується тим, що потенціал має суб'єктивний вимір.

Специфічні риси фази "структурної кризи" (за термінологією В.І. Пантіна) можуть долатися засобами, що притаманні феномену місцевого самоврядування, а саме: через застосування принципів організаційної, правової та фінансової автономії. Їх потенціал гнучкості (за умови доцільного застосування) може виступити потужним інструментом адаптації наявної системи місцевого самоврядування до вимог світу, що динамічно змінюється.

Багатовимірний комплекс властивостей принципу автономії місцевого самоврядування можна розглядати як певний сукупний потенціал, що реалізовується з плином часу. Вважаємо необхідним здійснити аналіз можливих методологічних наслідків використання терміну "потенціал" як темпоральної характеристики розгортання властивостей суспільного феномену місцевого самоврядування.

Згідно з класичним усталеним визначенням, "потенціал — джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для вирішення певної задачі; досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній області" [6, с. 245]. З позицій телеологічного підходу, який найбільшою мірою відповідає діяльнісній сутності людини, "джерела, можливості, засоби, запаси" розглядаються у контексті цілепокладальності діяльності.

У зв'язку з вищевикладеним, видається очевидним, що властивості потенціалу повинні відбивати аспекти та механізми досягнення мети. Цитоване визначення фіксує ключові властивості потенціалу як такого, і ступінь та повнота їх реалізації за шкалою часу визначатиме темпоральні рамки формування очікуваного рівня суспільного розвитку.

Як свідчить здійснений аналіз, термін "потенціал" має багато визначень. Найбільш доречним у смислового значенні для застосування у цьому дослідженні слова "потенціал" є: можливості, наявні сили, запаси та засоби, які можуть бути використані для досягнення певних цілей у вирішенні питань місцевого значення (у локальному значенні) або ефективного виконання завдань місцевого самоврядування (у глобальному значенні).

Американський письменник і бізнесмен Роберт Кійосакі сказав: "Слово "неможливо" блокує ваш потенціал, у той час як запитання "Як мені це зробити?" змушує мозок працювати на повну катушку" [7]. Отже, наявний потенціал не завжди може бути використаний внаслідок його прихованості.

У цьому дослідженні потенціал розглядається як можливість реалізації одного з основних принципів місцевого самоврядування — правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності.

До управління потенціалом автономії мають залучатися всі елементи системи місцевого самоврядування (територіальна громада, органи та посадові особи місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення).

Розглядаючи принцип правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в якості обов'язкового атрибуту існування місцевого самоврядування, варто звернути увагу на наявну зараз певну його недосконалість у частині забезпечення пропорційності (дотримання необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для держави і цілями, на досягнення яких спрямована автономія).

Іншою проблемою у використанні потенціалу самостійності місцевого самоврядування є відсутність контролю, як з боку держави, так і з боку зацікавлених осіб, зокрема, мешканців територіальної громади. Як відомо, всі власні (самоврядні) повноваження місцевого самоврядування фактично здійснюються через органи та посадових осіб місцевого самоврядування, які в цих питаннях наділені дискреційними повноваженнями (прийняття рішень на власний розсуд). Але владні суб'єкти місцевого самоврядування не завжди здатні та мотивовані на прийняття ефективних рішень в інтересах відповідних територіальних громад. Відсутність реальних важелів контролю за здійсненням органами та посадовими особами місцевого самоврядування самоврядних повноважень дозволяє їм іноді безвідповідально ставитися до прийняття найважливіших для територіальної громади рішень.

Проте є й протилежні приклади, коли відсутність нормативно врегульованих способів використання автономії місцевого самоврядування заважає у прийнятті рішень і здійсненні повноважень органами місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено розробку підходів до визначення потенціалу принципів автономії місцевого самоврядування, а саме:

— встановлено специфіку потенціалу суспільного феномену місцевого самоврядування через застосування принципів організаційної, правової та фінансової автономії;

— уточнено стан проблем, пов'язаних з використанням потенціалу принципів автономії місцевого самоврядування, частину яких зумовлено факторами недостатнього рівня фахової підготовки посадових осіб місцевого самоврядування (здебільшого виборних посад);

— виявлено комплекс пріоритетних напрямів розвитку нормативно-правового регулювання принципів

автономії місцевого самоврядування, зокрема наголошено на доцільності забезпечення пропорційності при визначенні меж правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності, орієнтованих на повноцінне існування системи місцевого самоврядування та ефективне виконання її суб'єктами покладених на них функцій та повноважень при забезпеченні контролю за діяльністю владних суб'єктів щодо запобігання зловживанню адміністративними повноваженнями.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися розроблення методологічних аспектів зарубіжного досвіду забезпечення збалансованого рівня автономії у представницьких органах самоврядних територіальних спільнот, з розробкою пропозицій щодо імплементації окремих елементів зарубіжного досвіду правового регулювання.

Література:

1. Євєнко Л.І. Основы менеджмента, 1994. № 55, "Дело", Москва, Росія.
2. Калужский М.Л. Общая теория систем, 2013. № 17, "Директ-Медиа", Москва, Росія.
3. Батанов О.В. Муніципальне право України, 2012. № 2, "Одіссей", Харків, Україна.
4. Петрушенко Ю.М. Місцевий розвиток за участі громади, Університетська книга, 2013. Суми, Україна.
5. Бакуменко В.Д., Усаченко Л.М., Тимцуник В.І., Червякова О.В. Основы адміністративного менеджменту, "НВП "Інтерсервіс", 2013. Київ, Україна.
6. Загнітко А.П. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я, "БАО", 2008. Донецьк, Україна.
7. Харченко Г. Що таке потенціал та як ним управляти? Цікаво про економіку, 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=r6KAg0DOn8w>. Дата звернення до ресурсу: 16.08.2021.

References:

1. Yevenko, L.I. (1994), *Osnovy menedzhmenta* [Management], Delo, Moscow, Russia.
2. Kaluz'kyj, M.L. (2013), *Obschaia teoriya system* [General systems theory], Dyrekt-Medya, Moscow, Russia.
3. Batanov, O.V. (2012), *Munitsypal'ne pravo Ukrainy* [Municipal Law of Ukraine], 2nd ed, Odissey, Kharkiv, Ukraine.
4. Petrushenko, Yu.M. (2013), *Mistsevyj rozvytok za uchasti hromady* [Community based local development], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.
5. Bakumenko, V.D. Usachenko, L.M. Tymtsunyk, V.I. and Chervyakova, O.V. (2013), *Osnovy administratyvnoho menedzhmentu* [Fundamentals of Administrative Management], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
6. Zahnitko, A.P. (2008), *Velykyj tлумachnyj slovnyk. Suchasna ukrains'ka mova vid A do Ya* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], BAO, Donetsk, Ukraine.
7. Kharchenko, H. (2020), "What is potential and how to manage it?", *Tsikavo pro ekonomiku*, [Online], available at: <https://www.youtube.com/watch?v=r6KAg0DOn8w> (Accessed 16 Aug 2021).

Стаття надійшла до редакції 27.08.2021 р.

О. І. Дацій,
 д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи,
 Міжрегіональна Академія управління персоналом
 ORCID ID: 0000-0002-7436-3264
 Г. М. Авербух,
 аспірант, кафедра публічного адміністрування,
 Міжрегіональна Академія управління персоналом
 ORCID: 0000-0003-4233-7659

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.71

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

О. Datsii,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Interregional
 Academy of Personnel Management
 G. Averboukh,
 Postgraduate student, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management

STAGES OF FORMATION OF THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM IN PUBLIC AUTHORITIES

Досліджено історичні етапи формування системи управління персоналом в органах державної влади. Доведено, що розвиток теорії управління персоналом як особливий вид професійної діяльності був обумовлений розвитком промислового виробництва, формуванням системи професійної освіти, посиленням тенденцій професіоналізації кадрової політики.

Проаналізовано етапи управління персоналом, а саме: фізіократичний — людина є володарем фізичної сили; раціоналістичний — людина є важливим економічним ресурсом виробництва; технократичний — в людині цінується професіоналізм, котрий сприяє ефективній трудовій діяльності; гуманістичний — людина є найважливішою складовою організації та суспільства загалом.

З'ясовано, що управління персоналом — це особлива сфера управлінської діяльності, головним об'єктом якої стають професійні можливості людини. Зі структурно-змістовної точки зору управління персоналом представлено як діяльність органів влади, їх керівників, працівників кадрових підрозділів, котра спрямована на пошук, оцінку, відбір, професійний розвиток персоналу, його мотивацію і стимулювання до виконання завдань, що стоять перед державними органами.

Зауважено, що з XV по XVII ст. відбувалося зародження, становлення та розвиток системи державних органів влади та формування постійного штату співробітників державних установ, зростання їх числа, а головне з'являлася необхідність у кваліфікованому персоналі для органів державної влади. Виникнення і розвиток державної служби відбувався одночасно зі створенням системи органів державної влади та її апарату.

Визначено позитивні особливості кадрової діяльності органів радянської влади, до яких віднесено: складання бази даних на кадри радянських органів влади, систематичний аналіз і проведення періодичного перепису складу персоналу; освоєння таких кадрових технологій як підбір, розстановка, ротація, атестація персоналу, робота з резервом. До негативних сторін кадрової діяльності в досліджуваний період віднесено практику централізованого узгодження призначень на посади в радянські і партійні органи влади.

The historical stages of formation of the personnel management system in public authorities are studied. It is proved that the development of the theory of personnel management, as a special type of professional activity was due to the development of industrial production, the formation of a system of vocational education, the strengthening of trends in the professionalization of personnel policy. The stages of personnel management are analyzed, namely: physiocratic — a person is the owner of physical strength; rationalist — man is an important economic resource of production; technocratic — a person values professionalism, which contributes to effective work; humanistic — man is the most important component of the organization and society as a whole. It was found that personnel management is a special area of management, the main object of which is a person's professional capabilities. From the structural and substantive point of view, personnel management is presented as the activity of authorities, their heads, employees of personnel departments, which is aimed at finding, evaluating, selecting, professional development of staff, their motivation and incentives to perform tasks facing government agencies. It is noted that from the XV to the XVII century. there was the emergence, formation and development of the system of public authorities and the formation of a permanent staff of public institutions, the growth of their number, and most importantly there was a need for qualified personnel for public authorities. The emergence and development of the civil service took place simultaneously with the creation of a system of public authorities and its apparatus. The positive features of the personnel activity of the Soviet authorities are determined, which include: compiling a database of personnel of the Soviet authorities, systematic analysis and conducting a periodic census of personnel; development of such personnel technologies as selection, placement, rotation, certification of personnel, work with the reserve. The negative aspects of personnel activity in the period under study include the practice of centralized coordination of appointments to positions in the Soviet and party authorities.

The characteristic features of the formation of the personnel management system in the Soviet state authorities have been clarified, namely: the involvement of senior party members in leading positions; gradual ousting of experienced specialists from the apparatus of public authorities and their replacement by people from the working and peasant environment, the so-called nominees. The scale and dynamism of the national economy, the scientific and technological revolution, the need to intensify production inevitably required increased attention of the authorities to the comprehensive development of party and Soviet personnel, strengthening the authorities with professionally educated and experienced personnel.

It is noted that during the Soviet period of development a system of professional development of public administration was created, which included higher party educational institutions, which have come a long way from creating and improving the system of training specialists and leaders of the Soviet and party apparatus.

Ключові слова: управління персоналом, кадрова діяльність, державні органи, система управління персоналом, розвиток персоналу, державні установи.

Key words: personnel management, personnel activities, government agencies, personnel management system, staff development, government agencies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Звернення до історичного досвіду формування системи управління персоналом в органах державної влади України визначається завданнями підвищення її

ефективності і впливає з таких обставин. По-перше, становлення і розвиток системи управління персоналом пов'язано з рішенням проблем, обумовлених підвищенням вимог до якості кадрового забезпечення держав-

них органів; кардинальними змінами організації праці та мотивації персоналу в організаціях; реформуванням державної служби України. Для управлінської практики важливе значення має наукова розробка і практична реалізація ефективних механізмів управління персоналом в органах державної влади, які базуються на вітчизняному та зарубіжному досвіді.

По-друге, в Україні сформовані конституційні основи державної служби як механізму управління, який відрізняється від того, котрий діяв у дореволюційний і радянський періоди управлінської практики. В умовах кардинальних змін політичних, соціальних і економічних відносин актуалізувалася проблема вдосконалення кадрової діяльності в державних органах, зросло значення забезпечення ефективності управління персоналом у системі державної служби.

По-третє, освоєння ефективних форм і методів управління персоналом в органах державної влади здійснюється в умовах перегляду історично сформованих уявлень про регулюючий вплив держави на кадрові процеси і відносини, кардинальних соціально-політичних перетворень в державі.

По-четверте, у різних структурах державної влади відчувається гострий дефіцит кадрів високого професійного рівня (знань, навичок, умінь). Результати соціологічних досліджень свідчать про збереження тенденції зниження авторитету і престижу державної служби серед населення, низьку ефективність державного управління.

По-п'яте, соціологічні дослідження показують, що формування ефективної системи управління персоналом в органах державної влади можливо на основі глибокого наукового аналізу, оцінки історичного досвіду формування і розвитку державного управління, його зіставлення з даними сучасної соціальної практики управління персоналом державних органів.

Вищезазначеними обставинами й обумовлена актуальність дослідження проблем становлення і розвитку системи управління персоналом у державних органах влади України, зокрема, структурах влади радянського періоду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням генезису, становлення і розвитку системи управління персоналом вітчизняної державної служби присвячене широке коло наукових публікацій. Важливе теоретико-методологічне значення мають фундаментальні праці, які внесли великий вклад в дослідження проблем кадрової діяльності в сфері державного управління. Зокрема, питання розвитку організаційної структури функціонування державного апарату, формування системи управління персоналом організацій розкриті в роботах К. Ващенко, Т. Витко, Т. Кагановської, О. Клімової, Н. Жиденко, М. Маланчій. Специфіка управління в апараті органів радянської влади досліджена в працях В. Волик, М. Гайдученко, Н. Гончарук, С. Єфремової, А. Кукулі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз та дослідження етапів формування системи управління персоналом в органах державної влади.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом століть людська цивілізація пройшла масштабний шлях розвитку, відзначений характерними тенденціями і економічно-соціальними закономірностями. На кожному з історичних етапів соціально-економічного розвитку в центрі перетворень стояли кадри, система управління персоналом державних органів.

Розвиток теорії управління персоналом як особливий вид професійної діяльності був обумовлений розвитком промислового виробництва, формуванням системи професійної освіти, посиленням тенденцій професіоналізації кадрової політики. Існують декілька етапів управління персоналом, а саме: фізіократичний — людина є володарем фізичної сили; раціоналістичний — людина є важливим економічним ресурсом виробництва; технократичний — в людині цінується професіоналізм, котрий сприяє ефективній трудовій діяльності; гуманістичний — людина є найважливішою складовою організації та суспільства в цілому. Відтак, узагальнюючи різні підходи, до аналізу концепції управління персоналом відзначаємо два уявлення щодо ролі людини в суспільному виробництві. Перше полягає в характеристиці людини як ресурсу виробничої системи, структурного елементу управлінського процесу. Друге уявлення — людина є особистістю з розвинутими потребами, мотивами, цінностями і відносинами до подій і явищ суспільного життя, основний суб'єкт управління. Таким чином, проаналізувавши різні підходи зауважимо, що управління персоналом — це особлива сфера управлінської діяльності, головним об'єктом якої стають професійні можливості людини. Слід констатувати, що до 90-х рр. XX ст. поняття "управління персоналом державної служби" було відсутнє, що відображало реальний процес слабкої методологічної розробки цієї проблеми. Тепер управління персоналом поширилося на всю сферу діяльності органів державної влади.

Взагалі, витоки становлення "державної служби" відносяться до XV ст. Цей період характеризувався складним зовнішньополітичним становищем держави, необхідністю захисту національної незалежності земель і князівств, політичною та економічною роздробленістю на тлі слабких зв'язків центру з регіонами, відсутністю стійкого економічного ринку. У такому становищі держава могла функціонувати за умови організації служби на користь держави. Відтак такими стали дрібні і середні землевласники, які в більшості залежали від князя, але при цьому мали доступ до влади. Ця категорія займала ключові пости в сферах цивільного і військового управління, а також в основному органі державної влади — Боярській думі. При цьому відбувалося формування і розвиток професійних військових і державних службовців, які стали прототипом центрального апарату. Поступово принцип знатності походження при призначенні на посаду став замінюватися принципом службової придатності.

Таким чином, з XV по XVII ст. відбувалося зародження, становлення та розвиток системи державних органів влади та формування постійного штату співробітників державних установ, зростання їх числа, а го-

ловне з'явилася необхідність у кваліфікованому персоналі для органів державної влади. Виникнення і розвиток державної служби відбувався одночасно зі створенням системи органів державної влади та її апарату.

Починаючи з 1714 р., державна служба була юридично закріплена і регулювалася національним законодавством. Державна служба ставала суворо обов'язковою для дворян і фактично була для них повинністю. Основна ідея державної служби полягала у відділенні особистості государя від держави, тобто чиновник служив вже не государю особисто, а державі в його особі. Результатом таких реформ стало створення потужного і розгалуженого адміністративного апарату [3]. У цей період значно посилилася тенденція зміцнення абсолютної монархії і адміністративного апарату державних органів. Подальша еволюція органів державної влади була пов'язана з політикою зміцнення абсолютизму.

Отже, дослідження історичного досвіду формування структур державних органів та їх апарату показує, що протягом XV—XIX ст. відбувалося формування, розвиток і становлення системи державного управління, яка спиралася на законодавчо закріплену нормативно-правову базу, що регламентувала діяльність органів державної влади. Примітна особливість взаємин службовця і держави полягала в тому, що такі відносини не розглядалися як договірні, а вважалося, що службовець перебуває в залежному від держави становищі. Переважали односторонні публічно-зобов'язальні відносини, засновані на принципі службового обов'язку і вірності.

Формування централізованої держави зумовило необхідність створення державної служби, здатної здійснювати владні функції. Цей процес супроводжувався розвитком органів державної влади та формуванням ефективного державного апарату. Характерною особливістю сформованої на початку XX ст. системи влади було чітке розмежування функцій і повноважень. Це проявилось у встановленні розгалуженої системи державних органів з громіздким бюрократичним апаратом.

З часом державні службовці, які отримали необхідну освітню підготовку, нарощуючи свій професійний потенціал піднімалися по ієрархічній драбині посад за допомогою механізму просування по службі.

Показово, що кар'єрні процеси в державній службі регламентувалися низкою нормативних документів. Резюмуючи зміст ряду документів того періоду, можна відзначити, що одне із завдань уряду полягало в налагодженні кадрового забезпечення адміністративних органів. Кадрова політика була спрямована на комплектування апарату службовцями, знання і ділові якості яких дозволяли кваліфіковано вирішувати завдання державного управління. При проходженні державної служби від службовців були потрібні такі якості як професіоналізм, результативність, кваліфікованість, тому вже в XIX ст. з'являються такі кадрові технології (процедури і методи) як оцінка професійних якостей державних службовців [2]. Для цього вводилася атестація персоналу, за результатами якої надавався черговий ранг, або, в разі несумлінного виконання роботи, накладалося стягнення. Атестація проводилася за встановленими правилами, в яких враховувалися професійні і

особистісні якості випробуваного. Для обговорення створювалися спеціальні атестаційні наради, встановлювалися строки проведення атестації, виносилося письмове рішення за підписом голови. Відзначимо, що проведення атестації було позитивним моментом у діяльності державної служби. В ході її проведення виявлялися професійно-підготовлені і кваліфіковані чиновники.

До початку XX ст. було створено державну систему підготовки державних службовців, що включала в себе університети, інститути, училища. В окремих ВНЗ готували фахівців для роботи в органах державного управління. Одночасно освоювалася практика підвищення кваліфікації та навчання на курсах. Проте говорити про ефективну систему навчання персоналу не доводиться, оскільки існував ряд труднощів і невирішених проблем. Підготовка державних службовців залишалася незадовільною, оскільки не вирішувала проблеми якісного освітнього рівня. Залишалося обмеженим число навчальних закладів, здатних готувати кваліфікованих співробітників для органів державної влади. Це безсумнівно позначалося на рівні професіоналізму персоналу органів державної влади. Формування високопрофесійного і кваліфікованого персоналу державних органів, які могли б успішно здійснювати функції державного управління, вимагало від уряду розробки юридичних, матеріальних і моральних способів стимулювання їх праці. При зразковому виконанні своїх посадових обов'язків і завдань по службі службовці нагороджувалися орденами, їм присвоювали почесні звання, вони отримували систематичне матеріальне і моральне винагородження тощо. Наслідком порушення службових і моральних норм було залучення державних службовців до дисциплінарної та кримінальної відповідальності, нерідко до звільнення зі служби з заборобою їх подальшого працевлаштування на роботі в державному апараті. Таким чином, була створена система соціального захисту і гарантій для державних службовців, що включала матеріальне стимулювання. Зауважимо, що багато з того, що було накопичено в історичному минулому, враховано при розробці сучасного законодавства по державну службу.

Становлення і розвиток державної служби вимагало не тільки розробки нормативних документів, що регламентували її діяльність, а й теоретичного осмислення, а також практичного використання основних принципів організації, функціонування та управління корпусом службовців. Відбувалося формування системи управління кадровим корпусом державних службовців: нормативно-правове регулювання діяльності державних установ і державних службовців, система відбору, підбору і обліку персоналу, проводилася цілеспрямована робота з кадрами державних службовців.

Проведений історичний аналіз формування структур державних органів і системи управління їх персоналом показав, що в політиці органів влади тогочасної держави простежувалося прагнення до створення своєрідного управлінського центру, в завдання якого входив би контроль за виконанням вимог законодавства про державну службу, призначенням на посади та проходженням державної служби.

У контексті розгляду даного питання варто проаналізувати процес формування кадрового корпусу в органах радянської влади. Відтак основними принципами тогочасної державної служби ставали виборність і змінюваність чиновників, їх праця оплачувалася на рівні середньої заробітної плати робітника, існував загальний контроль. Такий підхід не вимагав створення постійної і професійної державної служби. Однак практика показала, що економічні та політичні перетворення були неможливі без сильної держави і його владних органів, без професійно підготовленого апарату державної влади.

Тому в партійних установах щодо підбору кадрів вказувалася необхідність враховувати не тільки політичні якості, але і професійно-ділові. Таким чином, одним із завдань радянського державного будівництва стало створення та укомплектування органів влади кваліфікованими кадрами державних службовців і формування нової системи державної служби.

У наукових працях того часу, в постановках органів партійної та радянської влади були сформульовані основні положення кадрової політики нової держави, цілі, завдання та механізми її реалізації. Так, під час формування кадрового корпусу радянських органів влади пропонувалося покласти в основу такі принципи: підбір кадрів за політичними, діловими та моральними якостями; забезпечення наступності кадрового складу державних службовців; стабільність кадрового корпусу поряд з оновленням, припливом свіжих сил; вивчення та перевірка професійного рівня державних службовців на основі аналізу результатів їх практичної діяльності, якості виконання посадових обов'язків; дбайливе ставлення до кадрів; постійне навчання кадрів, підвищення їх професійного рівня, формування для цього системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації службовців радянських органів [4]. Поняття державної служби і державного службовця в перші роки радянської влади не було сформульовано, а безпосереднє проходження державної служби регулювалося різними документами. Зокрема, не було нормативного правового акта, який регламентував би прийом осіб на відповідальні посади. Для їх призначення було потрібно "політичне рішення", на відміну від прийому працівників на роботу через біржі праці.

Створення Союзу РСР, розробка і прийняття Конституції знаменували важливий етап у формуванні нової системи державного управління. Оскільки перед керівництвом країни постало завдання управління всіма сферами життя суспільства, то виникла необхідність залучення на державну службу кваліфікованих кадрів, а перед урядом — завдання підбору, розстановки, навчання керівних працівників. Ті, що прийшли в структури державного управління люди володіли досвідом партійно-організаційної та партійно-агітаційної роботи в нелегальних умовах, а їх управлінська і організаційна компетентність була низькою.

Наступною проблемою була відсутність єдиної нормативно-правової бази розвитку і функціонування державної служби та її апарату. У цей час система державного управління спиралася на конституційні основи, розвинені і конкретизовані в Цивільному, Кримінальному, Земельному, Цивільно-процесуальному, Криміналь-

но-процесуальному кодексах, Кодексі законів про працю, введених в дію у 1922 р.

Характерними рисами формування системи управління персоналом в радянських органах державної влади були: залучення на керівні посади партійців зі стажем; поступове витіснення з апарату органів державної влади досвідчених фахівців і заміщення їх вихідцями з робочого і селянського середовища, так званими висуванцями. Масштаби і динамізм розвитку народного господарства, науково-технічна революція, необхідність інтенсифікації виробництва з закономірною неминучістю вимагали посилення уваги органів влади до всебічного розвитку партійних і радянських кадрів, зміцнення органів влади професійно-освіченими і досвідченими кадрами.

У 20—30-і рр. XX ст. управління персоналом представляло собою різноманітну роботу з кадрами, яка включала в себе такі технології і елементи як: вивчення та врахування співробітників апарату, збір відомостей і складання банку даних про службовців, створення резерву кадрів, визначення посадових вимог до службовців, розробку нормативних документів, що містять і регламентують питання відповідальності, контролю, дисципліни, розробка заходів щодо соціальної захищеності та стимулювання ефективної роботи, підбір кадрів за політичними, діловим, моральним якостям; забезпечення наступності кадрового складу державних службовців; стабільність кадрового корпусу поряд з його оновленням; вивчення та перевірка професійного рівня державних службовців на основі аналізу результатів їх практичної діяльності [1].

Особливе місце в державній кадровій політиці аналізованого періоду приділялося проблемі ефективності управління, службовій дисципліні, боротьбі з бюрократизмом в держапараті, утвердженню моральних норм і виробничої культури службовців.

Поєднання партійних і державних посад ставало основним при вирішенні кадрових питань в органах радянської влади. Надалі більшість призначень на керівні посади в державний апарат відбувалося через партійні органи.

У системі кадрової роботи з апаратом державних органів влади важливе значення надавалося підбору, розстановці та атестації персоналу. Для цих цілей в партійних комітетах створювалися комісії по атестації службовців основних центральних державних і господарських органів, розроблялися нормативні документи і процедури її проведення. Атестації підлягали спочатку керівні працівники, що займають провідні посади, а в наступні роки атестація набула поширення у всіх органах державної влади. Шляхом атестації визначалася ступінь професійної придатності, встановлювалися критерії, яким повинен був відповідати керівник для виконання своїх посадових обов'язків. За результатами засідання атестаційної комісії виносилися резолюції про відповідність або невідповідність займаній посаді.

Безперечно, становлення кадрового корпусу органів державної влади відбувалося досить складно, оскільки колишня система державної служби втратила свої стратегічні цілі та орієнтири. Передусім виникла необхідність наукового осмислення і теоретичного обґрун-

тування таких категорій як "державна служба", "персонал", "кадрові технології". З початку 90-х рр. вони стали мати не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Такі дефініції, як "державна служба", "управління персоналом державної служби", знаходяться на стику понять, котрі характеризують державу і громадянське суспільство. Тому широкого поширення набули уявлення про державну службу як про соціально-правовий інститут. Водночас зберігалася актуальність вироблення єдиної концепції, розширення уявлень про принципи, які повинні бути покладені в основу формування моделі управління державною службою. Часті реорганізації структури органів державної влади, відхилення від нормативно-правових засад функціонування державної служби та її апарату загострюють і без того складні проблеми кадрового забезпечення державних органів. У 90-і рр. був прийнятий ряд правових документів, спочатку спрямованих на стабілізацію становища державної служби, надання їй відносно самостійного характеру в сфері державного управління. Значна кількість законодавчих актів, регламентів і положень були спрямовані на регулювання і ефективне функціонування персоналу органів державної влади.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на основі вивчення вітчизняного досвіду роботи з персоналом, помічаємо, що багато елементів освоєної системи широко і ефективно використовувалися в дорадянський і радянський період. Однак, у сучасних умовах для належного функціонування персоналу державної служби використання цих елементів недостатньо, оскільки управління персоналом в державних органах стає системою, яка працює ефективно тільки в тому випадку, якщо задіяні і взаємодіють всі елементи і підсистеми державного управління. Аналіз положень про діяльність кадрових служб в органах державної влади свідчить про те, що вони в своїй більшості побудовані за єдиним принципом, які включають такі типові розділи: загальні положення; основні завдання; основні функції; взаємодія; правомочності і відповідальність; керівництво кадровою службою.

Література:

1. Ващенко К. Професійна підготовка державних службовців: теорія, методологія, практика: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 416 с.
2. Витко Т. Державний службовець в умовах реформування державного управління в Україні. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6. № 3. С. 39—47.
3. Гончарук Н. Управління керівним персоналом у сфері державної служби України: теорія та практика. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2012. 343 с.
4. Клімова О. Управління трудовими ресурсами. Економічні науки. 2007. Вип. 5. С. 24—28.
5. Кукуля А. Принцип професіоналізму державних службовців та профілі професійної компетентності посадовців державної служби. Вісник державної служби України. 2012. № 3. С. 11—17.

References:

1. Vashchenko, K. (2017), *Profesiyna pidhotovka derzhavnykh sluzhbovtiv: teoriia, metodolohiia, praktyka*

[Professional training of civil servants: theory, methodology, practice], City of NV, Ivano-Frankivsk. Ukraine.

2. Vytko, T. (2018), "Civil servant in the conditions of public administration reform in Ukraine", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 6, pp. 39—47.

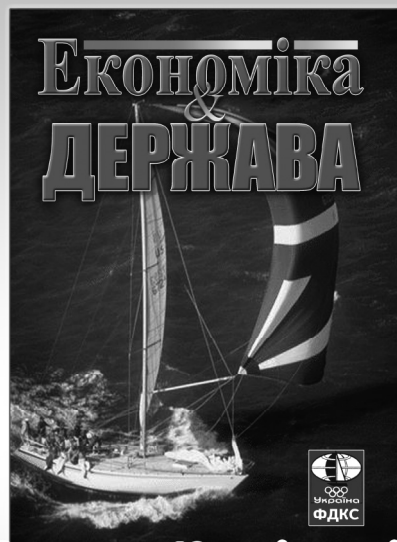
3. Goncharuk, N. (2012), *Upravlinnia kerivnym personalom u sferi derzhavnoi sluzhby Ukrainy: teoriia ta praktyka* [Management of management personnel in the field of civil service of Ukraine: theory and practice], Donetsk, Ukraine.

4. Klimova, O. (2007), "Management of labor resources", *Ekonomichni nauky*, vol. 5, pp. 24—28.

5. Kukulya, A. (2012), "The principle of professionalism of civil servants and profiles of professional competence of civil service positions", *Visnyk derzhavnoi sluzhby Ukrainy*, vol. 3, pp. 11—17.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

О. М. Лебедь,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-1386-3951

З. В. Гбур,
д. держ. упр., професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-4536-2438

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.77

ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ ТА ЛІДЕРИ УКРАЇНИ ЧАСУ СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

O. Lebed,
Master's student of the Department of Management health care and public administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
Z. Hbur,
Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Professor of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

POLITICAL ELITE AND LEADERS OF UKRAINE DURING INDEPENDENCE

У статті досліджувалися політичні еліти та лідери України часу становлення незалежності. Зокрема, визначено наукову позицію стосовно дефініції "політична еліта" та "політичний лідер". Встановлено перелік ознак, які характеризують певну групу осіб як політичну еліту, до яких належить: організована група людей, лідери соціальної ієрархії, здатність впливати на управлінський процес, організовують та сконцентровують у своїх руках політичну владу. Визначено перелік функцій, які уповноважена виконувати політична еліта. Досліджено історичний шлях формування та функціонування політичної еліти та політичних лідерів протягом часу, починаючи з проголошення незалежності України і до сучасності. Україна є молодою державою, яка вчиться жити самостійно. Відповідно політична система України не набула стабільного становища та визначеного курсу свого розвитку. Для розуміння сутності категорії "політична еліта", яка є суб'єктом політичної влади необхідно визначити її поняття. Встановлено, що еволюція політичної еліти та політичних лідерів пройшла шість етапів та перебуває на сьомому, який почався з 2019 року. Досліджено портрет Верховної Ради України всіх скликань та визначено особливості їх формування, де чітко простежується його депутатське перезавантаження, гендерна різноманітність, омолодження складу Верховної Ради України та набуття статусу народного депутата України особами, які раніше були депутатами різних рівнів. Визначено ступінь оцінки суспільством діючої влади, яка відображається в балансі довіри і недовіри та критерії такої оцінки. Встановлено проблеми української політичної еліти та лідерів, які впливають на ефективність їх діяльності. Визначено позитивні та негативні характерні риси, які притаманні політичним елітам та лідерам з початку незалежності України і до сьогодні, які ґрунтувалися на основі усталеної практики формування політичної еліти та лідерів протягом досліджуваного періоду. Також функціонування, діяльність політичних еліт та лідерів та їх оцінка надана суспільством. Встановлено, що проблеми політичної еліти набувають глобальнішого характеру та визначених форм.

The article examines the political elites and leaders of Ukraine since independence. In particular, a scientific position on the definition of "political elite" and "political leader" has been defined. A list of characteristics that characterize a certain group of people as a political elite, which includes: an organized group of people, leaders of the social hierarchy, the ability to influence the management process, organize and concentrate political power in their hands. The list of functions that the political elite is authorized to perform is defined. The historical way of formation and functioning of the political elite and political leaders over time, from the proclamation of Ukraine's independence to the present, is studied. Ukraine is a young country that is learning to live independently. Accordingly, the political system of Ukraine has not acquired a stable position and a certain course of its development. To understand the essence of the category "political elite", which is the subject of political power, it is necessary to define its concept. It is established that the evolution of the political elite and political leaders has gone through six stages and is in the seventh, which began in 2019. The portrait of the Verkhovna Rada of Ukraine of all convocations is studied and the peculiarities of their formation are determined, where its parliamentary reset, gender diversity, rejuvenation of the Verkhovna Rada of Ukraine and acquisition of the status of People's Deputy of Ukraine by persons who were former deputies of different levels are clearly traced. The degree of society's assessment of the current government is determined, which is reflected in the balance of trust and distrust and the criteria for such assessment. The problems of the Ukrainian political elite and leaders that affect the effectiveness of their activities have been identified. The positive and negative characteristics of political elites and leaders from the beginning of Ukraine's independence to the present day, which were based on the well-established practice of forming political elites and leaders during the period under study, have been identified. Also, the functioning, activities of political elites and leaders and their evaluation are provided by society. It is established that the problems of the political elite become more global and take certain forms.

Ключові слова: політична влада, президент, уряд, Верховна Рада України, політики, політичний клас, державне управління.

Key words: political power, president, government, Verkhovna Rada of Ukraine, politicians, political class, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Становлення української державності пройшло довгий шлях її формування. Незалежною Україна стала зовсім недавно відносно сталості формування суспільно-політичної свідомості. Донедавна свідоме покоління українського народу жило в тоталітарних умовах та підкорялися радянській владі. Історія зробила справжній подарунок українському народу, який полягав у можливості формувати державну владу та визначати політичну еліту та лідера самостійно, керуючись власними інтересами та визначаючи політичні цілі. Тому доцільно дослідити еволюцію формування та результати діяльності політичної еліти та лідерів за весь період незалежності України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичною основою дослідження поняття "політична еліта" та "політичний лідер" є наукові праці: Очирова В.М., Мораря М.В., Higley J., Garrido-Vergara L. Функції політичної еліти досліджували: Очирова В.М., Крючков В.А., Сквиков А.К., Титова О.Н., Щедрова Г.П. Історичні та теоретичні аспекти формування політичної еліти та лідера в Україні досліджували: Кобець Ю., Висоцький В.М., Федоров М., Антонова Н.Б., Захарова Л.М., Вечер Л.С., Кобець Ю.В., Мандзій Л.С., Бойко С., Горбач Д., Корнієнко В.О. та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення позитивних та негативних рис формування політичної еліти та лідерів України протягом часу становлення незалежності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історичний досвід та сучасна практика свідчать, що відбутися як політична нація може лише соціально розвинений народ, що має власну провідну верству, життєздатну еліту [5, с. 73].

Україна є молододою державою, яка вчиться жити самостійно. Відповідно політична система України не набула стабільного становища та визначеного курсу свого розвитку. Для розуміння сутності категорії "політична еліта", яка є суб'єктом політичної влади необхідно визначити її поняття. В науці "політичну еліту" визначають:

— група людей, корпорацій, політичних партій та / або будь-якого іншого роду організацій громадянського суспільства, які керують і організовують управління та всі прояви політичної влади [16, с. 33];

— особи, які в силу свого стратегічного розташування у великих або інших організаціях і рухах, здатні регулярно та суттєво впливати на політичні результати [17, с. 3].

— нечисленну групу осіб, що знаходяться на вершині соціальної ієрархії, яка професійно зай-

Таблиця 1. Історичні етапи формування політичної еліти в Україні

I етап (1991-1994 рр.)	Створюється основа політичної еліти країни. Кількісно та якісно в її складі домінує номенклатура, що відмовилася від комуністичної ідеології й узяла на озброєння ідею національно-державного будівництва та незалежності України. Перші кроки в цьому напрямі – це ліквідація монополії формування державної політики з боку КПРС через скасування ст. 6 Конституції УРСР. Історичними здобутками цього етапу є запровадження демократичних інститутів влади – парламентаризму й інституту президентства; створення умов для появи багатопартійності як інституту громадянського суспільства; зародження засад місцевого самоврядування; зародження та розвиток конституційного процесу. Правовим підґрунтям діяльності політичних партій на цьому етапі стали Конституція (Основний Закон) УРСР (1978 р.) та Закон «Про об'єднання громадян» (1992 р.)
II етап (1994-1998 рр.)	З'являється професійна політична еліта. Політика починає ставати професією. Спостерігається тенденція регіоналізації політичної еліти. Саме в цей період регіональні еліти вперше продемонстрували, що здатні посісти домінуючі позиції на загальнодержавному рівні. Цей період характеризується ухваленням Основного Закону держави. Ухвалена 28 червня 1996 р. Конституція України не містила чіткого визначення встановленої в країні форми правління, однак згідно з визначеними в ній статусом і повноваженнями органів державної влади її можна було зарахувати до президентсько-парламентської
III етап (1998-2004 рр.)	Головна тенденція цього етапу – зрощування бізнесу та влади. Утім, як свідчить досвід формування політичної еліти в інших країнах, прихід бізнесу в політику – явище аж ніяк не однозначне. З одного боку, посилюється увага до економіки, проявляються нові управлінські підходи, що більше відповідають ринковим умовам. З другого – владні повноваження дедалі частіше використовуються для лобіювання певних бізнес-інтересів. Позитивно на розвиток політичної системи та діяльність політичних партій в Україні вплинули конструктивні зміни в законодавстві про політичні партії. Помітною подією в суспільному житті було прийняття Законів України «Про політичні партії в Україні» та «Про вибори народних депутатів України». Проте партійна система України не була сформована, унаслідок цього Президентові вдалося суттєво розширити свої повноваження, що призводило до постійної конфронтації між законодавчою та виконавчою гілками влади, політичних партій і політико-економічних угруповань. Таким чином, постала необхідність реформувати політичну систему України з метою оптимізації системи державної влади й усунення суперечностей і конфліктів між її гілками
IV етап (2004-2013 рр.)	Псевдо зміна політичної еліти часів Помаранчевої революції спричинила початок її глибокої деформації. Характерними для політичної еліти в п'ятирічку «помаранчевої» влади стали відносно низький рівень професіоналізму значної її частини; відсутність необхідного стратегічного мислення; низька ефективність і якість прийнятих політичних рішень; невміння домовлятися, погоджувати інтереси, доходити до політичних компромісів і в зовнішній, і у внутрішній політиці; відчуження від суспільства, що призвело до поглиблення соціального розриву між її представниками й пересічними громадянами. Залучення в складі політичної еліти представників бізнесових структур, особисті інтереси яких домінували над інтересами суспільства. Запровадження пропорційної системи виборів до Верховної Ради України та більшості органів місцевого самоврядування й ухвалення 8 грудня 2004 р. Закону України № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України». У результаті конституційних і законодавчих змін, політичні партії стали єдиним механізмом формування парламенту та більшості органів місцевого самоврядування, одержали максимальні можливості для реалізації власних політичних програм на загальноукраїнському та місцевому рівнях. Конституційні зміни надали потужний імпульс для трансформації української політичної системи від президентсько-парламентської до парламентарнопрезидентської системи. Зі скасуванням 30 вересня 2010 р. Конституційним Судом України конституційної реформи 2004 р., країна повернулася до Конституції зразка 1996 р., а політична система країни – до президентсько-парламентського формату. Отже, Україна, рухаючись у бік парламентаризованих форм державного правління, зробила радикальний крок у зворотному напрямку, тобто на користь президентської форми державного правління З 2013 року відбувається болісний процес зміни вікових поколінь та зміна професійного і гендерного складу еліт
V етап (2014-2019 рр.)	У 2014 році закінчилася Революція Гідності, яка продемонструвала місце суспільства у формуванні політичної еліти та відповідно відбулося її оновлення у екстремальних умовах в надзвичайно стислий термін. З 2014 р. повернулася у дію Конституція України в редакції 2004 р., а отже, і парламентсько-президентської форми правління. Сучасну політико-правову ситуацію можна розглядати як своєрідну паузу, яка дає змогу розвести в часі вирішення питань забезпечення дієздатності політичної системи України. Конституція 2004 р. може стати тією політикоправовою моделлю, від якої слід відштовхуватися під час модернізації політичної системи країни
VI етап (2019 рік і до сьогодні)	Відзначився повним перезавантаженням складу політичної еліти, яка вперше в історії України утворила монополію політичної влади, так як Президент України, більшість Верховної Ради України та Уряд належать до однієї політичної сили

Джерело: розробка авторів на основі [3; 5].

мається діяльністю в сфері влади і управління державою (партіями, іншими політичними інститутами), яка концентрує у своїх руках значний обсяг політичної влади і приймає стратегічні рішення загальнодержавного рівня (або може впливати на цей процес) [11, с. 72].

Отже, аналізуючи зазначені вище дефініції, можна виділити основні ознаки, які характерні політичній еліті:

- організована група людей;
- лідери соціальної ієрархії;
- здатність впливати на управлінський процес;
- організовують та сконцентровують у своїх руках політичну владу.

Політична еліта є визначеним колом людей, які обрані певними особами задля здійснення впливу на побудову та функціонування політичної системи. Так, найважливішими функціями політичної еліти в сфері управління державою і суспільством є:

- стратегічна (визначення основних напрямів державної політики, що відображають інтереси різних соціальних груп і всього суспільства загалом);
- організаторська (здійснення на практиці виробленого державного курсу, втілення політичних рішень у життя);
- інтеграційна (зміцнення стабільності та єдності суспільства, стійкості його політичної та економічної си-

Таблиця 2. Портрет Верховної Ради України всіх скликань

Скликання ВР	Середній вік	Топ-професії до депутатства	Частка депутатів з вищої освіти	Гендерний баланс
I (1990–1994 рр.)	47	Інженер – 39 % Вчений-агроном – 12 % Лікар – 4 %	95,8 %	Чоловіки – 97 % Жінки – 3 %
II (1994–1998 рр.)	46	Інженер – 31 % Вчитель – 11 % Економіст – 11 %	94 %	Чоловіки – 96 % Жінки – 4 %
III (1998–2002 рр.)	47	Інженер – 31 % Економіст – 11 % Юрист – 8 %	96 %	Чоловіки – 92 % Жінки – 8 %
IV (2002–2006 рр.)	49	Інженер – 31 % Економіст – 11 % Юрист – 8 %	99 %	Чоловіки – 94 % Жінки – 6 %
V (2006–2007 рр.)	49	Немає даних	99 %	Чоловіки – 91 % Жінки – 9 %
VI (2007–2012 рр.)	48	Немає даних	99 %	Чоловіки – 92 % Жінки – 8 %
VII (2012–2014 рр.)	48	Немає даних	99 %	Чоловіки – 90 % Жінки – 10 %
VIII (2014–2019 рр.)	44	Народний депутат – 34 % Керівник – 24 % Тимчасово непрацюючий – 8 %	97 %	Чоловіки – 88 % Жінки – 12 %
IX (2019 р. – до тепер)	41	Депутати – 82 % Безробітні – 7 %	91,3 %	Чоловіки – 79,2 % Жінки – 20,8 %

Джерело: [7].

стем, профілактика і вирішення конфліктних ситуацій) та ін. [11, с. 72].

В.А. Крючков та інші відзначають, що політична еліта в сучасному суспільстві виконує надзвичайно широкі функції, класифікація яких здійснюється за різними підставами: суб'єктами, сферами діяльності, визначеними цілям. Залежно від характеру пануючого суб'єкта виділяються такі функції: панування, підпорядкування, мобілізація, інтеграція. У різних сферах політичні суб'єкти можуть виконувати економічну, соціальну або соціокультурну функцію, беручи участь у контролі над власністю, розподілі матеріальних благ для членів соціуму, виробництві і розповсюдженні цінностей, ідей, норм. Політична еліта концентрується в політичних інститутах, розподіляючись по горизонталі і вертикалі влади, причому на початку становлення вона формується як політичне лідерство, потім відбувається формування політичної еліти, виділяється політичний клас і правлячий клас, з'являються регіональні і місцеві (міські) еліти. Становлення політичної еліти — це механізм рекрутування, тобто включення до складу еліти нових суб'єктів, який може бути відкритим і закритим, здійснюватися різними способами в залежності від типу політичного режиму. Формування нової політичної еліти відбувається тоді, коли змінюється соціальна структура суспільства, з'являються нові групи інтересів, нові політичні інститути і політичні суб'єкти. До таких суб'єктів впливу на різних етапах суспільного буття могли належати: військова еліта, економічна еліта, інтелектуальна еліта [8, с. 1738].

Для повноцінної реалізації вказаних функцій політична еліта має бути носієм відповідного набору рис і якостей. Серед таких основними є високий рівень адаптивності, відповідальність і здатність до аналізу та про-

гнозування наслідків ухвалених управлінських рішень, дипломатичність, далекоглядність і компромісність у питаннях пошуку суспільного консенсусу [15, с. 239].

Особливості функціонування політичної еліти в Україні виділив М. Федоров, який відзначив, що українській політичній еліті характерна самостійність відносно до суспільства, виражена групова свідомість, поділ на владу та опозицію з різними в часі частками стосовно суспільних впливів, визначене коло цілей та інтересів конкретних осіб, усталений погляд на створену групу як на "касту обраних", що відповідно до українського менталітету іноді набуває ознак "нарцисизму" [13, с. 20].

Повною мірою погоджуємося з М. Федоровим, така позиція обґрунтовується історичним минулим формування політичної еліти з часів отримання незалежності Україною та створення її власної політичної еліти, яка була обрана лише українським суспільством.

За період самостійності України вітчизняна політична система набула істотних змін, що полягали в переході від директивної комуністичної ідеології, політико-державного моноцентризму до визнання на конституційному рівні реальної багатопартійності та свободи політичної діяльності, до цілком реального впливу політичних партій на формування державної влади [3, с. 3—5].

Утворення політичної еліти після проголошення незалежності України, не могло призвести до корінних змін її складу. Таке становище було зумовлено неготовністю населення до самостійного формування органів державної влади. Громадяни України традиційно жили у тоталітарному режимі, тому демократичні засади державного управління для них були зовсім новими.

Найважливішими особливостями першого етапу еволюції правлячої політичної еліти є: несамотійність,

Таблиця 3. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків у вересні 2019 року та лютий 2020 року

	Зовсім не довіряю		Скоріше не довіряю		Скоріше довіряю		Повністю довіряю		Важко відповісти		Баланс довіри-недовіри	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Президент України	4,1	17,9	9,4	22,7	48,9	39,5	30,5	12,0	7,2	8,0	65,9	10,9
Верховна Рада України	6	28,1	19,1	36,9	43,4	24,6	13,3	3,3	18,2	7,2	31,6	-37,1
Уряд України	6,2	27,7	15,6	36,8	44,8	24,4	12,1	3,6	21,3	7,5	35,1	-36,5

Джерело: розробка автора на основі [14].

регіональність, виконавча сутність правлячої політичної еліти, домінування в її трансформаціях тенденцій наступності; процес зміни поколінь; загострений вияв нестачі "внутрішніх" резервів, практично повна відсутність можливості рекрутування членів правлячої політичної еліти із зовні, неподолані правлячою політичною елітою численні перешкоди на шляху до свого самодостатнього розвитку, існування певного "пакту". Правляча політична еліта набула ознак консолідованої: вона поєднала представників колишньої влади та колишньої опозиції на основі ідеї незалежності та виживання у системі і витіснила радикальні частини двох колишніх таборів [9, с. 11].

Так, Верховна Рада II скликання, яка функціонувала з 1994 по 1998 роки оновлювалась найбільше — на 85%. Це означає, що 85% народних депутатів II скликання не були у складі Верховної Ради України попереднього скликання. Можливо, такий показник пояснюється розпадом СРСР та незалежністю України, оскільки II скликання було першим після цих подій, і таким чином виборці реалізували своє прагнення до нових облич. Водночас найменше оновлення парламенту відбулося у VI скликанні — 36%. Можливо, це тому, що депутати попереднього скликання реалізовували свої повноваження лише півтора року і за цей час не встигли розчарувати своїх виборців [7]. Нинішній склад Верховної Ради України оновився на 80%, таке становище зумовлено суспільною позицією, яка мала за мету переламати усталену політичну систему, що складалася з політичної бізнес еліти та сформувати новий парламент з амбітною молоддю, яка здійснить ряд вдалих реформ відповідно до викликів сучасності та покращить соціально-економічне становище держави (табл. 2).

Аналізуючи показники таблиці 3, вбачається, що політична еліта порівняно зі складом Верховної Ради України всіх скликань складається зі значно молодшого складу народних депутатів, які в меншій кількості мають вищу освіту та 82% їх до набуття статусу народного депутата України займалися депутатською діяльністю, в більшості на місцях. Тому можна зробити висновок, що місцева політична еліта отримала високу оцінку своєї діяльності і, як наслідок, була обрана у Верховну Раду України.

Отже, в залежності від реалізації суспільних інтересів тієї групи осіб, які їх обрали, а також ефективності реалізації їх функцій як політичної еліти, що уособлює політичну владу отримують відповідну суспільну оцінку. Така оцінка є важливою, бо демонструє рівень довіри людей до діючої влади та є латексною смужкою, яка визначає їх суспільний настрій. Так, спостерігаєть-

ся динаміка суспільної оцінки роботи нинішньої влади на початку їх діяльності та через пів року (табл. 3).

Вдало відзначає Н.Б. Антонова, що під час оцінювання ефективності державного управління мають порівнюватись, як мінімум:

- цілі, які реалізовані в управлінських процесах, з результатами одержаними при об'єктивізації державного управління (рішень і дій його управлінських компонентів);
- цілі, які практично реалізуються в ньому, з цілями, які об'єктивно детерміновані суспільними запитами;
- суспільні витрати, які пішли на державне управління, з об'єктивними результатами, одержаними внаслідок управління;
- реальні результати управління із суспільними інтересами і потребами;
- можливості, закладені в управлінському потенціалі, зі ступенем їх реального використання [1, с. 219].

Аналізуючи суспільну оцінку політичної влади, яка функціонує на даний час, вбачаємо, що рівень довіри громадян, за невеликий період для державного управління, значно понизився: до Президента України баланс довіри-недовіри понизився з 65,9 у 2019 році до 10,9 у 2020 році, до Верховної Ради України — з 31,6 у 2019 році до — 37,1 у 2020 році та до Уряду від 35,1 у 2019 році до — 36,5 у 2020 році.

Тому можна зробити висновок, що очікування суспільства від новообраної політичної еліти покращення соціально-економічного становища держави не виправдались.

Політичними лідерами в науці визначають людей, які мають бути професійно, інтелектуально, морально-психологічно та організаційно підготовлені до владної діяльності, спроможні справляти легітимний вплив на все суспільство або його частину. Політичним лідером є особа, яка здатна консолідувати громадян навколо спільної мети, застосовуючи виключно легітимні засоби впливу на політичну свідомість та поведінку певних соціальних груп, спираючись на свій професійний і особистий авторитет. Політичне лідерство — це суспільно-політичний процес, коли одна особа або група авторитетних осіб представляють інтереси і сподівання широких народних мас та пропонують шляхи їх реалізації [10, с. 6—7].

За часів незалежності України налічувалося шість Президентів України — Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович, П. Порошенко та В. Зеленський. Всі ці політичні лідери займали пост Президента на різних історичних та політичних етапах країни та всі вони різнилися за вмінням організовувати та займатися управлінською діяльністю, а також будувати та підтримувати міжнародну політику.

Слушно виражає свою позицію С. Бойко, який зазначає, що справжніми політичними лідерами є ті, що сформовані безпосередньо в політичній боротьбі. Нині в Україні не лише не зникають, а, навпаки, поглиблюються політичні проблеми, пов'язані з представництвом різних політичних партій, організацій, рухів, соціальних груп і різних класів у політичній владі. Ситуація в країні демонструє попит на політичних лідерів. За певних умов, у ролі лідерів іноді опиняються "політкустари" з невисоким рівнем політичної та соціальної зрілості, політичної культури. В Україні змішана форма правління і лідер країни не поєднує у своїй особі функції президента і прем'єра [2, с. 95]. Попри це, нинішня політична ситуація є парадоксальною для теорії розподілу влади, де законодавча, виконавча та судова повинні взаємодоповнювати та контролювати одна одну, однак на сьогодні влада є монопольною та практично зосереджена в одних руках.

Д. Горбач виділив такі риси української правлячої політичної еліти та лідерів, як "політичний та економічний консерватизм, схильність до авторитарних і командно-адміністративних методів, кругова порука, кланові зобов'язання... Замість ринкової економіки маємо її мафіозно-олігархічний варіант. Реальна демократія та громадянське суспільство існують у зародкових формах" [4, с. 198].

До основних проблем української політичної еліти та лідерів, які впливають на ефективність їх діяльності є:

- нечітка визначеність цілей та уявлень про напрям розвитку країни;
- розкол за ціннісними характеристиками: з одного боку — на тих, хто прагне розбудовувати державу на основі західних цивілізаційних демократичних цінностей суспільно-політичного, економічного і культурного розвитку, і з іншого боку — на тих, хто тяжіє до "керуваної демократії", орієнтується на сильну державну владу, здатну виступати не лише в якості соціального арбітра, але й визначати напрямки реформ;
- українська еліта є фрагментованою, тобто такою, що володіє низьким рівнем структурної інтеграції, невеликою здатністю до консенсусу з приводу вибору та збереження основних суспільних цінностей; у той же час, елітні групи спроможні у складні, кризові моменти проявляти прагматизм і здатність до політичного компромісу;
- клановість, закритість формування, консервативність, регіональна прив'язаність політичних еліт;
- домінування "кумівства" та особистої відданості при призначенні на ключові державні посади;
- зрощення політичної і економічної еліти, часто — за визначальної ролі останньої;
- вплив політико-бізнесових угруповань в Україні є потужнішим, ніж вплив партійних структур;
- діяльність політичних еліт і лідерів не реалізовує інтереси народу, відмова лідерів від відповідальності за результати свого управління державою, що, обумовлює до них недовіру народу;
- прихід до влади відбувається переважно не завдяки особистим досягненням чи здібностям, оціненим народом, а на хвилі недоліків і помилок опонентів, попередників [6, с. 36—37].

ВИСНОВОК

Політичні еліти та лідери України часу становлення незалежності формувалися у різний історичний час, який характеризувався різним рівнем економіки, політичної ситуації та суспільної напруги. Українська державність зароджувалася в екстремальних для державного управління умовах, відповідно перша сформована політична еліта була сумішшю комуністичних пережитків та демократичних начал. Оцінка довіри до влади демонструє несформованість твердої суспільної позиції та стратегії формування політичної еліти та вибір політичного лідера.

Протягом еволюції політичної еліти та лідерів з початку незалежності України спостерігається як певні позитивні, так і негативні риси: до позитивних слід віднести — гендерна різноманітність у політичній еліті; належність до політичної еліти та лідерів молодих амбітних осіб; інклюзивність у більшості скликань Верховної Ради України, що демонструє відважність суспільства у пошуку оптимальної політичної моделі; аналіз відповідності результату роботи політичної еліти та лідерів на місцях цілям та інтересам суспільства, що допомагає формуванню політичної еліти та лідерів на державному рівні; до негативних рис відносимо — надмірна роль бізнес-лідерів у формуванні політичної еліти та лідерів; присутність "кумівства" у створенні державного апарату та призначення на державні посади; вибір політичної еліти та лідерів від протилежного за принципом "інший, аби не той", відповідно спостерігається ігнорування організаційних та управлінських здібностей у політичних лідерів та еліт; нездатність до консенсусу (що демонструє сучасна політична еліта та лідер); значний вплив олігархів на формування цілей діючої політичної еліти та лідерів, які не відповідають суспільним інтересам.

Література:

1. Антонова Н.Б. Теория и методология государственного управления / Н.Б. Антонова, Л.М. Захарова, Л.С. Вечер. 3-е изд., доп. — Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2005. — 231 с.
2. Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку / С. Бойко. // Політичний менеджмент. — 2011. — № 6. — С. 91—100.
3. Висоцький В. М. Політичні партії в процесі модернізації політичної системи України / В.М. Висоцький // Проблеми становлення правової демократичної держави. — 2014. — № 4. — С. 3—6.
4. Горбач Д. Еволюція української політичної еліти: від партійних босів до босів великого бізнесу / Д. Горбач // Наукові записки. — 2003. — Т. 22. — Ч. II. — С. 196—200.
5. Кобець Ю.В. Якість політичної еліти України в контексті демократичних перетворень / Ю.В. Кобець, Т.Б. Мадрига // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. — 2019. — № 4. — С. 70—80.
6. Корнієнко В.О. Ефективність політичного лідера: критерії та механізми реалізації в сучасній Україні / В.О. Корнієнко. — Вінниця: ВНТУ, 2009. — 140 с.
7. Крименюк О. Еволюція Ради: от Звягильского до Дубинского, как изменился наш парламент за 28 лет 2019 [Електронний ресурс] / О. Крименюк, М. Отт. —

Режим доступу: <https://www.liga.net/politics/articles/evolyutsiya-rady-ot-zvyagilskogo-do-dubinskogo-kak-izmenilsya-nash-parlament-za-28-let>

8. Крючков В.А. Политическая элита: теоретический аспект / В.А. Крючков, А.К. Скочилов, О.Н. Титова // Фундаментальные исследования. — 2013. — № 11. — С. 1736—1740.

9. Мандзій Л.С. Правляча політична еліта України: суть та етапи становлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "політичні інститути та процеси" / Мандзій Л.С. — Львів, 2003. — 15 с.

10. Морарь М.В. Політичне лідерство в сучасній Україні: проблеми становлення та розвитку / М.В. Морарь. // Грани. — 2017. — № 20. — С. 2—9.

11. Очирова В.М. Понятие "Политическая элита" в контексте научного знания / В.М. Очирова // Вестник Забайкальского государственного университета. — 2010. — № 6. — С. 68—73.

12. Рада. "Портрет" нового парламенту: якою буде Верховна Рада України 9-го скликання? [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://rada.oporaua.org/povyny/novini/23591-portret-novogo-parlamentu-yakoyu-bude-verkhovna-rada-ukrajini-9-go-sklikannya>

13. Федоров М. Нарцисизм посткомуністичної української еліти / М. Федоров // Політична думка. — 2005. — № 3. — С. 20

14. Центр Разумкова. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р. соціологія) [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r>

15. Щедрова Г.П. Інституціональна дисфункція політичної еліти в Україні / Г.П. Щедрова. // Збірник наукових праць "Гілея: науковий вісник". — 2017. — № 120. — С. 238—242.

16. Garrido-Vergara L. Elites, political elites and social change in modern societies [Електронний ресурс] / L. Garrido-Vergara. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/273029631_Elites_political_elites_and_social_change_in_modern_societies

17. Higley J. Elite Theory in Political Sociology [Електронний ресурс] / J. Higley. — 2008. — Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.462.5495&rep=rep1&type=pdf>.

References:

1. Antonova, N.B. (2005), *Teoriya y metodologiya gosudarstvennogo upravleniya* [Theory and methodology of public administration], Akad. upr. pry Prezidente Resp, Mynsk, Belarus'.

2. Boyko, S. (2011), "Political leadership in Ukraine: genesis and dynamics of development", *Politychnyy menedzhment*, vol. 6, pp. 91—100.

3. Vysots'kyy, V. M. (2014), "Political parties in the process of modernization of the political system of Ukraine", *Problemy stanovlennya pravovoyi demokratychnoyi derzhavy*, vol. 4, pp. 3—6.

4. Horbach, D. (2003), "The evolution of the Ukrainian political elite: from party bosses to big business bosses", *Naukovi zapysky*, vol. 22, pp. 196—200.

5. Kobets', Yu. V. (2019), "The quality of Ukraine's political elite in the context of democratic transformations", *Prykarpat-s'kyy visnyk NTSh. Dumka*, vol. 4, pp. 70—80.

6. Korniyenko, V. O. (2009), *Efektivnist' politychnoho lidera: kryteriyi ta mekhanizmy realizatsiyi v suchasniy Ukrayini* [The effectiveness of a political leader: criteria and mechanisms for implementation in modern Ukraine], VNTU, Vinnytsya, Ukraine.

7. Krymenyuk, O. (2019), "Evolution of Rada: from Zvyagilsky to Dubinsky, how our parliament has changed in 28 years", [Online], available at: <https://www.liga.net/politics/articles/evolyutsiya-rady-ot-zvyagilskogo-do-dubinskogo-kak-izmenilsya-nash-parlament-za-28-let> (Accessed 15 July 2021).

8. Kryuchkov, V. A., Skovykov, A. K. and Tytova, O. N. (2013), "Political elite: theoretical aspect", *Fundamental'nye issledovaniya*, vol. 11, pp. 1736—1740.

9. Mandziy, L. S. (2003), "The ruling political elite of Ukraine: the essence and stages of formation", Ph.D, Political institutions and processes, L'viv, Ukraine.

10. Morar', M. V. (2017), "Political leadership in modern Ukraine: problems of formation and development", *Hrani*, vol. 20, pp. 2—9.

11. Ochirova, V. M. (2010), "The concept of "political elite" in the context of scientific knowledge", *Vestnyk Zabaykal'skoho gosudarstvennogo unyversyteta*, vol.6, pp. 68—73.

12. Rada (2019), "Portrait of the new parliament: what will be the Verkhovna Rada of Ukraine of the 9th convocation?", [Online], available at: <https://rada.oporaua.org/novyny/novini/23591-portret-novogo-parlamentu-yakoyu-bude-verkhovna-rada-ukrajini-9-go-sklikannya> (Accessed 15 July 2021).

13. Fedorov, M. (2005), "Narcissism of the post-communist Ukrainian elite", *Politychna dumka*, vol. 3, pp. 20.

14. Tsentr Razumkova (2020), "Citizens' assessment of government activities, level of trust in social institutions and politicians, electoral orientations of citizens (February 2020. sociology)". [Online], available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r> (Accessed 15 July 2021).

15. Shchedrova, H. P. (2017), "Institutional dysfunction of the political elite in Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' "Hileya: naukovyy visnyk"*, vol. 120, pp. 238—242.

16. Garrido-Vergara, L. (2014), "Elites, political elites and social change in modern societies", [Online], available at: https://www.researchgate.net/publication/273029631_Elites_political_elites_and_social_change_in_modern_societies (Accessed 15 July 2021).

17. Higley, J. (2008), "Elite Theory in Political Sociology", [Online], available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.462.5495&rep=rep1&type=pdf> (Accessed 15 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 26.07.2021 р.

*М. О. Пастушенко,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-5017-519X*

*С. П. Кошова,
к. держ. упр., доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-7637-4311*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.84

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

*М. Pastushenko,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
S. Koshova,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Healthcare Management
and Public Administration Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT OF THE CHILD RIGHTS MECHANISM IN UKRAINE

У статті проводиться аналіз організаційно-правових механізмів захисту прав дитини в Україні, визначено специфіку застосування адміністративної правосуб'єктності дитиною, охарактеризовано місце владних установ у процесі забезпечення інтересів та прав неповнолітніх. Досліджено права неповнолітніх в ролі елементу адміністративних правовідносин, розглянуто стан захисту прав дитини на сучасному етапі розвитку Української держави.

Також статтю присвячено дослідженню трансформації законодавчої бази з питань захисту прав неповнолітніх, виявлено проблеми діяльності інструментів їх забезпечення, визначені сучасні форми роботи владних установ у питаннях захисту прав дітей, досліджено нові способи організаційно-правового регулювання. Визначаються історичні етапи формування нормативно-правової бази з питань захисту прав і свобод дітей. Особливо аналізується роль запровадження посади Уповноваженого Президента України з прав дитини в процесі формування ефективних механізмів організаційно-правового забезпечення захисту прав неповнолітніх, вагомість функціонування вказаної посади в контексті європейської інтеграції України.

Автор звертає увагу на той факт, що для розбудови дієвого механізму організаційно-правового захисту прав неповнолітніх на державному рівні потрібно створити мінімальні стандарти безпеки та благополучності життєдіяльності дитини, сприяти розбудові дитячих та юнацьких громадських об'єднань. У дослідженні доводиться теза про необхідність перегляду підходу до розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на рівні забезпечення прав і свобод неповнолітніх. Особлива увага в статті приділяється темі

протидії цькуванню (булінгу). Зазначається, що необхідно не тільки забезпечувати накладання санкцій на особу, що визнана такою, що здійснює цькування по відношенню до іншої, а й додавати до їх числа обов'язкове проведення корекційної роботи з нею. Автори стверджують, що реалізація основних положень нормативно-правових актів у сфері захисту прав і свобод неповнолітніх вимагає активізації роботи влади та контролю за своєчасністю проведення необхідних заходів із забезпечення їх виконання.

The article analyzes the organizational and legal mechanisms for the protection of children's rights in Ukraine, identifies the specifics of the application of administrative legal personality by a child, describes the place of government in the process of ensuring the interests and rights of minors. The rights of minors as an element of administrative legal relations are studied, the state of protection of children's rights at the present stage of development of the Ukrainian state is considered.

Also, the article is devoted to the study of the transformation of the legal framework for the protection of the rights of minors, identifies problems with their tools, identifies modern forms of government agencies in the protection of children's rights, explores new ways of organizational and legal regulation. The historical stages of formation of the normative-legal base on the issues of protection of children's rights and freedoms are determined. The role of introducing the position of the Commissioner of the President of Ukraine for Children's Rights in the process of forming effective mechanisms of organizational and legal support for the protection of minors, the importance of the functioning of this position in the context of Ukraine's European integration is analyzed separately.

The author draws attention to the fact that in order to build an effective mechanism of organizational and legal protection of the rights of minors at the state level, it is necessary to create minimum standards of safety and well-being of children, to promote the development of children's and youth associations. The study argues that the approach to the division of powers between local governments and executive bodies at the level of ensuring the rights and freedoms of minors needs to be revised. Special attention in the article is paid to the topic of combating bullying. It is noted that it is necessary not only to ensure the imposition of sanctions on a person who is recognized as harassing another, but also to add to their number the mandatory correctional work with him. The author argues that the implementation of the main provisions of regulations in the field of protection of the rights and freedoms of minors requires intensification of the government and control over the timeliness of the necessary measures to ensure their implementation.

Ключові слова: організаційно-правове забезпечення, права дитини, захист прав дітей, адміністративне право, нормативно-правова база, законодавчий акт, державні установи.

Key words: organizational and legal support, children's rights, protection of children's rights, administrative law, normative-legal base, legislative act, state institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Заснування ефективних організаційно-правових інструментів для повноцінної реалізації прав неповнолітніх є актуальною метою діяльності сучасної правової держави. З огляду на активну співпрацю України та ЄС, це завдання стає особливо важливим станом на сьогодні. Активізація інтеграції з Європейським Союзом призводить до необхідності вдосконалення державного механізму управління забезпеченням прав неповнолітніх з точки зору інтересів дітей в процесі проведення актуального реформування держави та суспільних трансформацій. Потреба вітчизняного соціуму в створенні потужного механізму захисту прав неповнолітніх та побудову необхідних складових з метою забезпечення правового статусу дітей є актуальною, а її

реалізація стає запорукою повноцінної інтеграції нашої держави до Європейського Союзу. 5 років тому на офіційному рівні було встановлено, що в Україні існують проблеми в сфері забезпечення прав і свобод дітей, що зумовлено відсутністю цього питання в числі пріоритетних завдань представників владних установ. Зазначена ситуація зумовлює необхідність дослідження існуючої системи організаційно-правового механізму захисту прав дитини, визначення його особливостей та вироблення шляхів подолання існуючих проблем у вказаній сфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичною основою праці стали дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Задля повноцін-

ного визначення стану забезпечення прав дитини в Україні та світі дослідили роботи таких вчених: В. Гаращук, В. Закриницька, О. Навроцький, О. Марцеляк. Питання діяльності державних органів у сфері захисту прав неповнолітніх в юридичній науці було темою праць Є. Філіпенка, О. Журавля, Л. Кожури, Н. Лесько, Т. Коломійця та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження специфіки засад організаційно-правового забезпечення прав неповнолітніх в Україні, створення теоретичних ідей вдосконалення нормативно-правового механізму захисту прав дитини на сучасному етапі розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Протягом часу специфічне відношення до дітей як до головного елемента суспільного поступу та майбутнього та, з іншого боку, як до найменш захищених членів соціуму, існувало в усіх світових культурах. Відмінності у традиціях, мові, релігіях, географічному розташуванні не перешкоджали різним народам виробити схожий погляд на проблему захисту найменших членів суспільства. Поступово роль захисника прав дітей взяли на себе державні утворення. Подібна ситуація призвела до створення окремого правового інституту, метою якого стало забезпечення дотримання та захисту прав і свобод неповнолітніх [3].

Питанням правового регулювання захисту прав дітей людство почало займатися в минулому столітті. По закінченні Першої Світової війни представники Ліги Націй стали ініціаторами виникнення "Комітету дитячого благополуччя", завданням якого була організація заходів, спрямованих на боротьбу з рабством, дитячою проституцією, експлуатацією праці неповнолітніх тощо. Першим юридичним актом із забезпечення прав дитини міжнародного рівня стала проголошена в 1923 році "Декларація прав дитини". Цей документ також з'явився під егідою Ліги Націй [12, с. 45].

Створена в 1945 році Організація Об'єднаних націй продовжила роботу в сфері захисту прав неповнолітніх. У 1948 році на її Асамблеї було затверджено "Загальну декларацію прав людини", яка офіційно проголошувала особливу увагу по відношенню до захисту дитини. Через 11 років було затверджено "Декларацію прав дитини" [19, с. 145]. У 1989 році було прийнято "Конвенцію ООН про права дитини", яку на початку підписали більше 60 країн. Ця подія була сприйнята як важливий етап у міжнародних зусиллях щодо зміцнення справедливості, миру і свободи в усьому світі шляхом заохочення і захисту прав людини.

Необхідність охороняти дитину також була передбачена у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року, міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., документах спеціалізованих установ ООН, як-от: МОП, ЮНЕСКО, ВОЗ тощо.

У порівнянні з раніше прийнятими документами у галузі прав людини Конвенція є найбільш повним і першим документом, у якому ці права набувають чинності норм міжнародного права. Таке важливе значення Кон-

венції пояснюється ще й тим, що вона являє собою зобов'язання на майбутнє [12, с. 46].

Національна державотворча традиція України характеризується правовою легалізацією особливого статусу дитини. Здебільшого це обумовлювалося етнокультурною традицією шанобливого ставлення матері і батька до дитини, особливою увагою громади до потреб підростаючого покоління, залученням до суспільно корисної праці і стимулюванням суспільної активності дітей. Після проголошення державної незалежності у 1991 р. Україна офіційно задекларувала позицію, у відповідності до якої права дитини визнаються нею абсолютною соціально-правовою цінністю, підлягають особливій правовій охороні з боку держави у відповідності до загальновизнаних міжнародно-правових стандартів, розроблених Організацією Об'єднаних Націй [3].

Кінець ХХ ст. характеризувався діяльністю з метою створення ефективного правового інституту забезпечення прав і свобод неповнолітніх. Цьому сприяла модернізація нормативно-правової бази держави із забезпечення прав дитини. Також активізація подібної діяльності була зумовлена потребою вирішення великої кількості труднощів у соціумі, серед яких варто виділити такі, що пов'язані із захистом прав дитини [12, с. 46].

Систематизуючи дослідницький доробок українських науковців з питань прав неповнолітніх, можна виділити 4 головні закономірності теоретичної розбудови нормативно-правової бази із прав дитини:

- створення правової бази з питань забезпечення прав неповнолітніх в якості правового та історичного здобутку вітчизняного соціуму та юридичного поняття;

- теоретичне дослідження прав неповнолітніх в якості елемента правового забезпечення на міжнародному рівні;

- аналіз явища прав дитини в якості складового елемента юридичного статусу особи та юридичних інструментів механізмів їх захисту;

- вивчення прав неповнолітніх в якості елемента управлінського регулювання владними установами [13].

Порівнюючи різні складові юридичної науки, варто зазначити, що найактивнішою реакцією на суспільні трансформації відзначається адміністративне право, яке доводить напрям роботи держави в питаннях захисту прав неповнолітніх. В якості складової частини організаційно-правової діяльності права дитини вивчаються в 2-х векторах:

- 1-й вектор відзначається тим, що центральне місце у дослідженнях займають питання щодо загальних складових захисту прав неповнолітніх, їх захист українськими органами правопорядку;

- 2-й вектор зосереджується на складових адміністрування прав неповнолітніх в якості членів родини, розбудові інституту прав дітей у напрямі вирішення проблем забезпечення соціального статусу неповнолітніх як специфічної групи суспільства та проблемах адміністрування сферою суспільної безпеки неповнолітніх [17, с. 69—70].

Станом на сьогодні права дітей наука досліджує головним чином у сфері визначення їх статусу в контексті правових відносин. На базі систематизації теоретичних підходів до вивчення структури прав неповнолітніх вчені вносять пропозиції визначати їх в якості забезпечених

законодавчими актами та державним апаратом можливостей незалежно вчиняти дії, направлені на створення можливостей для гармонійного життя, а також вимагати обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом. Забезпечення необхідних соціальних умов зумовлюють появу у неповнолітніх необхідних можливостей для повноцінної життєдіяльності [15, с. 70].

Вітчизняний варіант юридичного забезпечення прав дитини має власну специфіку:

- інститут прав неповнолітніх відзначається їх юридичним оформленням в різноманітних нормативно-правових актах, що характеризуються неоднаковим предметом юридичної регуляції, різноманітну правову потужність, різноманітний зміст та специфіку регулювання;

- основою законодавчої бази із забезпечення прав дітей є ЗУ "Про охорону дитинства". Його зміст забезпечує фундаментальні права неповнолітніх. У цьому документі зазначається, що в разі доведення негативного впливу на стан прав дитини в соціумі влада зобов'язана адекватно реагувати;

- у порівнянні з іншими категоріями фізичних осіб, правовий статус дитини передбачає значно ширший перелік прав, що вказує на легітимізацію особливого положення дитини в суспільстві і визнання всіма ланками державного управління в якості особливого об'єкта державного адміністрування [17, с. 70].

Особливості юридичного регулювання прав неповнолітніх дає можливість розділити їх на незалежні групи:

- природні;
- особисті;
- сімейні
- публічно-громадські;
- культурно-духовні;
- економічні та трудові;
- права в сфері відпочинку і оздоровлення;
- права в сфері соціального забезпечення;
- права дитини, яка має статус біженця або розлученої з сім'єю [10, с. 17].

Варто зазначити, що вказані групи є невичерпними, та визначають специфічні суспільні та юридичні права неповнолітніх як особи та громадянина.

Права неповнолітніх як суб'єктів адміністративних взаємовідносин відзначаються такими специфічними ознаками:

- права дитини потребують активного захисту від владних структур, що в свою чергу повинно регулюватися за допомогою необхідних законодавчих актів;

- з метою попередження посягання на права неповнолітніх передбачено механізм юридичних забезпечень задля безпеки прав і свобод неповнолітніх та пов'язаних з ними особами [17, с. 72].

Основною складовою механізму організаційних заходів захисту прав неповнолітніх є міжнародні нормативно-правові акти, які є визнаними державою та нормативно-правові акти національного законодавства. Міжнародний компонент правової основи забезпечення прав дитини (акти міжнародного права) та національне правове підґрунтя (акти системи національного за-

конодавства України) органічно взаємопов'язані між собою та є взаємодоповнюючими [15, с. 71].

Головними напрямками юридичного забезпечення прав і свобод дитини являються форми і способи реалізації захисту прав неповнолітніх на основі законодавчих документів, що реалізується центральними органами виконавчої влади, місцевою владою під час управлінської роботи з метою впровадження міжнародних нормативно-правових актів, державної політики та законів у сфері захисту прав неповнолітніх [1, с. 121]. Таким чином, до способів організаційно-правового забезпечення в питаннях захисту прав неповнолітніх відносяться:

- правнича робота владних установ щодо створення нормативно-правових актів, що забезпечують права і свободи неповнолітніх;

- керівництво закладами освіти та культури, діяльність яких спрямована на всебічний та гармонійний розвиток дитини;

- допомога в організації роботи дитячих та юнацьких громадських об'єднань;

- контроль за діяльністю владних установ у сфері розгляду заяв неповнолітніх про забезпечення прав дітей та скарг щодо їх порушення;

- виділення в системі органів правопорядку спеціальних відділів, діяльність яких спрямована на боротьбу з проявами правопорушень серед дітей та юнацтва;

- встановлення державних процедур усиновлення, піклування та контроль за їх виконанням;

- захист прав неповнолітніх в суді;

- попередження насильства та дискримінації в дитячому середовищі;

- створення проєктів та програм, спрямованих на забезпечення всебічного розвитку неповнолітніх членів суспільства;

- контроль за роботою представників влади, що реалізують забезпечення прав дітей [10, с. 17 — 18].

Головні вектори управлінського сприяння захисту прав неповнолітніх варто розділяти за показником їх направленості та виокремлювати об'єктивні та особливі. До об'єктивних векторів організаційно-правового захисту прав дітей відносяться заходи, спрямовані на реалізацію виховних цілей, боротьби з дискримінацією, зміцнення родини, боротьбу з будь-якими проявами насильства тощо. До особливих векторів адміністративної діяльності із забезпечення прав та свобод дитини, можна віднести організацію заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, безпеку дітей, що опинилися в зонах військових сутичок, модернізації стану медичних послуг [17, с. 73].

На сучасному етапі розвитку держави ефективно створюється ювенальна політика, трансформується структура різноманітних органів влади, що мають відношення до забезпечення прав неповнолітніх, формується нова методика співпраці держави з громадськими організаціями, модернізується законодавча база. Водночас модель забезпечення прав неповнолітніх в Україні не є ідеальною та потребує удосконалення [15, с. 72].

Насамперед це стосується правових норм, зміст яких необхідно вдосконалювати з огляду на європейські правничі стандарти. Основним із них є Конвенція ООН

про права дитини. Її основні положення були ратифіковані Верховною Радою України. Стратегія Ради Європи з прав дитини вимагає повноцінного затвердження її основних положень в національне законодавство України, що є вимогою зближення з ЄС. Серйозним зрушенням в питанні вдосконалення державного забезпечення прав неповнолітніх стало прийняття Державної соціальної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини". До головних завдань зазначеної програми відносяться активізація впровадження положень Конвенції до українського законодавства, створення дієвих механізмів забезпечення прав неповнолітніх на регіональному рівні, формування безпечного середовища для повноцінного розвитку дітей та юнацтва [14].

Велика кількість правових норм щодо забезпечення прав дитини не реалізуються на практиці. Також у нормативно-правовій базі України відсутні деякі права, що гарантуються дітям Конвенцією ООН. Деякі науковці зазначають, що українська нормативно-правова база щодо захисту прав неповнолітніх практично не вдосконалювалася з початку другого десятиліття ХХІ ст. (хоча в 2011 році було запроваджено інституцію Уповноваженого Президента України з прав дитини, створення інституції якого відповідало Конвенції ООН про права дитини та рекомендаціям Комітету ООН про права дитини). Проте їх модернізація почала активізуватися після подій Революції Гідності. Це проявлялося в підвищенні нагляду за неповнолітніми, що опинилися за кордоном. Також підвищився контроль за діяльністю представників установ, метою роботи яких є нагляд за дітьми із соціально незахищених родин [19, с. 148]. Протягом 2015 року було внесено зміни до базових нормативних актів щодо пільг на навчання дітей; розпочато процес внесення змін до нормативної бази щодо посилення контролю за всиновленими дітьми та родинами, що їх всиновили, виїздом їх за межі України; передбачена система зберігання та обміну інформацією щодо дітей, які можуть бути всиновлені, у разі зміни місця проживання таких дітей; більше уваги приділено матеріальному забезпеченню дітей [2, с. 88].

Крім того, простежується активізація діяльності органів державної влади в питанні забезпечення захисту неповнолітніх. Це проявляється в створенні вдосконалених норм, метою яких є профілактика сімейного насильства, попередження трудової експлуатації неповнолітніх та прорапорунень, скоєних неповнолітніми. Вказані норми доповнили такі законодавчі акти, як, наприклад, Закон України "Про основи Національної безпеки України" [4, с. 128]. Нові положення були додані до Закону України "Про охорону дитинства". Вони стосувалися забезпечення захисту неповнолітніх, що опинилися на території військових конфліктів та постраждали внаслідок бойових дій, опинилися в статусі "внутрішньопереміщених осіб".

Слід відзначити, що в останні роки ведеться активна державна політика в напрямі підготовки та прийняття нормативно-правових актів, норми яких забезпечують саме захист дитини від протиправних посягань. Важливим з точки зору захисту прав неповнолітніх стало затвердження таких Законів України, як "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту

дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації" [7], Закону України "Про запобігання та протидію домашньому насильству" [8] тощо. З метою протидії цькуванню дитини 18 грудня 2018 року було прийнято ЗУ "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу". Цей законодавчий акт закріплює в правовому полі термін "булінг" та встановлює відповідальність за вчинення протиправних дій, які можна кваліфікувати як цькування [5].

Варто вказати на той факт, що станом на сьогодні модернізується нормативно-правова база відомчого рівня, що сприяє зближенню національного законодавства з європейськими правничими стандартами з питань захисту прав і свобод неповнолітніх. Однак низку важливих законодавчих актів так і не було прийнято на рівні національного законодавства. Подібний стан речей згубно відображається на створенні ефективної організаційно-правової системи захисту прав дітей. Також на забезпечення повноцінного захисту прав неповнолітніх в Україні згубно впливають затяжні процедури затвердження законодавчих актів у зазначеній правничій сфері. Так, у 2017 році для підвищення рівня безпеки соціально незахищених неповнолітніх, посилення потужності забезпечення діяльності владних установ з питань охорони дитинства, модернізації роботи уповноважених органів влади, місцевого самоуправління з питань захисту неповнолітніх, що вимагають окремої уваги державної влади, було створено законопроект під назвою "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення соціального захисту дітей". Однак у наступному році профільний комітет ВРУ відправив вказаний проєкт закону на доопрацювання [19, с. 149].

Існують проблеми і з реалізацією попередньо прийнятих законодавчих актів в сфері захисту прав та інтересів дитини. Прийнятий в 2017 р. ЗУ "Про запобігання та протидію домашньому насильству" не знаходить повноцінної реалізації, адже в Україні немає механізмів застосування його змісту. В 2018 році було затверджено Порядок внесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового зборонного припису стосовно кривдника. Однак реалізація Порядку спочатку не була можливою, оскільки ще не були створені письмові бланки та не розроблена методологія аналізу рівня небезпеки. Таким чином, невідповідність термінів прийняття та впровадження нормативно-правових актів є нагальною проблемою українського законодавства в сфері захисту прав дітей. Подібний стан речей зумовлює необхідність підвищення нагляду з-боку держави за відповідністю термінів впровадження основних положень законодавчих норм [9].

На сучасному етапі актуальною є проблема розбудови роботи органів влади в питаннях боротьби з цькуванням (булінгом), домашнім насильством, підлітковим суїцидом. Для боротьби зі вказаними явищами варто звертатися до органів опіки та піклування, органів правопорядку, психологічних та медичних установ. Водночас, на думку експертів, неодноразово робота, спрямована на розбудову життєздатного механізму попередження порушення прав неповнолітніх та їх захисту, надання допомоги жертвам жорстокого поводження на- тикається на:

- бюрократію та міжвідомча дезінтеграцію;
- суб'єктивізм у виборі недержавних організацій для співпраці;
- несформованість однакових принципів забезпечення пропедевтичної діяльності;
- відсутність теоретичної та практичної бази щодо захисту жертв насильства та подальшої допомоги їм;
- низький рівень у відповідальних робітників навиків роботи з жертвами насильства;
- відсутність дієвої та структурованої системи реабілітаційних центрів [17, с. 74].

Запровадження посади Уповноваженого Президента України з прав дитини також було однією з умов впровадження основних положень Конвенції ООН про права дитини [18, с. 219]. Варто визначити, що до основних повноважень омбудсмена можна віднести право брати участь у розробці нормативно-правових актів щодо захисту прав неповнолітніх, контролювати установи соціального захисту неповнолітніх, виконання покарань, психіатричні заклади; право надсилати звернення до органів влади, отримувати необхідну інформацію; можливість користуватися допомогою фахівців, експертів; право фіксувати та надавати інформацію про факти порушень прав дітей; досліджувати діяльність спеціальних установ, освітніх закладів; співпрацювати з міжнародними установами з питань забезпечення прав неповнолітніх. Для забезпечення діяльності Уповноваженого створений відповідний структурний підрозділ Адміністрації Президента України — Управління забезпечення діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини. Співробітники Управління є державними службовцями. Для надання консультативної допомоги Уповноваженому створена і діє Громадська консультативна рада з питань захисту прав дитини на правах робочої групи Адміністрації Президента України [18]. До складу Громадської консультативної ради увійшли 40 міжнародних та всеукраїнських громадських організацій, що працюють в інтересах дітей. У роботі Ради беруть активну участь представники всіх релігійних конфесій України [11, с. 95].

Однак у роботі Уповноваженого Президента України з прав дитини існують проблеми. Низка вчених звертають увагу на відсутність правового закріплення взаємодії в роботі дитячого омбудсмена з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Подібна співпраця може позитивно позначитися на коренях порушень прав неповнолітніх. Стосовно модернізації забезпечення захисту прав неповнолітніх представники Ради Європи та Європейської мережі дитячих омбудсменів пропонують створити в нашій державі європейську модель Уповноваженого з прав дитини, яка представлятиме собою окремий та суверенний інститут дитячого омбудсмена, який повинен отримати юридичний імунітет. На думку європейських експертів, саме за таких умов Уповноважений зможе справді бути незалежним і ефективно виконувати свої обов'язки із захисту прав дітей у повній мірі [16].

Вказані труднощі зумовлюють забезпечення низки організаційно-правових заходів органами державної влади, пошук нових форм та методів їх діяльності, налагодження конструктивної взаємодії державних

органів між собою, а також з представниками громадськості в цій сфері. До числа ефективних організаційно-правових заходів у сфері захисту прав дитини варто віднести створення сучасних форм роботи владних установ, наприклад, правоохоронний проєкт "Шкільний офіцер поліції", завданням якого є формування та захист безпечного освітнього середовища, в основі якого знаходиться активна взаємодія Національної поліції та освітніх закладів. Програма проєкту складається із 25 уроків. 6 із них передбачено для початкової школи, 19 — для старшої та середньої. "Школа і поліція" у інтерактивній формі дозволяє розкрити такі важливі теми, як безпечна поведінка на дорозі та в побуті, поведінка у стресових або небезпечних ситуаціях, права дитини, запобігання та протидія насильству у сім'ї, булінгу тощо. Для участі у програмі в якості шкільних офіцерів було направлено представників правоохоронних органів, що пройшли попередні тренінгові заняття. Структура уроків включає в себе теорію на початку заняття та практичних перевірок певних тверджень. Для учнів молодшого класу заняття проводять у формі гри — використовують спеціальні ігрові набори та ляльок. З середніми та старшими класами під час групової роботи відпрацьовуються різні практичні ситуації. Оскільки заняття проводять одночасно для груп максимум з тридцяти дітей, кожен учень задіяний та долучається до гри або обговорення, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Окремим напрямом роботи шкільних офіцерів є налагодження взаємодії з батьками [20]. Також, досить ефективно зарекомендував себе ще один поліцейський проєкт — "Поліна", метою якого є контроль за випадками насильства в сім'ї та їх попередження. Він почав впроваджуватися 12 червня 2017 року в формі мобільних груп у Дарницькому районі (Київ), Малиновському районі (Одеса), в місті Сєвєродонецьк Луганської області. За інформацією заступника міністра внутрішніх справ з питань європейської інтеграції, за перший місяць від старту проєкту до поліції надійшло 376 звернень щодо домашнього насильства, на виклики мобільні групи здійснили 341 виїзд, було складено 116 протоколів та винесено 55 офіційних попереджень, прийнято 43 заяви від потерпілих, а також порушено 4 кримінальні провадження проти порушників. Одним із інноваційних підходів у роботі мобільних груп також, стало інспектування сімей, які стоять на обліку, разом з представниками управління у справах сім'ї, молоді та спорту і центром соціальних служб для сім'ї дітей та молоді у комплексі зі спільним чергуванням [21].

Варто вказати на той факт, що виконання вказаних проєктів продемонструвало їх ефективність. Подібна ситуація зумовлює необхідність масштабної реалізації цих проєктів в нашій державі. Також не можна оминути увагою високий рівень ефективності роботи дитячої "гарячої лінії", навчання дітей навичкам медіації та мирного подолання конфліктів в середовищі освітніх закладів [19, с. 147].

ВИСНОВКИ

Формування організаційно-правового механізму захисту прав дитини в Україні відбувається досить активно. В останні роки було прийнято велику кількість необхідних нормативно-правових актів, що зумовлено

поглибленням співпраці України з ЄС. Також важливим елементом системи захисту прав дитини є Уповноважений Президента з прав дитини, діяльність якого законодавчо закріплена. Водночас державна система захисту прав неповнолітніх не є досконалою, а створення дієвих механізмів у цій сфері натикається на складнощі. З огляду на зазначені факти, для ефективного формування державного організаційно-правового механізму захисту прав неповнолітніх в Україні необхідно створити базові критерії безпеки та добробуту неповнолітніх, сприяти формуванню громадських організацій дітей та юнацтва. Також необхідно змінити підхід до розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади різних рівнів у сфері охорони дитинства. Потрібно не лише забезпечувати настання відповідальності по факту здійснення цькування (булінгу), а й доповнити її вимогою участі в корекційній роботі, спрямованій на попередження шкільного насильства, самого "булера". Забезпечення виконання законодавчих актів в сфері захисту прав дитини потребує посилення діяльності органів влади та контролю за своєчасністю проведення необхідних заходів. Також модернізації потребує співпраця органів центральної влади та місцевого самоврядування в питаннях забезпечення захисту прав дитини.

Література:

1. Адміністративне право України. Підручник для юрид. вузів і фак. / Ред. Ю.П. Битяк. Харків: Право, 2000. С. 121.
2. Гаращук В.М. Стандарти державного контролю: погляд на проблему. Право України. 2002. № 8. С. 88.
3. Гварамія Л. Захист прав дитини у міжнародних конвенціях та декларація. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6070/Gvaramiya.pdf>
4. Журавель О. Повноваження ОВС щодо протидії безпритульності та бездоглядності дітей. Право і суспільство. 2011. № 6. С. 128.
5. Закон про булінг: відповідальність за цькування в школі. URL: <https://ldn.org.ua/consultations/zakon-pro-bulinh-vidpovidalnist-za-tsukuvannya-u-shkoli/>
6. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення соціального захисту дітей". URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=230
7. Закон України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19#Text>
8. Закон України "Про запобігання та протидію домашньому насильству". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
9. Закриницька В.О. Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Zakrunucka_2014.pdf
10. Іщенко І.В. Ювенальна превенція та інші суміжні інститути впливу на поведінку дитини в суспільстві: порівняльно-правовий аналіз. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Одеса, 12 груд. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 17—18.
11. Ковалко Н.М. Щодо правового статусу Уповноваженого Президента України з прав дитини. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 95.
12. Кожура Л. Особливості розвитку інституту охорони дитинства XIX — поч. XXI ст. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 28. С. 45—46.
13. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2751>
14. Концепція Державної соціальної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2021 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p>
15. Лесько Н.В. Державна політика України у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: адміністративно-правові проблеми формування та реалізації. Київ, Видавництво "Людмила". 2017. С. 70—72.
16. Марцеляк О.В. Конституційно-правий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1351?locale-attribute=en>
17. Навроцький О.О. Види адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2017. № 1. С. 69—74.
18. Навроцький О.О. Правове регулювання компетенції Уповноваженого Президента України з прав дитини. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Право". 2016. Вип. 22. С. 219.
19. Навроцький О.О. Шляхи удосконалення адміністративної відповідальності за порушення прав дитини в сучасному адміністративному законодавстві України. Підприємство, господарство і право. 2017. № 3. С. 145—149.
20. Філіпенко Є. Забезпечення гарантії прав і свобод неповнолітніх в діяльності органів внутрішніх справ України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_3_63
21. Як працює "Поліна" — поліція проти домашнього насильства. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28602166.html>

References:

1. Bityak, Y.P. (2000), *Administrativne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
2. Garashchuk, V.M. (2002), "Standards of state control: a look at the problem", *Pravo Ukrainy*, vol. 8, pp. 88.
3. Gvaramia, L. (2013), "Protection of children's rights in international conventions and declaration", available at: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6070/Gvaramiya.pdf> (Accessed 15 Aug 2021).
4. Zhuravel, O. (2011), "Powers of the police to combat homelessness and neglect of children", *Law and society*, vol. 6, pp. 128.
5. Legal Development Network (2018), "Law on bullying: responsibility for bullying at school", available at: <https://ldn.org.ua/consultations/zakon-pro-bulinh-vidpovidalnist-za-tsukuvannya-u-shkoli/> (Accessed 15 Aug 2021).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On Amendments to certain legislative Acts of Ukraine concerning the improvement of social protection of children", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=230 (Accessed 15 Aug 2021).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal code of Ukraine on the protection of children from sexual abuse and sexual exploitation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19#Text> (Accessed 15 Aug 2021).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to domestic violence", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (Accessed 15 Aug 2021).

9. Zakrynytska, V.O. (2014), "Administrative and legal principles of management in the field of social protection on families, children and youth", available at: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Zakrun-ucka_2014.pdf (Accessed 15 Aug 2021).

10. Ishchenko, I.V. (2017), "Juvenile prevention and other related institutions on influence on the child's behavior in society: a comparative legal analysis", *Materialy Vseukrains'koi naukovoï konferentsii [Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference]*, Odessa, Ukraine, December 12, pp. 17—18.

11. Kovalko, N.M. (2013), "Regarding the legal status of the Presidential Commissioner for children's rights", *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, vol. 2, pp. 95.

12. Kozhura, L. (2017), "Peculiarities of the development of the institute of childhood protection of the XIX—XXI century", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurydsprudentsiia*, vol. 28, pp. 45—46.

13. Kolomoiets, T.O. (2005), "Administrative coercion in public law of Ukraine: theory, experience and practice of implementation", available at: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2751> (Accessed 15 Aug 2021).

14. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "The Concept of the State social program "National action plan for the implementation of the UN Convention on the rights of the child" until 2021", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p> (Accessed 15 Aug 2021).

15. Lesko, N.V. (2017), *Derzhavna polityka Ukrainy u sferi zakhystu ditei vid nasyl'stva ta inshykh protypravnykh dij: administratyvno-pravovi problemy formuvannia ta realizatsii [State policy of Ukraine in the field of protection of children from violence and other illegal actions: administrative and legal problems of formation and implementation]*, Vydavnytstvo "Liudmyla", Kyiv, Ukraine, pp. 70—72.

16. Martselyak, O.V. (2004), "Constitutional and legal status of the ombudsman: world experience and the Ukrainian model", available at: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1351?locale-attribute=en> (Accessed 15 Aug 2021).

17. Navrotsky, O.O. (2017), "Types of administrative and legal guarantees of children's rights in Ukraine", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Yurydychni nauky*, vol. 1, pp. 69—74.

18. Navrotsky, O.O. (2016), "Legal regulation of the competence of the Commissioner of the President of Ukraine for the rights of the child", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya "Pravo"*, vol. 22, pp. 219.

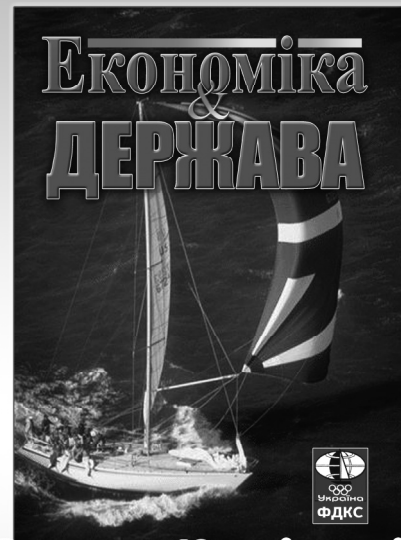
19. Navrotsky, O.O. (2017), "Ways to improve administrative liability for violations of children's rights in modern administrative legislation of Ukraine", *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, vol. 3, pp. 145—149.

20. Filipenko, E. (2010), "Ensuring the guarantee of the rights and freedoms of minors in the activities of internal affairs of Ukraine", available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_3_63 (Accessed 15 Aug 2021).

21. Moskvychova, A. (2017), "How does the "Polina" — police against domestic violence", *Radio Svoboda*, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/28602166.html> (Accessed 15 Aug 2021).

Стаття надійшла до редакції 26.07.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік
наукове фахове видання України
3 ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

*В. І. Білий,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-4808-2039*

*В. М. Михальчук,
д. мед. н., професор, завідувач кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-5398-4758*

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.92

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

V. Bilyi,
Master's student of the Department of Management health care and public administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
V. Mykhalchuk,
Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Healthcare Management and Public
Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

MAIN DIRECTIONS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

У статті розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження поняття "національна безпека". Проблема національної безпеки на сучасному етапі не втрачає своєї актуальності. Сучасна наука, що формується на основі нового бачення світу, має достатньо розвинуту систему знань з проблем забезпечення безпеки. Водночас кардинальні світоглядні зміни на фундаментальні виклики сучасності вимагають перегляду багатьох традиційних положень, формування принципово нових концепцій. Визначено, що національна безпека — це один з основних чинників стабільного розвитку держави. Вона розглядається як складна система взаємозв'язку її функціональних елементів: національних інтересів, загроз національній безпеці та захисту національної безпеки. Україна в рамках системи забезпечення національної безпеки зосереджує зусилля в економічній, соціальній, інформаційній, екологічній та міжнародній сферах забезпечення національної безпеки.

Розкрито мету та сенс політики національної безпеки. Виявлено джерела загроз вітчизняній безпеці в умовах глобалізаційних процесів. Серед основних загроз виділено: тероризм, організовану злочинність, сепаратизм, кожна з цих загроз має комплексний, системний характер, джерела свого виникнення та розвитку. Методи захисту можуть бути різні, їх основна властивість та спрямованість — це адекватність загрозам та зниження рівня небезпеки. Єдина, універсальна та внутрішньо погоджена нормативна основа національної безпеки держави, як джерело права відносно незмінна величина, повинна бути правовим базисом для розробки поточних нормативних документів в залежності від внутрішніх та міжнародних обставин та стратегій і програм з окремих видів національної безпеки. Визначено основні напрями забезпечення національної безпеки. З метою гарантованого забезпечення національної безпеки необхідно ввес-

ти практику довгострокового стратегічного планування, що передбачає оцінку перспектив розвитку геополітичного становища в світі, ролі та місця України у світовій спільноті, пріоритетні національні інтереси та основні напрями діяльності держави та суспільства з їх реалізації та забезпечення національної безпеки.

The article considers the theoretical and methodological foundations of the study of the concept of "national security". The problem of national security at the present stage does not lose its relevance. Modern science, formed on the basis of a new vision of the world, has a well-developed system of knowledge on security issues. At the same time, cardinal worldview changes to the fundamental challenges of modernity require a revision of many traditional provisions, the formation of fundamentally new concepts. It is determined that national security is one of the main factors of stable development of the state. It is seen as a complex system of interconnection of its functional elements: national interests, threats to national security and protection of national security. Within the framework of the national security system, Ukraine concentrates its efforts in the economic, social, informational, environmental and international spheres of national security. The purpose and meaning of the national security policy are revealed. The sources of threats to national security in the context of globalization processes have been identified. Among the main threats are: terrorism, organized crime, separatism, each of these threats has a complex, systemic nature, the sources of its origin and development. Methods of protection can be different, their main property and focus is the adequacy of threats and reducing the level of danger. A single, universal and internally agreed regulatory framework for national security, as a relatively constant source of law, should be the legal basis for the development of current regulations depending on domestic and international circumstances and strategies and programs for certain types of national security. The main directions of ensuring national security have been identified. In order to ensure national security, it is necessary to introduce the practice of long-term strategic planning, which involves assessing the prospects of geopolitical situation in the world, the role and place of Ukraine in the world community, priority national interests and main activities of the state and society.

Ключові слова: безпека, національна безпека, зовнішні та внутрішні загрози, національні інтереси, стратегічні пріоритети.

Key words: security, national security, external and internal threats, national interests, strategic priorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Завдання забезпечення національної безпеки на даний момент для України є ключовим, як умова та мета проведення реформування в усіх сферах державної та суспільної діяльності. Зміст перетворень в цій сфері має бути пов'язаний із забезпеченням та всебічним укріпленням суверенітету України, збереженням її територіальної цілісності.

Ситуація, що складається в світі нині характеризується наявністю "точок напруження", бажанням інших держав реалізувати свої геополітичні плани та невирішеними соціальними проблемами. В Україні назріла необхідність визначити орієнтири системи безпеки, вивчити міжнародний досвід та реалізувати його в процесі удосконалення законодавства щодо національної безпеки.

Функціонування системи забезпечення національної безпеки держави залежить від її історичного розвитку, національних традицій, а також географічного положення. В більшості випадків ці відмінності закріплено в основних нормативно-правових актах.

Україна в рамках системи забезпечення національної безпеки зосереджує зусилля в економічній, соціальній, інформаційній, екологічній та міжнародній сферах забезпечення національної безпеки.

Ефективність забезпечення національної безпеки напряму залежить від стану економіки держави, оскільки реалізація національних інтересів у більшості обумовлена наявністю відповідних економічних можливостей. В Україні в умовах реформування всіх сфер життєдіяльності проблема національної безпеки та механізм її забезпечення є одною з ключових. Складний вітчизняний політико-економічний стан, розповсюдження міжнародного тероризму, загострення загроз інтересам громадян, суспільства та держави вимагають розробки ефективних заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки.

Теоретичні та практичні аспекти, які пов'язані з забезпеченням національної безпеки вимагають системного та комплексного підходу, що включає в себе як загальнотеоретичні дослідження, так і досягнення галузевих наук, а також потреби практики в інтересах без-

пеки особистості, суспільства та держави. Вони отримують додаткову актуальність у зв'язку зі збільшенням та зміною видів безпеки загалом, появою нових загроз та викликів, динамічними змінами у світовому геополітичному просторі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні питання розв'язання комплексної проблеми створення належних умов забезпечення національної безпеки України висвітлено у наукових працях вітчизняних учених: Ю.В. Бауліна, Д.Д. Буркальцевої, З.С. Варналія, С.Б. Гавриш, М.М. Гончар, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка, А.М. Колодія, О.М. Литвак, П.П. Михайленка, О.М. Підхормого, Ю.І. Римаренко, Л.А. Савченко, В.Я. Тація, В.П. Тихого, О.Г. Фролової, В.І. Шакур, М.В. Чумак, О.Н. Ярмиша та інші. Отже, враховуючи думки зазначених авторів, виникає необхідність детальнішого розгляду основних напрямів забезпечення національної безпеки держави, без якої неможливо вирішити проблеми незалежності та фінансової стабільності держави, а також достатнього залучення інвестицій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування ключових напрямів забезпечення національної безпеки держави в умовах активізації сучасних викликів і загроз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Протягом історії людства цінність безпеки та потреба в ній були та залишаються важливими як для особистості, суспільства й держави, так і в цілому для цивілізації. Неоднозначний вплив на безпеку спричиняють процеси глобалізації, інформаційно-технологічний прорив, посилення взаємозалежності держав, економічна інтернаціоналізація, розвиток промисловості, науки, медицини та ін. За прискоренням темпів глобалізації дедалі помітніше проявляються її негативні наслідки: загострилась енерго-екологічна проблема, проявилась інша сторона інформаційного суспільства, загострились міжетнічні конфлікти, гостро стоїть проблема тероризму. У зв'язку з цим розширюється простір безпеки: в нього включаються не тільки питання, пов'язані з військовою та державною безпекою, а й безпекою практично в усіх галузях життєдіяльності людини. Необхідність у забезпеченні безпеки органічно пов'язана з виникненням та розвитком держави, забезпеченням державних інтересів та формуванням права шляхом створення нових норм, що сприятимуть захисту держави [13].

Поняття "безпека", розуміється, насамперед, як стійкий стан суспільного організму, що зберігає свою цілісність та здатність до саморозвитку, не дивлячись на несприятливий зовнішній та внутрішній вплив. Стійкість суспільної системи пов'язана з її здатністю зберегти динамічну рівновагу, успішно адаптуватися шляхом політичних та інших механізмів до умов існування, в тому числі ефективно долати кризові явища, економічні труднощі та розв'язувати соціально-політичні конфлікти.

Сучасне економічне життя України переконливо свідчить, що перспективи соціально-економічного розвитку значною мірою залежать від стану сформованості національної безпеки держави.

В якості об'єкту національної безпеки виступає нація. Відповідно, під національною безпекою можна розуміти параметр стану історично існуючої в межах визначеної території соціальної системи (нації), що характеризує її інтегративну властивість знаходитися в стані найменшої вразливості від негативного внутрішнього та зовнішнього впливу, зберігати свої системні взаємозв'язки та якості, цілісність, стабільність, стійкість, раціональний та еволюційний розвиток [1].

Згідно із Законом України "Про основи національної безпеки" національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються стабільний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [11].

Національна безпека — це здатність держави зберігати цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні, соціальні та інші питання й виступати в якості самостійного суб'єкта системи міжнародних відносин. Що стосується політики національної безпеки, то вона за допомогою сукупності дій повинна забезпечити реалізацію цих національних інтересів за допомогою всього арсеналу наявних засобів.

Г. Кіссінджер зазначав, що політика національної безпеки охоплює всі дії за допомогою яких те чи інше суспільство намагається забезпечити свою життєздатність, а також втілити свої завдання на міжнародній арені [4].

Нормативно-правові основи політики національної безпеки в Україні досить чітко визначені на законодавчому та інституційному рівнях. Зокрема, в Конституції України [7], Законі України "Про основи національної безпеки України" [11], Стратегії національної безпеки України [12] та низці інших законодавчих і нормативних документів щодо принципів формування та функціонування правоохоронних органів, діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування за напрямками, що стосуються питань безпеки.

Мета та сенс політики національної безпеки — це вільний розвиток та процвітання суспільства. На думку багатьох вчених, найбільш відповідає потребам суспільства рівень безпеки особистості, суспільства та держави, який досягається шляхом реалізації комплексу заходів, що спрямовані на попередження та нейтралізацію різних загроз її стабільному стану. Стійкий стан суспільства залежить від інтегруючої здатності влади, характеристик політичної системи суспільства, що проявляються в її адаптаційних можливостях в умовах ризику та загроз [2].

Серед основних принципів забезпечення національної безпеки держави можна виділити: принцип законності (дотримання всіма суб'єктами відносин законодавства у сфері забезпечення всіх видів безпеки); принцип системності та комплексності застосування політичних, організаційних, соціально-економічних, інформаційних, правових та інших заходів забезпечення безпеки, обумовлених, передусім, положеннями Стратегії забезпечення національної безпеки; принцип попередження (по-

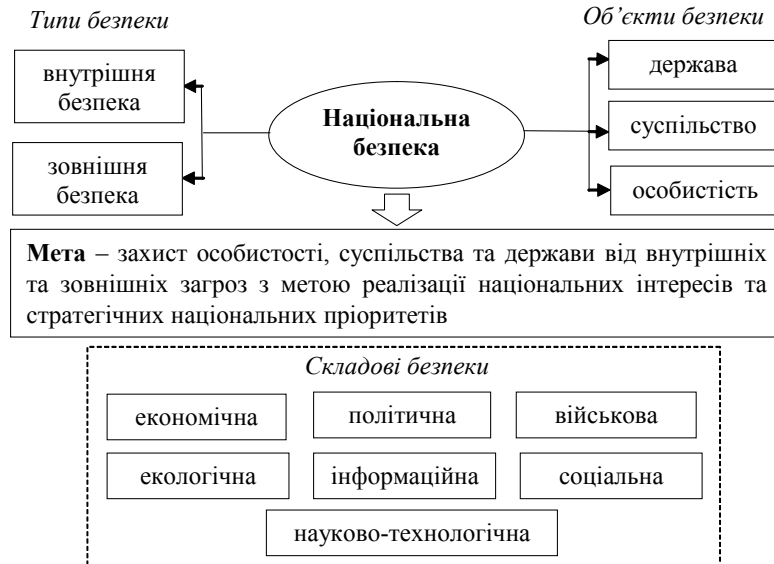

Рис. 1. Структура національної безпеки

Джерело: складено за [5].

передження суспільно небезпечних дій); принцип взаємодії (складена робота всіх ланок системи забезпечення безпеки).

Діяльність органів національної безпеки ґрунтується на сукупності принципів, від дотримання яких залежить безпека людини, суспільства та держави, їх подальший розвиток, а також захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Від повноти реалізації основних принципів спеціальними суб'єктами залежить ефективність функціонування всього механізму забезпечення безпеки людини, суспільства та держави [14].

Національна безпека повинна ґрунтуватися на національних інтересах та включати в себе такі основні рівні:

- безпека особистості, її прав та свобод;
- безпека суспільства, його матеріальних та духовних цінностей;
- внутрішня та зовнішня безпека держави.

Засобами забезпечення національної безпеки є технології, а також технічні, програмні та організаційні засоби, що включають телекомунікаційні канали, які використовуються в системі забезпечення національної безпеки з метою збирання, формування, обробки, передачі або прийому інформації про стан національної безпеки та заходи її укріплення.

Відповідно до ст. 8 Закону України "Про основи національної безпеки" пріоритетними напрямками державної політики з питань національної безпеки України є [11]:

- зовнішньополітична сфера;
- сфера державної безпеки;
- військова сфера та сфера безпеки державного кордону;
- внутрішньополітична сфера;
- економічна сфера;
- науково-технологічна сфера;
- соціальна та гуманітарна сфери;
- інформаційна сфера.

В Україні 14 вересня 2020 року на засіданні Ради національної безпеки і оборони України було прийнято

Стратегію національної безпеки України [12]. Ця Стратегія визначає напрями державної політики в сфері національної безпеки, зокрема:

- пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки;
- поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов;
- основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки;
- напрями та завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони [12].

У зв'язку з цим, актуалізуються питання діяльності всіх державних та недержавних структур, що беруть участь у забезпеченні національної безпеки держави, в частині виділення та реалізації в першочерговому порядку тих пріоритетних напрямів діяльності, що напряму пов'язані з виконанням завдань у даній сфері. Отже, конкретизація функцій елементів державного механізму управління системою забезпечення національної безпеки стає важливим чинником вдосконалення всієї політичної системи держави.

Отже, основними функціями суб'єктів забезпечення безпеки є:

- оцінка поточного стану безпеки держави, прогнозування можливих напрямів його розвитку;
- розробка та здійснення оперативних та довгострокових заходів з попередження, виявлення та прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз, а також нейтралізацію джерел їх виникнення;
- створення та підтримка засобів забезпечення національної безпеки загалом та в конкретній сфері діяльності;
- контроль за ефективністю діяльності органів та громадських об'єднань у сфері забезпечення національної безпеки;
- виявлення суб'єктів, що представляють загрозу конкретній сфері;

— визначення об'єктів захисту на основі виявлення механізмів реалізації загроз;

— визначення ознак, що свідчать про здійснення дій, які завдають шкоду життєво важливим інтересам;

— прогнозування напрямів, сфер, методів та механізмів реалізації загрозливих дій;

— визначення та підготовка необхідних сил та засобів, використання яких може забезпечити виявлення, попередження та знешкодження загроз національній безпеці;

— взаємне інформування органами влади та управління, суб'єктами господарства один одного про виникнення загрозливих чинників, процесах та діях, сприяння в реалізації планів розвитку;

— виявлення недоліків механізмів, що впливають на забезпечення безпеки [9].

Джерелами загроз національній безпеці у напрямі підвищення якості життя українських громадян можуть стати кризи світової та регіональної фінансових систем, посилення конкуренції за дефіцитні сировинні, енергетичні, водні та продовольчі ресурси, відставання в розвитку передових технологічних укладів. Все це спричиняє стратегічні ризики залежності від змін зовнішніх чинників [1]. Серед основних загроз національним інтересам та безпеці можна виділити:

— нарощування військових об'єднань у кордонів України;

— спроби проникнути на територію України членів міжнародних терористичних організацій;

— наявність поблизу кордонів вогнищ соціально-політичного та військового напруження;

— діяльність, спрямована на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі та ненависті, передумови до дестабілізації суспільно-політичного становища;

— інформаційно-психологічна війна, фальсифікація історичних фактів [10].

Визначення структури національної безпеки дозволяє визначити коло суспільних відносин та інтересів, що мають бути взяті під захист від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз (рис. 1).

Концепція забезпечення національної безпеки та всіх її компонентів повинна включати в якості елементів діяльність та механізми, що забезпечують:

— ідентифікацію загроз та суб'єктів загроз безпеці;

— визначення політичних, соціальних, економічних та інформаційних інтересів;

— виявлення суб'єктів, чия діяльність завдає шкоду життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави;

— визначення основних чинників та умов, що складаються у сфері забезпечення національної безпеки;

— аналіз особливостей та механізмів нанесення шкоди життєво важливим інтересам держави;

— визначення компетенції та взаємовідносин органів, що здійснюють діяльність з забезпечення національної безпеки;

— формування системи заходів з реалізації життєво важливих суспільних інтересів, діяльності з протидії загрозам та локалізації їх наслідків [8].

Реалізація життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави, їх захист від загроз, що мають

внутрішній та зовнішній характер стає всі більш актуальною. Основу життєво важливих інтересів складає сукупність матеріальних та духовних потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування та можливості прогресивного розвитку громадян, суспільства та держави [6].

Система забезпечення національної безпеки включає в себе сукупність заходів та діяльність з їх реалізації суб'єктів безпеки з метою надійного стабільного функціонування суспільних відносин в державі.

Національна безпека поділяється на два види — внутрішня та зовнішня, в основі поділу покладено територіальні межі держави. Нині границі між цими двома межами не є чіткими. В умовах глобалізації процесів світового розвитку формуються нові загрози для функціонування особистості, суспільства та держави, і Україна вимушена переходити до нової державної політики забезпечення національної безпеки. Специфіка вітчизняної політики полягає в тому, що вона спрямована передусім на підтримку внутрішньої безпеки.

До основних напрямів забезпечення внутрішньої безпеки відноситься:

— успішне здійснення економічних реформ;

— зниження гострих соціальних протиріч;

— захист духовних, інтелектуальних та культурних цінностей;

— підтримка модернізації армії та потенціалу оборони загалом;

— захист життя, здоров'я, прав та свобод людини;

— збалансована регіональна політика.

Формування демократичної держави потребує від України оптимального співвідношення та єдності центру та регіонів, що знаходяться в різних соціально-економічних та етнополітичних умовах.

Забезпечення безпеки необхідно віднести до найважливіших національних пріоритетів, що дозволять подолати складнощі перехідного періоду та почати відновлення економіки, забезпечать вхід до світогосподарських зв'язків та, разом з тим, гарантуватимуть захист національних інтересів у сфері внутрішніх та зовнішніх відносин. Забезпечення національної безпеки — це завдання довгострокове та стратегічне [3]. Його вирішення передбачає розробку концепції забезпечення держави та затвердження державної стратегії забезпечення безпеки, а також проведення політики, що спрямована на їх реалізацію. Забезпечення національної безпеки здійснюється на кожному її рівні відповідними структурами та методами.

Діяльність із забезпечення національної безпеки України неоднорідна, в ній можна виділити основні напрями:

— своєчасне прогнозування та виявлення зовнішніх та внутрішніх загроз безпеці України, реалізація оперативних та довгострокових заходів з їх попередження та нейтралізації;

— створення та підтримка готовності сил та засобів забезпечення безпеки;

— управління силами та засобами забезпечення безпеки у повсякденних умовах та в надзвичайних ситуаціях;

— здійснення системи заходів з відновлення нормального функціонування об'єктів безпеки в регіонах, що постраждали від виникнення надзвичайної ситуації;

— участь в заходах із забезпечення безпеки за межами України відповідно до міжнародних угод.

Відповідно до вказаних напрямів визначаються основні завдання у забезпеченні національної безпеки України:

— забезпечення суверенітету та цілісності вітчизняних територій;

— ефективне управління розвитком економічної сфери, проведення незалежного та соціально-орієнтованого економічного курсу;

— подолання науково-технічної та технологічної залежності України від зовнішніх джерел;

— забезпечення на території України особистої безпеки людини та громадянина, його конституційних прав та свобод;

— удосконалення системи державної влади, місцевого самоврядування та вітчизняного законодавства, формування гармонійних міжнародних відносин, укріплення правового порядку та збереження соціально-політичної стабільності суспільства;

— забезпечення неухильного дотримання законодавства всіма громадянами, посадовими особами, державними органами, політичними партіями, громадськими та релігійними організаціями;

— забезпечення рівноправного співробітництва України, передусім з провідними державами світу;

— підйом та підтримка на достатньо високому рівні військового потенціалу держави;

— укріплення режиму нерозповсюдження зброї масового знищення;

— прийняття ефективних заходів з виявлення, попередження та припинення розвідувальної діяльності іноземних держав, спрямованих проти України;

— докорінне поліпшення екологічної ситуації в країні.

Стратегічна мета забезпечення національної безпеки у сфері державної та суспільної безпеки обумовлена національними інтересами України у внутрішньополітичній сфері, до яких відноситься збереження конституційного устрою, підтримка громадянської та національної злагоди, єдність правового простору.

ВИСНОВКИ

Інтерес світової спільноти до проблем забезпечення безпеки держави постійно зростає, що пов'язано з перманентними кризовими явищами кінця ХХ—початку ХХІ ст., гострота яких напругу поставила питання про подальшу долю людства. Динамічні зміни світової геополітичної ситуації, міжнародне становище України та умови її внутрішнього розвитку, активізація міжнародного тероризму, негативні чинники соціально-економічного розвитку країни, нові тенденції в загрозах громадянам, суспільству та державі ставлять перед всіма органами державної влади актуальне завдання розробки ефективних заходів, що спрямовані на практичне вирішення ключових проблем забезпечення національної безпеки.

Отже, основними напрямками забезпечення національної безпеки держави є:

1. Реалізація конституційних прав та свобод громадян; достойний рівень життя населення (укріплення здоров'я нації, забезпечення стабільного демографічного розвитку країни, розвиток людського потенціалу, задоволення матеріальних, соціальних та духовних потреб громадян, зниження рівня соціальної нерівності).

2. Суверенітет, державна цілісність (укріплення оборонної сфери держави, створення умов для динамічного соціально-економічного розвитку, політична та соціальна стабільність, розвиток демократичних інститутів, удосконалення механізмів взаємодії держави та суспільства, захист населення та територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, забезпечення військової безпеки).

3. Стійкий соціально-економічний розвиток (підвищення конкурентоспроможності національної економіки, забезпечення економічної безпеки, перехід економіки на новий технологічний рівень розвитку, успішне протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам, стратегічна стабільність та партнерство).

4. Наука, технології та освіта (розвиток системи наукових, проєктних, науково-технологічних організацій, здатних забезпечити модернізацію національної економіки, реалізація вітчизняних конкурентних переваг, підвищення соціальної мобільності, розвиток фундаментальних наукових досліджень).

5. Екологія та раціональне природокористування (збереження та відновлення природних систем, забезпечення якості навколишнього середовища, необхідного для життя людини та стійкого розвитку економіки; ліквідація екологічних збитків від господарської діяльності в умовах зростаючої екологічної активності та глобальних кліматичних змін).

У сучасних умовах політичний спектр проблематики національної безпеки обумовлено формуванням та збереженням нової української ідентичності в процесі модернізації сучасного українського суспільства в контексті глобалізації, нових реалій ідентифікації, а саме відродженні в суспільній свідомості довіри до влади як верховного гаранта політичної стабільності.

Література:

1. Блистів Т.І., Колесник В.Т., Пригунов П.Я., Карпова К.В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. Вип. № 4 (81). С. 13—26.

2. Варналій З.С., Буркальцева Д.Д., Наєнко О.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія. Київ: Знання України, 2011. 299 с.

3. Висновки і рекомендації щодо внесення змін до Закону України "Про основи національної безпеки України". Аналітична записка [Електронний ресурс]. Нац. ін-т стратег. дослід. при Президентові України. URL: www.niss.gov.ua/articles/1775 (дата звернення: 17.12.2020).

4. Генрі Кіссінджер. Дипломатія. Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2020. 864 с.

5. Горбулін В.П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. Київ: НІСД, 2010. 288 с.

6. Кондратьєв Я.Ю., Ліпкан В.А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.

7. Конституція України [Електронний ресурс]: Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628> (дата звернення: 17.12.2020).

8. Концепція національної безпеки України [Електронний ресурс]: Прийнята Верховною Радою України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=13342&pf35401=24861> (дата звернення: 17.12.2020).

9. Ліпкан В.А. Національна безпека України: монографія. Київ: Кондор, 2013. 437 с.

10. Ліпкан В.А., Ліпкан О.С., Яковенко О.О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ: Текст, 2006. 256 с.

11. Про основи національної безпеки [Електронний ресурс]: Закон України №964-IV від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 17.12.2020).

12. Про Стратегію національної безпеки України [Електронний ресурс]: Указ Президента України №392/2020 від 14.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020> (дата звернення: 17.12.2020).

13. Хилько О.Л. Теоретичні засади визначення загроз національній безпеці України та шляхи її забезпечення: автореф. дис... к. політ. н.: 23.00.01. Київ, 2004. 16 с.

14. Шипілова Л.М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: автореф. дис... к. політ. н.: 21.01.01. Київ, 2007. 20 с.

References:

1. Blystiv, T.I. Kolesnyk, V.T. Pryhunov, P.Ya. and Karpova, K.V. (2015), "Conceptual approaches to determining the methodological function of the legislative support of national security of Ukraine", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 4 (81), pp. 13—26.

2. Varnalij, Z.S. Burkal'tseva D.D. and Naienko, O.S. (2011), *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: problemy ta priorytety zmitsnennia* [Economic security of Ukraine: problems and priorities for strengthening], *Znannia Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

3. NISS (2015), "Conclusions and recommendations on amendments to the Law of Ukraine "On Fundamentals of National Security of Ukraine"", available at: www.niss.gov.ua/articles/1775 (Accessed 15 July 2021).

4. Kissyndzher, H. (2020), *Dyplomatiia* [Diplomacy], КМ-БУКС, Kyiv, Ukraine.

5. Horbulin, V.P. (2010), *Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsional'noi bezpeky* [Strategic planning: solving national security problems], NISD, Kyiv, Ukraine.

6. Kondrat'iev, Ya.Yu. and Lipkan, V.A. (2003), *Kontsepsiia natsional'noi bezpeky Ukrainy: teoretyko-pravovi aspekty zarubizhnoho dosvidu* [The concept of national security of Ukraine: theoretical and legal aspects of foreign

experience], *Natsional'na akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 15 July 2021).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), "The concept of national security of Ukraine", available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=13342&pf35401=24861> (Accessed 15 July 2021).

9. Lipkan, V.A. (2013), *Natsional'na bezpeka Ukrainy* [National security of Ukraine], Kondor, Kyiv, Ukraine.

10. Lipkan, V.A. Lipkan, O.S. and Yakovenko, O.O. (2006), *Natsional'na i mizhnarodna bezpeka v vyznachenniakh ta poniattiakh* [National and international security in definitions and concepts], Tekst, Kyiv, Ukraine.

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (Accessed 15 July 2021).

12. President of Ukraine (2020), *Decree "On the National Security Strategy of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020> (Accessed 15 July 2021).

13. Khylyko, O.L. (2004), "Theoretical principles of identifying threats to national security of Ukraine and ways to ensure it", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.

14. Shypilova, L.M. (2007), "Comparative analysis of key concepts and categories of the foundations of national security of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2021 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 351

Б. М. Маменко,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-9617-8783
О. І. Пархоменко-Куцевіл,
д. держ. упр., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди
ORCID ID: 0000-0002-0758-346X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.99

ПЕРЕДУМОВИ, ОЗНАКИ І ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

B. Mamenko,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
O. Parkhomenko-Kutsevil,
Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Head of the Department of Public Administration,
Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after G. Skovoroda

PREREQUISITES, SIGNS AND WAYS OF FORMATION OF THE RULE OF LAW

У статті аналізуються взаємозв'язок правової держави і громадянського суспільства, умови, проблеми та перспективи їх розвитку в сучасній Україні. В статті висвітлено зміст принципу правової держави як принципу сучасного державного ладу України. Здійснено порівняльний аналіз як теорії, так і вітчизняного й зарубіжного досвіду формування правової держави.

Проводиться аналіз формування уявлень щодо правової держави протягом історії, звертає увагу на спроби визначити її основні ознаки авторами епохи Античності, Нової та Новітньої доби. Зазначається, що теоретичне обґрунтування поняття "правова держава" було сформоване І. Кантом, у філософії якого особлива увага звертається на особистість та її роль у розбудові суспільства, а теоретичне закріплення самого поняття відбувається в 1813 році. Зазначається, що правова держава — це система органів та інститутів, які гарантують і охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства. До ознак правової держави автор відносить такі складові, як відмежування від громадянського суспільства, правову основу функціонування органів державної влади, захист прав та свобод громадян як головне завдання діяльності органів державної влади, демократичність як фундамент побудови держави, гласність та підконтрольність в основі роботи органів державної влади, здійснення повноважень держави з урахуванням суспільних думок, побудову демократичних та професійних органів судової влади і т. д.

Вказується на той факт, що формальне декларування правової держави в Конституції України не свідчить про її сформованість. Зазначається, що побудова правової держави залежить від ефективної роботи владних установ, активізації громадянського суспільства. Стверджується, що правова держава є можливою лише в разі визнання її побудови як одне з пріоритетних завдань як органів державної влади, так і суспільства загалом.

Також визначаються шляхи формування правової держави в Україні. До яких відноситься забезпечення вільного розвитку людини та соціуму, існування великої кількості незалежних політичних та громадських організацій, забезпечення захисту свободи слова, існування громадського контролю за діями влади, самостійність судової гілки влади, підвищення рівня правової культури населення.

The article analyzes the relationship between the rule of law and civil society, conditions, problems and prospects for their development in modern Ukraine. The article highlights the content of the principle of the rule of law as a principle of the modern state system of Ukraine. A comparative analysis of both the theory and domestic and foreign experience in the formation of the rule of law.

An analysis of the formation of ideas about the rule of law throughout history, draws attention to attempts to identify its main features by the authors of Antiquity, New and Modern times. It is noted that the theoretical justification of the concept of "rule of law" was formed by I. Kant, in whose philosophy special attention is paid to the individual and his role in building society, and the theoretical consolidation of the concept takes place in

1813. It is noted that the rule of law is a system of bodies and institutions that guarantee and protect the proper functioning of civil society. The author includes such components as separation from civil society, the legal basis for the functioning of public authorities, protection of the rights and freedoms of citizens as the main task of public authorities, democracy as the foundation of state building, transparency and control in the work of public authorities., exercising the powers of the state taking into account public opinion, building democratic and professional bodies of the judiciary, etc.

It is pointed out that the formal declaration of the rule of law in the Constitution of Ukraine does not indicate its formation. It is noted that the construction of the rule of law depends on the effective operation of government agencies, the activation of civil society. It is argued that the rule of law is possible only if its construction is recognized as one of the priorities of both public authorities and society as a whole.

Also, the ways of formation of the rule of law in Ukraine are determined. These include ensuring the free development of man and society, the existence of a large number of independent political and public organizations, ensuring the protection of freedom of speech, the existence of public control over government actions, independence of the judiciary, raising the legal culture of the population.

Ключові слова: правова держава, органи державної влади, законодавство, права і свободи людини, громадянське суспільство, демократичні інститути.

Key words: rule of law, public authorities, legislation, human rights and freedoms, civil society, democratic institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одне із пріоритетних завдань Української держави на сучасному етапі розвитку полягає в успішній європейській інтеграції. Вона включає в себе також культурну, економічну, політичну інтеграції. Водночас, відсутність юридично закріпленого та фактичного забезпечення прав і свобод громадян знижує ефективність інтеграційних процесів. Правове забезпечення громадян мають гарантувати органи державної влади. Саме тому аналіз передумов, визначення ознак та пошук ефективних шляхів побудови правової держави є актуальною проблемою сучасної юридичної науки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичною основою праці стали дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Головні дискусії сучасних науковців точаться навколо класифікації принципів існування правової держави, виокремлення її головних ознак. А. Заєць перераховує найвищу юридичну силу конституційних норм, їх пряму дію, принцип поділу влади. О. Скрипнюк вважає найбільш важливими з них зв'язаність державної влади правом і його панування в усіх без винятку сферах життя. Пошук ефективних шляхів формування правової держави в Україні був предметом досліджень М. Козюбри, В. Тertiшника, В. Козака.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження об'єктивних передумов та основних ознак правової держави, визначення ефективних шляхів її формування в Україні на сучасному етапі розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Термін "правова держава" з'явився ще в позаминулому столітті. Водночас основи цього поняття зароди-

лися в середовищі античних філософів. Той же Аристотель досліджував ефективні моделі взаємозв'язку державної влади та права. Якщо говорити про внесок філософів Давніх Греції та Риму, то варто зазначити, що вони виробили ряд положень про правову державу. Так, Солон вбачав правову державу як синтез самого права та силових методів управління; Платон виділяв вірні та невірні форми державного устрою; Демокрит досліджував специфічні ознаки природного права; Цицерон вбачав державу в об'єднанні громадян, відносини між якими регулюються правовими нормами, що в свою чергу являються мірою справедливого суспільства; низка римських правників, які досліджували особливості публічної та приватної галузей права [3, с. 85].

Теоретичне обґрунтування поняття "правова держава" було сформоване І. Кантом. У філософії німецького дослідника особлива увага звертається на особистість та її роль в розбудові суспільства. Варто зазначити, що прямого вживання терміну "правова держава" Кант не використовував. Його визначення цього явища трактувалося в контексті правового устрою держави [13].

Лише в 1813 році термін "правова держава" вперше з'являється в дослідженнях К. Велькера. Завершення формування та включення цього терміну до правової науки належить Р. Молю. Саме він зробив зазначене поняття загальноновживаним в юридичній науці. В своїй практиці Р. Моль визначив в якості головної ознаки правової держави її конституційність, яка базується на забезпеченні конституційних прав людей та можливості судового захисту громадянина [12, с. 367].

Попри довготривале дослідження теоретичних основ правової держави, правова наука не має однієї визначеної точки зору на механізм реалізації її моделі на практиці. Велика кількість сучасних науковців аналізують ідеї середньовічних авторів щодо формування правової держави, піддають критиці науковий доробок у

зазначеному питанні Дж. Локка, Т. Гоббса, Ж. Руссо, однак не можуть створити єдиний визначений підхід до творення правової держави на сучасному етапі розвитку людства [3, с. 86].

Ідея правової держави пов'язана з утвердженням суверенності народу, підпорядкування держави суспільству. Правова держава — це система органів та інститутів, які гарантують і охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства. Це держава, в якій панує закон, стосовно якого в однаковому відношенні перебувають влади всіх рівнів, партії, громадські організації, посадові особи і окремі громадяни [13].

Протягом тривалого періоду науковці визначали правову державу як наслідок взаємозв'язку права і держави. З огляду на це, правовою могла б називатися будь-яка держава, адже державні утворення не в змозі функціонувати без правил та норм поведінки, визначених повноважень державної влади. Принцип верховенства закону також не може свідчити про існування правової держави [3, с. 87].

Держави з антидемократичним політичним режимом також можуть визначатися верховенством права, дія якого буде спрямована проти забезпечення захисту прав і свобод громадян. На думку Фіхте, для повноцінного функціонування правової держави необхідним є гіпотетичний договір між громадянами та владою, за яким громадяни погоджувались би на певне обмеження своїх прав в обмін на безпеку. Державна влада повинна мати повноваження для застосування сили та примусу до членів соціуму, які порушують правові норми, що є обов'язковими для усіх громадян. Водночас Фіхте вказує на обов'язковість правомірного характеру цього примусу. Іншими словами держава в своїй діяльності, спрямована на покарання порушників законодавства, зобов'язана діяти виключно в правовому полі та законними методами [7].

Творення правової держави зумовлене прагненням людей до побудови вільного суспільства, спробою контролювати діяльність органів центральної влади. Зазначені фактори дуже актуальні для пострадянських держав. Довготривале перебування України у складі Радянського Союзу зумовило побудову соціуму, який мирився з насильством з боку державного апарату. Саме тому формування правової української держави є дуже важливим чинником для її повноцінного розвитку як складової частини Європи [9].

На думку більшості вчених, правова держава в першу чергу характеризується верховенством права в соціумі. Головний принцип права полягає в рівності всіх членів суспільства перед законом, іншими словами загального балансу свободи, як для центральних органів влади, так і для всіх громадян. Подібна ознака права характеризує поняття справедливості в соціумі, яка гарантується на законодавчому рівні. Саме право має суспільну виваженість у вигляді нормативно-правових актів. Виходячи з цього, можна стверджувати, що рівність громадян та їх об'єднань у державі може гарантуватися лише за наявності законодавчої бази [3, с. 88].

Законодавство будь-якої держави має бути якісним, тобто характеризуватися гуманністю, рівністю, затвердженням основних прав і свобод особистості. Водночас свобода особистості не може бути абсолютною і по-

винна допускати визначені обмеження, які в свою чергу повинні бути однаковими для всіх членів суспільних відносин. Загалом, права громадянина повинні мати своє вираження в культурних, політичних, особистих та інших сферах життєдіяльності [13].

Таким чином, державна влада захищає свободу громадянина, забезпечує її безпеку та захист, визнає права людини в якості основи формування правої держави. Створена державними органами нормативно-правова база має підкорятися принципу непорушності прав людини та громадянина. Виходячи зі сказаного, можна констатувати той факт, що непорушність прав людини, її честі й гідності, її інтересів, їх охорона і гарантування — один із принципів правової держави [16].

Станом на сьогодні концепції формування правової держави відзначаються значною кількістю наукових підходів. Наприклад, прихильники німецького конституціоналізму акцентують увагу на тому, що головною ознакою такої держави є обмеження влади за допомогою конституції. Водночас з такою думкою не погоджуються сучасні французькі теоретики. Що стосується вітчизняних дослідників, то з критикою ідей конституціоналістів виступав В. Копейчиков. Загалом в найбільш поширених теоріях правової держави присутні такі принципи, як суверенітет державної влади у межах державного утворення, верховенства права, захист цілісності кордонів. Зазначені принципи були закладені ще рішеннями Вестфальського миру, який ознаменував завершення Тридцятилітньої війни 1618—1648 років, та подальшого функціонування Вестфальської системи [10].

Таким чином, можна вважати, що головною ознакою правової держави, яку приймають більшість вчених, є її конституційність. Її створення зумовлено історично, а саме як відповідь на функціонування абсолютизму. В конституційній державі існують юридичні норми, що обмежують повноваження державної влади [16].

У сучасних моделях державного ладу процес становлення системи стандартів правової держави без участі органів конституційного контролю практично неможливий. Інтерпретаційний правовий акт як одне із джерел права найповніше розкриває внутрішній дух правової норми та оперативно впливає на процеси законотворчості в державі. Водночас ця колективна інтелектуальна "творчість" повинна використовуватися для розробки фундаментальних принципів подальшого законотворчого процесу [10].

Значна кількість Основних законів сучасних державних утворень не забезпечують формування правової держави, виконуючи лише декларативну роль. Попри проголошення правових держав, багато сучасних конституцій не дають повноцінного визначення цьому терміну, опираючись на, перспективу його пояснення національним законодавством. Певні континентальні основні Закони не мають твердження про вже сформовану правову державу, однак декларують прагнення до її формування. Це характерно для розвинених країн Західної та Північної Європи. Основний Закон України, оголосивши в статті 1 Україну правовою державою, визначив базу формування країни, основною метою якої є повноцінне та нормативно визначене забезпечення захисту прав і свобод громадян [4, с. 201]. Декларування побудови правової держави має бути підкріплене практич-

ною діяльністю. До її складових можна віднести створення національної концепції правової держави, її модернізація внаслідок соціальних викликів. Надалі повинно формуватися законодавче забезпечення реалізації принципів правової держави. Важливою складовою побудови правової держави є реалізація нормативно-правової бази в сфері життя суспільства та держави [2].

Багатовікова традиція соціально-політичного єднання української нації являє собою основу формування правової української держави. Право являє собою спосіб нормалізації суспільних відносин. Правове забезпечення, що має на меті захист прав громадян, його повноцінна реалізація, зумовлює появу гармонійного та ефективного суспільного поступу. Воля нації не може існувати без особистої свободи громадян, адже забезпечення рівності всередині держави сприяє формуванню почуття рівності на рівні міжнародних відносин [13].

Мета української держави на сучасному етапі розвитку полягає в ефективній європейській інтеграції. Вона включає в себе також, культурну, економічну, політичну інтеграції. Відсутність юридично закріпленого та фактичного забезпечення прав і свобод громадян знижує ефективність інтеграційних процесів [4, с. 202].

Правове забезпечення громадян мають гарантувати органи державної влади. Основа формування правової держави в Україні базується на певних принципах, які згрупуємо в таблиці 1.

Існування правової держави можна визначити за рахунок наявності наступних ознак:

- закріплення у конституції та інших законах основних прав людини [1, с. 19];
- панування у суспільному та державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни [1, с. 19];
- врегулювання відносин між особою та державою на підставі загального принципу: "особі дозволено робити все, що прямо не заборонено законом" [1, с. 19];
- взаємовідповідальність особи та держави [1, с. 19];
- наявність у всіх громадян правової культури, зокрема життєво необхідних юридичних знань, а також умінь і навичок їх використання в практичному житті [1, с. 19];
- розподіл державної влади між законодавчими, виконавчими та судовими органами держави [1, с. 19];
- юридична захищеність особи [1, с. 19];
- високе становище у суспільному та державному житті суду [1, с. 19];

Таблиця 1. Принципи формування правової держави в Україні та їх характеристика

Принципи формування правової держави	Суть принципу
Верховенства права	Жодна людина не є вище закону, ніхто не може бути покараним державою, крім як за порушення закону, ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом
Правова основа функціонування органів державної влади	Органи державної влади повинні функціонувати на основі системи нормативних актів, що визначають функції, компетенцію, форми і методи їх діяльності
Захист прав та свобод громадян як головне завдання діяльності органів державної влади	Захист прав та свобод громадян є неможливим без верховенства права, а також без законодавчого упорядкування життя суспільства відповідно до моральних норм, традицій та національних інтересів
Демократичність як фундамент побудови держави	Демократичність дозволяє реалізувати принцип виборності влади, що з одного боку залучає громадян до управління державою, а з іншого – підвищує рівень відповідальності влади
Гласність та підконтрольність в основі роботи органів державної влади	Гласність і підконтрольність діяльності органів влади передбачає громадський контроль їх функціонування, який обмежує кількість зловживань владою
Здійснення повноважень держави з урахуванням суспільних думок	Враховання думок суспільства є критично важливим для діяльності держави, адже ефективна комунікація з громадянським суспільством дозволяє досягнути спільної мети та забезпечити добробут нації
Побудова демократичних та професійних органів судової влади	Професіоналізм органів судової влади є визначальним в системі дотримання верховенства права, адже нівелює можливості виникнення подвійних стандартів
Враховання багатовікових традицій та досвіду суспільно-політичного розвитку під час творення правової держави	Враховання багатовікових традицій дозволяє забезпечити стабільність законодавства та усталеність правових норм

Джерело: побудовано авторами на основі [13].

— неухильне виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, насамперед, державними органами [1, с. 19].

Стосовно такої ознаки, як закріплення в Конституції та інших законах України основних прав людини, то її дослідження варто розпочати з аналізу основоположних людських прав. Юридична наука трактує їх як визначені можливості особи, без яких її розвиток, задоволення власних потреб на певному етапі історії не є повноцінним. Основні права людини повинні забезпечуватися на принципі рівності. На сучасному етапі розвитку людства основні права особи визнаються та захищаються більшістю розвинених країн. Ці процеси відбуваються як на міжнародному, так і на державних рівнях [7].

Іншими словами, рівень демократії в тій чи іншій державі залежить від досконалості її нормативно-правової основи, відповідності законодавства правам людини і громадянина. Права і свободи громадян закріплюються в основних законах держав. Для України таким основним законом є Конституція, прийнята в 1996 році [5]. В цьому документі визначаються права та свободи населення держави в різних сферах життєдіяльності. Декларування ознак правової держави повинно забезпечуватися ефективними правовими інструментами. Для прикладу, в радянський період Конституція Української РСР також визнавала права і свободи громадян, однак необхідних нормативно-законодавчих норм не існувало [4, с. 203].

Така ознака, як панування у суспільному та державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни, зумовлює високий авторитет закону, повагу до нього в суспільстві. Регулювання всіх сфер життєдіяльності населення зумовлює появу знач-

ної кількості законодавчих норм та приписів. Закони мають відповідати характерним ознакам, а саме: бути санкціонованим вимогами та викликами суспільства [8].

Також рівень демократичності закону визначається відповідністю його основним положенням підзаконних нормативних актів, а також у тому, що державні органи і службові особи свої рішення виносять на підставі закону і з дотриманням усіх його вимог [11, с. 92].

Якщо говорити про принцип регулювання відносин між особою та державою на підставі твердження про те, що людині дозволяється робити те, що не заборонено законодавством, то ці відносини повинні ґрунтуватися на основі загальних дозволів, тобто особа може вчиняти будь-які дії, якщо на них не поширені якісь заборони з боку держави: продати авто, придбати дім, здобути освіту, заповісти майно та ін. Загальні дозволи не поширюються на службових осіб — працівників установ, підприємств, організацій (у тому числі державних органів), котрим дозволено робити лише те, що прямо зазначено в законі або іншому нормативному акті [13].

Саме держава є відповідальною за прийняття законодавчих актів. Закони є обов'язковими для виконання як громадянами, так і для органів влади будь-якого рівня. За порушення закону людина повинна бути притягнутою до відповідальності. Ця функція покладена на державу. Порушення прав людини державою також повинно тягти за собою відповідальність. Саме рівність перед законом на всіх рівнях виражається в принципі взаємовідповідальності особи та держави [11, с. 93].

Наявність у громадян правової культури. Активна участь громадян у суспільно-політичному житті, побудові правової держави неможлива без їх юридичної поінформованості, правової культури. Остання включає в себе знання права, повагу до закону, готовність виконувати закон, уміння користуватися законодавством у практичному житті, бажання та готовність боротися з правопорушеннями. Це досягається шляхом правової пропаганди та іншими засобами [1, с. 21].

Розподіл державної влади між її органами: законодавчим, виконавчим та судовим. Суть цієї ознаки полягає в тому, що єдина державна влада поділяється на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову. Кожна з них здійснюється державними органами певного виду (парламент; уряд і виконавчі органи в центрі і на місцях; судові органи), що наділені певною самостійністю стосовно один одного [14, с. 13].

Забезпечення юридичної захищеності особи гарантує захист членів суспільства від беззаконня. Терор проти населення Української РСР у 1930—1950-х роках був можливим внаслідок нехтування основоположними правами і свободами людини в Радянському Союзі. Закріплення на законодавчому рівні механізмів забезпечення прав і свобод громадян, а не лише декларування їх наявності, є запорукою формування правової держави в Україні на сучасному етапі [15, с. 25].

Така ознака правової держави, як високе становище в суспільному та державному житті суду, являє собою гарантування забезпечення захисту прав і свобод громадян. До основних принципів роботи органів судової влади варто віднести рівноправність, гласність, відкритість, об'єктивність, неупередженість. Ще одним важливим принципом діяльності демократичного суду

є визнання презумпції невинності. Варто зазначити, що мірою високого рівня правової держави є доступність та незалежність судів [2].

Ознака неухильного виконання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, насамперед державними органами, визначається неможливістю порушення державою власних законів. Державні органи влади не мають права порушувати законодавство, так само як і громадяни. В разі виникнення ситуації, коли держава порушує права громадян, вони мають право вимагати притягнення правопорушника до юридичної відповідальності [8].

У правових дослідженнях правову державу визначають за реальними та дієвими правовими інструментами забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина. Подібне державне утворення є одним з найвищих рівнів розвитку людського суспільства [13].

Зазначені ознаки правової держави зумовлюють вектори її побудови. Фактори, що визначають правову державу знаходяться не лише в законодавчій, а й в соціальних, культурних, економічних та політичних сферах. Реалізація лише правових заходів, які не базуються на інших життєвих засадах, зумовлює появу нежиттєздатної правової держави з формальним декларуванням забезпечення прав та свобод громадян [8].

Формування правової держави забезпечується внаслідок створення відповідної нормативно-правової бази. Основний Закон України головним критерієм закріплення основних прав та свобод громадян визнає міжнародні стандарти, загальновизнані принципи й норми міжнародного права, зафіксовані, зокрема в Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Пакті про громадянські та політичні права, Паризькій хартії для нової Європи [5].

Розвиток конституційних положень щодо прав людини і громадянина здійснюється в законах України, зокрема, про власність, підприємництво, свободу совісті та релігійних організацій, про статус суддів, прокуратуру, адвокатуру та інших [4, с. 203—204]. Верховенство закону, зміцнення його авторитету досягається шляхом поліпшення якості законів, удосконалення законодавчого процесу [5].

У правовій державі повинні, також, бути забезпеченими етнічні права. Національні, етнічно-культурні вимоги забезпечуються Законом України "Про національні меншини в Україні". Його створення має на меті забезпечення права етнічних меншин права на власний розвиток та забезпечення прав та свобод національних груп населення [4, с. 204].

Формування правової держави має включати в себе поділ влади на різні гілки. Законодавчим органом влади в Україні є Верховна Рада, виконавча належить уряду, органам державної влади, Президенту. Судова влада здійснюється Верховним Судом України, загальним та спеціалізованим судам. Верховна Рада приймає закони та здійснює контроль за їх виконанням; виконавчі органи займаються організацією проведення їх у життя; суди здійснюють правосуддя (шляхом вирішення кримінальних, цивільних, господарських та інших справ) [9].

В Україні проводиться робота на законодавчому рівні задля підвищення авторитету судової влади. Так, Закон України "Про статус суддів" мав на меті підняти престижність суду, закріплення його самостійності та

законності. Основні положення зазначеного нормативно-правового акту визначають структуру вибору судді, нормативні процедури, вимоги до кандидатів. Практична сфера демонструє значний рівень заангажованості та політизованості української судової системи на сучасному етапі розвитку держави [15, с. 26].

Правова держава спроможна існувати лише на законних засадах, що виражається у відповідності соціальних взаємин Основному Закону держави, іншим нормативно-правовим актам. Законність забезпечується завдяки дотриманню законодавства всіма учасниками правовідносин у країні. Законодавча база держави повинна відповідати основним положенням Конституції України [5]. За існування цієї відповідності відповідає Конституційний Суд України. Правильну реалізацію законів органами виконавчої влади, Президентом України, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, політичними силами, чиновниками контролює Генеральна прокуратура України [15, с. 27].

Незалежна Україна визнає повноваження європейських інститутів захисту прав і свобод людини, модернізує існуючі національні нормативно-правові інститути, що займаються реалізацією принципів правової держави в Україні, захищає свободи різноманітних організацій та політичних сил [13].

Відбувається трансформація національної системи законодавства. Переглянуто багато галузей законодавства на, проголошених Конституцією України, принципах. Особливих змін зазнало конституційне, цивільне, сімейне, адміністративне, кримінальне, земельне законодавство [15, с. 27].

На сучасному етапі в Україні існує лише фундамент для побудови повноцінної правової держави. Її формування натикається на значні практичні труднощі. Для формування правової держави необхідно створити ефективне громадянське суспільство, для якого характерні наступні ознаки:

- забезпечення вільного розвитку людини та соціуму. Державні органи та громадськість мають взаємодіяти на принципі рівності, та адекватних меж свободи [6, с. 62];

- існування великої кількості самостійних політичних сил, громадських та конфесійних об'єднань, професійних спілок і т. д. [6, с. 62];

- захист свободи слова, різновекторність життєдіяльності громадян та залучення їх до різних сфер [13];

- існування нагляду з боку громадськості за роботою органів державної влади та чиновників завдяки функціонуванню ефективних інститутів демократії [13];

- створення юридичних інструментів для ліквідації відокремлення громадянина від засобів виробництва, власності і державного управління [13];

- фактична самостійність судової гілки влади, визначена діяльність інших гілок влади [13];

- підвищення рівня правової обізнаності населення, формування правової свідомості, усвідомлення важливості взаємозв'язку особистих потреб із потребами соціуму та країни [13].

Поняття правової держави у багатьох країнах є невід'ємним від поняття соціальної держави, тому побудова реальної правової держави значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, нако-

пичення матеріальних благ, що давало б можливість здійснення ефективної соціально-економічної політики, забезпечення соціально-економічних прав громадян [13].

Нездатність держави надати ефективні соціальні гарантії, створити умови для достатнього життєвого рівня своїх громадян негативно впливає на підтримку населенням державної політики, знижує рівень їх законслухняності та поваги до закону [6, с. 65].

Побудова правової держави залежить від ефективної роботи владних установ, активізації суспільства, відмові від досвіду диктатури. Правова держава є можливою лише в разі визнання її побудови як одне з пріоритетних завдань як органів державної влади, так і суспільства загалом [2].

ВИСНОВКИ

Дослідження передумов, ознак та шляхів формування правової держави дає змогу стверджувати, що її проголошення Основним Законом України не свідчить про її сформованість. До складових правової держави можна віднести створення національної концепції правової держави, її модернізація внаслідок соціальних викликів. Надалі повинно формуватися законодавче забезпечення реалізації принципів правової держави. Важливою складовою побудови правової держави є реалізації нормативно-правової бази в усіх сферах життя суспільства та держави, закріплення у конституції та інших законах основних прав людини, панування у суспільному та державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни, врегулювання відносин між особою та державою на підставі загального принципу: "особі дозволено робити все, що прямо не заборонено законом", взаємовідповідальність особи та держави, наявність у всіх громадян правової культури, зокрема життєво необхідних юридичних знань, а також умінь і навичок їх використання в практичному житті, розподіл державної влади між законодавчими, виконавчими та судовими органами держави і т. д.

Не можна не вказати на певні здобутки в справі побудови правової держави в Україні. Відбувається трансформація національної системи законодавства. Переглянуто багато галузей законодавства на, проголошених Конституцією України принципах. Особливих змін зазнало конституційне, цивільне, сімейне, адміністративне, кримінальне, земельне законодавство.

На сучасному етапі в Україні існує фундамент для побудови повноцінної правової держави. Однак її формування натикаються на значні практичні труднощі, а рівень стандартів суспільного, правового та політичного життя, який дасть їй змогу почувати себе рівною серед інших правових держав.

Література:

1. Береза С.В. Правовий всеобуч як передумова формування правової культури в сучасному демократичному суспільстві. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 19—21.

2. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2011%20/Brincev_2010.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

3. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. Київ: Ін Юре, 2004. 388 с.

4. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К.: Парламент. вид-во, 1999. С. 201—204.

5. Заєць А. Формування ідеї правової державності в процесі створення нової Конституції України (1994—1996 pp.). URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/13839> (дата звернення: 23.03.2021).

6. Козак В. Форми політичної участі громадян у державотворчих процесах. Розбудова держави. 1998. № 1—2. С. 62—65.

7. Козюбра М.І. Верховенство права — основоположний принцип правової і політичної систем України. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6972/Kozyubra_Pry%60ncy%60py%60_verhovenstva.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

8. Михайленко О.Р. До питання про концепцію системи ознак правової держави. URL: http://77.244.44.155/cgi-bin/irbis64r_01/ (дата звернення: 23.03.2021).

9. Нижник Н. Державна влада та ідеї правової держави в умовах реалізації Конституції України. URL: http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Vzayemovidnosyny_derzhavy_ta_suspilstva.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

10. Хаустова М.Г. Верховенство права — як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14953/1/Haustova_40-45.pdf (дата звернення: 23.03.2021).

11. Політологія / За ред. О.І. Семківа. Львів: Світ, 1994. С. 92—93.

12. Правова держава. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / О.В. Петришин (відп. ред.). 2017. Т. 3. С. 367.

13. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. URL: <https://lib.oa.edu.ua/funds/lecturer-oa> (дата звернення: 23.03.2021).

14. Тертишник В. Концептуальні проблеми розподілу влади: до становлення сучасної моделі правової держави в контексті політичної реформи в Україні. Юридична Україна, 2003. № 3. С. 13.

15. Тертишник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності. Вісник національної академії наук України. 2007. № 3. С. 25—27.

16. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. URL: http://adhdportal.com/book_3332.html (дата звернення: 23.03.2021).

References:

1. Bereza, S.V. (2009), "Legal education as a prerequisite for the formation of legal culture in a modern democratic society", *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*, vol. 3, pp. 19—21.

2. Bryntsev, V.D. (2010), *Standarty pravovoi derzhavy: vtilennia u natsional'nu model' orhanizatsijnoho zabezpechennia sudovoi vlady* [Standards of the rule of law: implementation in the national model of organizational support of the judiciary]. Available at: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_

2011%20/Brincev_2010.pdf (Accessed 24 March 2021).

3. Hryniuk, R.F. (2004), *Ideia pravovoi derzhavy: teoretyko-pravova model' i praktychna realizatsiia* [The idea of the rule of law: theoretical and legal model and practical implementation], In *Jure*, Kyiv, Ukraine.

4. Zaiets', A.P. (1999), *Pravova derzhava v konteksti novitn'oho ukrains'koho dosvidu* [The rule of law in the context of the latest Ukrainian experience], *Parlament Kyiv, Ukraine*.

5. Zaiets', A. (2016), "Formation of the idea of legal statehood in the process of creating a new Constitution of Ukraine (1994—1996)", *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Pravova derzhava: istoriia, suchasnist' ta perspektyvy formuvannia v Ukraini"* [Proceedings of the international scientific-practical conference "The rule of law: history, modernity and prospects of formation in Ukraine"], *Uzhhorod, Ukraine*, February 19—20, available at: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/13839> (Accessed 24 March 2021).

6. Kozak, V. (1998), "Forms of political participation of citizens in state-building processes", *Rozbudova derzhavy*, vol. 1—2, pp. 62—65.

7. Koziubra, M.I. (2007), "The rule of law is fundamental principle of the legal and political systems of Ukraine", available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6972/Kozyubra_Pry%60ncy%60py%60_verhovenstva.pdf (Accessed 24 March 2021).

8. Mykhajlenko, O.R. (2000), "On the concept of the system of features of the rule of law", available at: http://77.244.44.155/cgi-bin/irbis64r_01/ (Accessed 24 March 2021).

9. Nyzhnyk, N. (2019), *Derzhavna vlad ta idei pravovoi derzhavy v umovakh realizatsii Konstytutsii Ukrainy* [State power and ideas of the rule of law in the implementation of the Constitution of Ukraine], available at: http://www.dridu.dp.ua/biblioteka/doc/Vzayemovidnosyny_derzhavy_ta_suspilstva.pdf (Accessed 24 March 2021).

10. Khaustova, M.H. (2013), "The rule of law — as a fundamental principle of the legal system of Ukraine in terms of modernization", available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14953/1/Haustova_40-45.pdf (Accessed 24 March 2021).

11. Semkiv, O.I. (1994), *Politologiya* [Political Science], *Svit, Lviv, Ukraine*.

12. Petryshyn, O.V. (2017), *Pravova derzhava. Velyka ukrains'ka iurydychna entsyklopediia* [Constitutional nation. Great Ukrainian legal encyclopedia], vol. 2. pp. 367.

13. Skrypniuk, O.V. (2000), "Social, legal nation in Ukraine: problems of theory and practice", available at: <https://lib.oa.edu.ua/funds/lecturer-oa> (Accessed 24 March 2021).

14. Tertyshnyk, V. (2003), "Conceptual problems of separation of powers: to the formation of a modern model of the rule of law in the context of political reform in Ukraine", *Yurydychna Ukraina*, vol. 3, pp. 13.

15. Tertyshnyk, V. (2007), "Rule of law: sharp corners on the way from the conceptual model to reality", *Visnyk natsional'noi akademii nauk Ukrainy*, vol. 3, pp. 25—27.

16. Shevchuk, S. (2002), *Osnovy konstytutsijnoi iuryspudentsii* [Fundamentals of constitutional jurisprudence], available at: http://adhdportal.com/book_3332.html (Accessed 24 March 2021).

Стаття надійшла до редакції 05.08.2021 р.

О. В. Пантась,
здобувачка магістратури за спеціальністю "Публічне управління та адміністрування"
кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування
Національного університету охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-6504-9222

В. П. Писаренко,
д. держ. упр., професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-4789-5756

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.106

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ

O. Pantas,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine
V. Pysarenko,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Healthcare Management and Public
Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

STATE REGULATION IN THE FIELD OF TRANSPORT

Статтю присвячено дослідженню державного регулювання у сфері транспорту України. Державне регулювання у сфері транспорту — це процес створення комплексу умов для формування адекватних соціально-економічних відносин для забезпечення цілеспрямованого розвитку транспортної системи, яка має високу соціальну значущість. Створення таких умов досягається через застосування різних форм і методів державного регулювання у сфері транспорту. У статті визначено сутність державного регулювання, проведено аналіз наукової літератури, що визначає основні аспекти державного регулювання у сфері транспорту. Стаття містить уточнення поняття транспортної сфери та транспортної інфраструктури та визначає основні суб'єкти, які формують її. В ході дослідження систематизовано інформацію про державне регулювання транспортної галузі, виділено політичні, економічні, інформаційні та екологічні аспекти державного регулювання.

За останні 20 років більшість країн світу намагаються удосконалювати свою транспортну інфраструктуру шляхом удосконалення рівня державного регулювання, яке дозволяє не тільки організувати, але й вести постійний і дієвий контроль за діяльністю транспортного сектору. Що стосується України, то останніми роками практично увсьому транспортному комплексі відчувається погіршення ситуації у всіх галузях транспорту, окрім авіатранспорту. Це підтверджує актуальність дослідження державного регулювання у сфері транспорту, що дозволить знайти напрями вирішення ситуації, що склалася.

Визначено основні органи, які здійснюють державне регулювання у сфері автотранспорту, для цього запропоновану трирівневу ієрархічну структуру, яка формується на національному, регіональному та місцевому рівні. Визначені основні завдання Міністерства інфраструктури України та відображено його роль у діяльності транспортної галузі. Розглянуто сфери впливу кожного із органів регулювання на різні види транспорту.

Окрім систематизації інформації про інституційне регулювання транспортної сфери, здійснено аналіз нормативно-правової бази у цій області. Визначено основні проблемні моменти державного регулювання транспортної сфери і вперше запропоновано заходи, які дозволять вирішити зазначені питання відповідно до сучасного стану галузі.

This article is devoted to the study of state regulation in the field of transport in Ukraine. State regulation in the field of transport is a process of creating a set of conditions for the formation of adequate socio-economic relations to ensure the purposeful development of the transport system, which has a high social significance. The creation of such conditions is achieved through the use of various forms and methods of state regulation in the field of transport. The article defines the essence of state regulation, analyzes the scientific literature, which determines the main aspects of state regulation in the field of transport. The article clarifies the concept of transport and transport infrastructure and identifies the main actors that form it. The study systematizes information on state regulation of the transport sector, highlights the political, economic, informational and environmental aspects of state regulation.

Over the past 20 years, most countries around the world have been trying to improve their transport infrastructure by improving the level of government regulation, which allows not only to organize but also to maintain constant and effective control over the activities of the transport sector. As for Ukraine, in recent years the situation in almost all transport sectors has deteriorated in all sectors of transport, except air transport. This confirms the relevance of the study of state regulation in the field of transport, which will find ways to address the situation.

The main bodies that carry out state regulation in the field of motor transport are identified, for this purpose a three-level hierarchical structure is proposed, which is formed at the national, regional and local levels. The main tasks of the Ministry of Infrastructure of Ukraine are defined and its role in the activity of the transport branch is reflected. The spheres of influence of each of the regulatory bodies on different types of transport are considered.

In addition to systematizing information on the institutional regulation of the transport sector, an analysis of the regulatory framework in this area. The main problematic aspects of the state regulation of the transport sphere are identified and for the first time measures are proposed that will allow solving these issues in accordance with the current state of the industry.

Ключові слова: державне регулювання, транспорт, інфраструктура.

Key words: state regulation, transport, infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним із стратегічних напрямів розвитку держави є ефективне регулювання у сфері транспорту, транспортною системою та її інфраструктурою, тобто діяльністю всіх видів транспорту, які виступають основними чинниками створення сприятливих умов для повноцінного функціонування економіки. На сьогодні рівень ефективності державного регулювання та діяльності транспортного сектору не повною мірою відповідає вимогам ринкової економіки та тенденціями економічного розвитку. Поєднуючи державне регулювання із функціональною діяльністю транспорту, виникає ряд проблем, які стають стримуючими чинниками на шляху до вдосконалення ринкових відносин, і перешкоджає формуванню сучасного ринкового середовища. Особливо гостро стоїть питання взаємодії держави та приватного сектору транспортного комплексу.

За останні 20 років більшість країн світу намагаються удосконалювати свою транспортну інфраструктуру шляхом удосконалення рівня державного регулювання,

яке дозволяє не тільки організувати, але й вести постійний і дієвий контроль за діяльністю транспортного сектору. Що стосується України, то останніми роками практично у всьому транспортному комплексі відчувається погіршення ситуації у всіх галузях транспорту, окрім авіатранспорту. Це підтверджує актуальність дослідження державного регулювання у сфері транспорту, що дозволить знайти напрями вирішення ситуації, що склалася.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогодні, якщо основні організаційні моменти державного регулювання досліджуються науковцями на високому рівні, то питання державного регулювання у сфері транспорту досліджується недостатньо. Питання розвитку транспортної сфери досліджували автори: Гурнак В.М. [1], Ковалев Д.І. [2], Максимова С.Ю. [3], Рудченко О.Ю., Поліщук О.М. [4], Богомолова Н.І. [6] та інші.

Рис. 1. Види сфер державного регулювання транспортної галузі

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення ключових проблем у транспортній сфері та розроблення напрямів щодо їх вирішення шляхом оцінювання та систематизації механізмів державного регулювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Перш ніж досліджувати питання державного регулювання у сфері транспорту, слід визначити поле державного регулювання, його суть та функції. Процеси державного регулювання є широко досліджуваними у науковій літературі [1—3]. Зокрема, частина авторів розглядає державне регулювання як системне поєднання інструментів, методів, форм та важелів, які використовуються державою відповідно до чинного законодавства та інформаційного забезпечення на мікро- та макрорівнях [1].

Державне регулювання є складовою системи управління, на яку впливають внутрішні та зовнішні чинники, від яких залежить результативність державного регулювання. Процес державного регулювання формує механізм, до складу якого входять цілі, методи впливу, інструменти, що використовуються для здійснення регулювання, ресурси управління, що дозволяють побудувати організаційний та соціальний потенціал, спрямований на досягнення основної мети — покращення транспортної сфери. Регулювання здійснюється державною владою в особі певних інститутів.

В Україні, як і в багатьох розвинених країнах світу, транспорт є однією із ключових галузей народного господарства, яка формує виробничу та соціальну структуру. Розвиток транспорту визначає рівень конкурентоспроможності держави та дозволяє зміцнити фінансову стійкість економічних суб'єктів та держави загалом. У зв'язку із цим державне регулювання підтримки та розвитку транспорту є одним із пріоритетних на шляху до побудови стратегічних напрямів розвитку країни [2].

Питання транспортної сфери, інфраструктури транспорту та системи транспорту розглядалося багатьма вітчизняними вченими. Зокрема, в обіг введене по-

няття "транспортної інфраструктури" як сукупності сфер діяльності транспортних компаній та регулюючих компаній, основна мета яких — переміщувати товари від виробника до споживача, та задовільняти потреби населення у вільному пересуванні [3]. Транспортна інфраструктура поєднує процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Отже, можна дійти висновку про те, що транспортну сферу формують транспортні підприємства та органи, що регулюють їх діяльність. Розглянемо більш детально складові фінансової сфери.

Основною метою діяльності підприємств транспортної галузі є прискорення оборотності матеріальних, фінансових, інформаційних, трудових потоків у межах просторової структури із врахуванням, що всі елементи структури пов'язуються на всіх рівнях функціонування. Транспортні підприємства виступають основними вузлами, що дозволяють об'єднати всі ці потоки. У свою чергу державне регулювання транспортом визначається як планомірна та безперервна діяльність органів державної влади, яка спрямовується на створення та забезпечення своєчасності надання транспортних послуг та їх якості. Державне регулювання транспорту є обов'язковою передумовою ефективного використання потенціалу транспорту з метою стабілізації умов здійснення економічної діяльності. Державне регулювання транспортної галузі здійснюється у різних сферах: політичній, економічній, соціальній, інформаційній, екологічній [4] (рис. 1).

Розглянемо більш детально, як впливає кожна із зазначених сфер на транспортну галузь.

1. Політична сфера має дуже важливий вплив на державне регулювання. В основному вона зумовлює формування нормативно-правової бази у сфері транспорту, а також формування стратегії розвитку транспортної галузі, здійснення її фінансування тощо.

2. Економічна сфера є рушійною силою, яка дозволяє транспортній галузі розвиватися шляхом фінансування, а також розроблення цільових програм та розвитку міжнародного, державного та державно-приватного партнерства. Необхідно зазначити, що на економічну сферу регулювання додатково впливають інші чинники, які можна класифікувати як внутрішній та зовнішній. Внутрішніми чинниками є добробут населення, сплата ним податків, а також громадська ініціатива з розвитку транспортної системи. Зовнішніми чинниками є міжнародні відносини та вплив інших країн на фінансування транспортної галузі [5].

3. Інформаційна сфера дозволяє впроваджувати сучасні технології в управління транспортною сферою. На сьогодні використання таких технологій дозволяє швидше розвиватися усьому транспортному сектору, а населенню отримувати зручні та доступні послуги.

4. Екологічна сфера зумовлюється дотриманням безпеки дорожнього руху, а також застосуванням екологічних програм, правил та заходів щодо безпеки та якості транспорту та транспортної інфраструктури [4].

Загалом можна стверджувати, що державне регулювання у сфері транспорту — це система взаємодії між суб'єктами управління, яка містить економічну, мотиваційну, організаційну та політичну складові. Діяльність органів влади організовується на принципах та завдан-

нях із врахуванням функцій планування, організування, стимулювання розвитку та контролю, що дозволяє здійснювати цільовий вплив на об'єкти управління з метою розвитку сфери транспорту [4].

Державне регулювання полягає у грамотному підборі інструментів та методів управління, які дозволяють підвищити ефективність діяльності об'єктів транспортної інфраструктури держави.

Державне регулювання відбувається шляхом здійснення функцій органами регулювання. Основними функціями державного регулювання транспортної системи є надання послуг господарюючим суб'єктам та створення сприятливих умов щодо розвитку транспортної галузі. Для того щоб реалізувати функцію управління, використовують різні методи державного регулювання. Розглянемо основні методи державного регулювання, які використовуються у транспортній сфері:

- 1) механізми встановлення взаємних відносин між об'єктами та суб'єктами державного регулювання транспортної сфери;
- 2) реалізація компетенцій суб'єктів державного регулювання відповідно до їх повноважень;
- 3) практична реалізація державної влади шляхом впливу на об'єкти державного управління відповідно до інтересів та цілей розвитку держави;
- 4) реалізація цілей та функцій державного управління [6].

У залежності від здійснення певних функцій вибирається той чи інший метод державного управління. Серед методів державного регулювання транспортної сферою виділяють:

- прямі методи, до яких відноситься використання державних інвестицій, використання закордонних інвестицій, застосування податкових пільг, створення фондів фінансування та підтримки;
- непрямі методи, до яких відноситься: розроблення програм економічного зростання, створення умов для формування заохочувальної цінової політики, використання системи державних замовлень та закупівель, визначення норм охорони навколишнього середовища, постанови правил та інструкцій, становлення податків та штрафних станцій, нормативів, стандартів тощо [4; 5].

Державні органи за допомогою різних інструментів посилюють свою роль регуляторів ринкових взаємовідносин та зберігають відповідальність за створення безпечних умов для здійснення транспортного процесу.

Система державного регулювання у сфері транспорту має трирівневу ієрархічну структуру (рис. 2).

Необхідно зазначити, що державне регулювання здійснюється на трьох рівнях: місцевому, регіональному та національному рівні. Основними органами державного регулювання є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство інфраструктури України.

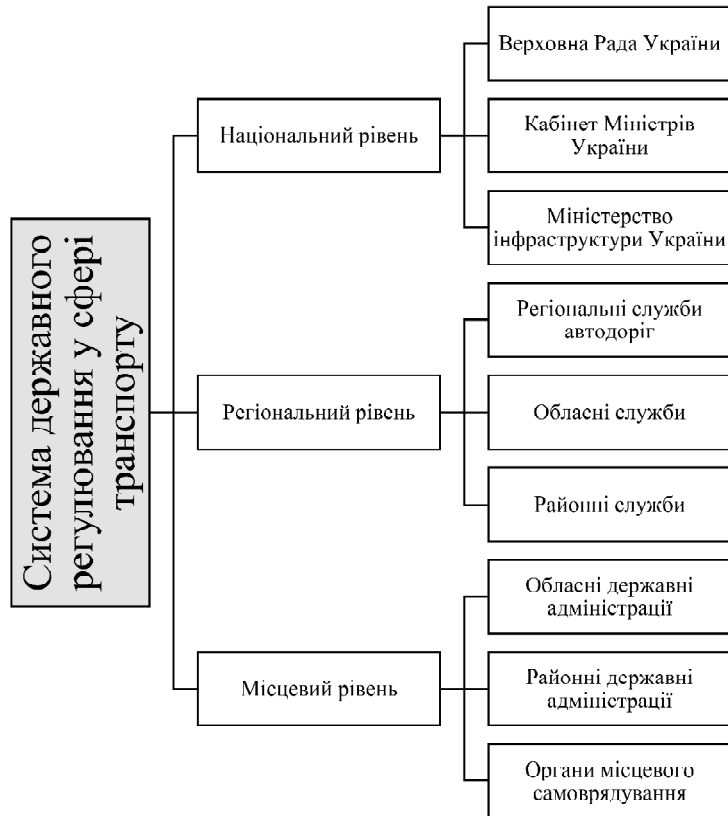

Рис. 2. Ієрархічна структура державного регулювання у сфері транспорту

Джерело: систематизовано та згруповано авторами.

На місцевих рівнях державне регулювання здійснюють обласні державні адміністрації, районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Розглянемо роль кожного із державних регуляторів сфери транспорту більш детально. Головну роль у реалізації державної політики у сфері транспортування відіграє Міністерство Інфраструктури України, діяльність якого ґрунтується на:

- демократичних принципах, формуванні прозорих відносин із громадськістю, а також створенні стратегічних напрямів діяльності, яка спрямовується на впровадження європейського законодавства у сфері сталого розвитку транспорту України до вітчизняного з метою забезпечення високого рівня якості та міжнародної кооперації;
- активізації процесів децентралізації функцій Міністерства та делегування повноважень на місця здійснення діяльності;
- пришвидшенні демонополізації у сфері транспортних послуг;
- формуванні нормативно-правової бази для здійснення діяльності транспортних компаній, що фінансуються з бюджету;
- залученні громадського сектору до вирішення питань розвитку транспортної сфери.

Основними завданнями Міністерства інфраструктури України є:

- реалізація державної політики у сфері транспорту та дорожнього господарства, що спрямовується на

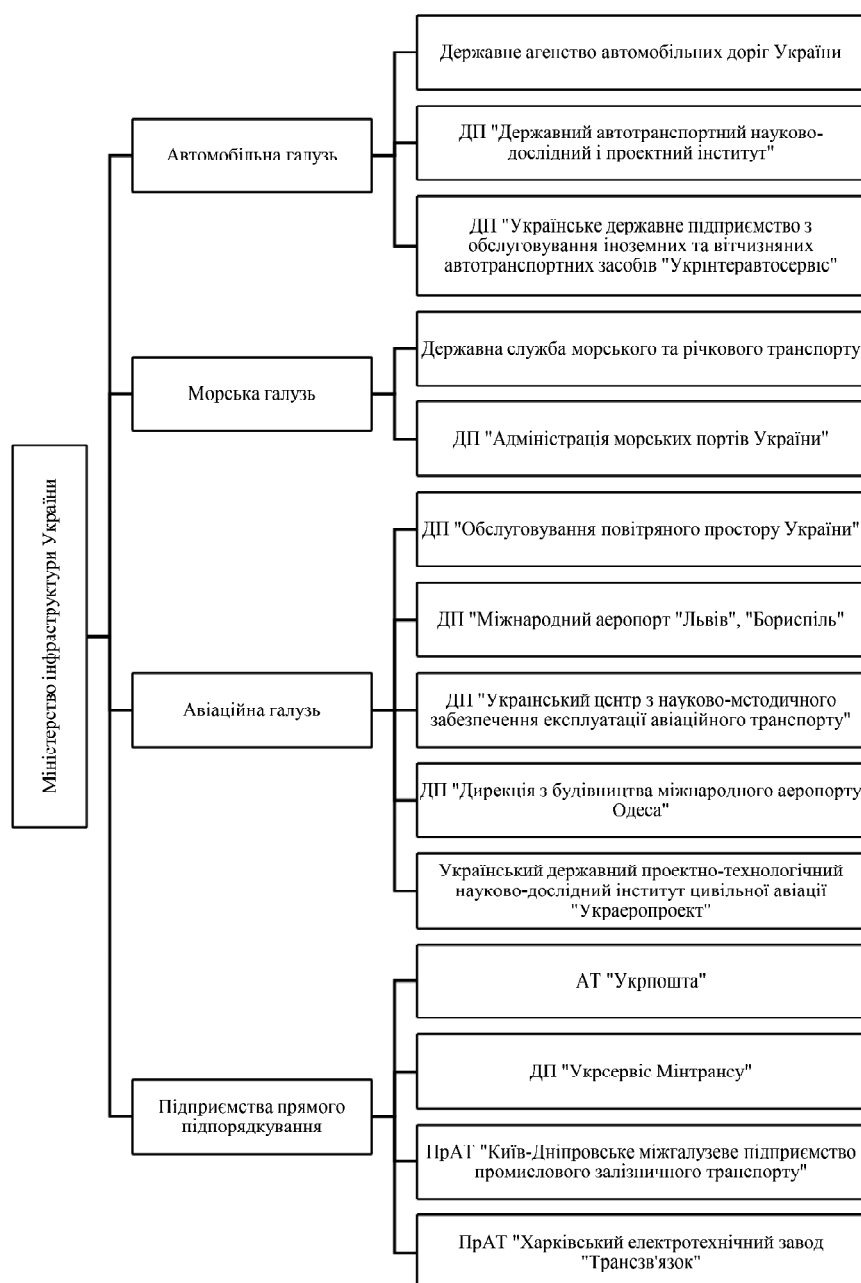

Рис. 3. Структура державного регулювання Міністерства інфраструктури України у сфері транспорту

Джерело: згруповано авторами.

створення безпечних умов надання транспортних послуг;

- забезпечення регулярних перевезень та утримання транспортної інфраструктури загального користування, регіонального та місцевого значення для забезпечення вільного пересування населення та вантажу;

- формування єдиного економічного простору, а також транспортної та екологічної безпеки;

- розроблення та впровадження національних, регіональних та місцевих планів щодо розвитку транспортної сфери, а також програм розвитку дорожнього господарства, використання повітряного простору України, розвитку туризму, діяльності курортів, надання послуг поштового зв'язку;

- впровадження заходів щодо покращення рівня безпеки перевезення пасажирів та вантажів відповідно до наданих компетенцій;

- розвиток стандартизації у сфері будівництва, реструктуризації та утримання автомобільних доріг загального користування різного рівня значення;

- реалізація повноважень єдиної фінансової та бюджетної політики у сфері транспорту.

Міністерство інфраструктури України у процесі здійснення регуляторних функцій повинно виконувати наступні дії:

- забезпечувати демократичну та інноваційну політику, направлену на удосконалення державного регулювання транспортної сфери, визначаючи її пріоритетні напрями розвитку за всіма видами транспорту;

- розробляти та затверджувати нормативні та законодавчі акти, а також будувати архітектуру законодавчого та нормативного регулювання для забезпечення ефективності регулювання транспортної сфери;

- впроваджувати затверджені плани розвитку транспортної сфери та розробляти стратегічні плани та програми, забезпечуючи ефективну комунікаційну політику на всіх рівнях державного регулювання;

- реалізувати принципи державного та приватного партнерства в області транспортної інфраструктури та модернізувати механізми його здійснення, що максимально наближені до поточних умов сфери транспортування;

- забезпечити передумови для ефективних комунікацій зацікавлених сторін у розвитку транспортної сфери.

Міністерство інфраструктури

України здійснює регулювання автомобільної, морської, авіаційної галузі та підприємств прямого підпорядкування [7] (рис. 3).

Основними регуляторами автомобільної галузі є регіональні служби автомобільних доріг, обласні служби автомобільних доріг, районні служби автомобільних доріг.

Що стосується державного регулювання автомобільної галузі, то основним органом є Державне Агентство автомобільних доріг України, Державне підприємство "Державний автотранспортний науково-дослідний і проєктний інститут", Державне підприємство "Українське державне підприємство по обслуговуванню іноземних та вітчизняних автотранспортних засобів "УкрІнтерАвтоСервіс".

Таблиця 1. Законодавча нормативно-правова база з питань державного регулювання у транспортній сфері

Сфера застосування	Законодавчий акт	Номер та дата прийняття
Загальні положення	Конституція України	№ 254к/96-ВР від 28.06.1996 р.
	Про Кабінет Міністрів України	№ 794-VII від 27.02.2014 р.
	Про центральні органи виконавчої влади	№ 3166-VI від 17.03.2011 р.
Галузеві	Про автомобільні дороги	№ 2862-IV від 08.09.2005 р.
	Про транспорт	№ 232/94-ВР від 10.11.1994 р.
	Про дорожній рух	№ 3353-XII від 30.06.1993 р.
Техніко-технологічна модернізація	Про джерела фінансування дорожнього господарства України	№ 1562-XII від 18.09.1991 р.
	Про ратифікацію Фінансової угоди між Україною та Європейським інвестиційним банком	№ 4042-VI від 16.11.2011 р.
	Про ратифікацію Кредитної угоди між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку	№ 928-V від 13.04.2007 р.
	Про реконструкцію та експлуатацію на платній основі автомобільної дороги Київ – Одеса	№ 855-IV від 22.05.2003 р.
Перевезення	Про перевезення небезпечних вантажів	№ 1644-III від 06.04.2000 р.
	Бюджетний кодекс України	№ 2456-VI від 08.07.2010 р.
	Про державний бюджет України на відповідний рік	-
Фінансування	Про джерела фінансування дорожнього господарства України	№ 1562-XII від 18.09.1991 р.
	Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року	№ 430-р від 30.05.2018 р.

Джерело: згруповано автором.

Що стосується морського транспорту, то основними органами державного регулювання є Державна служба морського та річкового транспорту та Державне підприємство "Адміністрація морських портів України".

У авіаційній галузі основними регулятивними органами є: Державне підприємство обслуговування повітряного руху України, Державне підприємство "Міжнародний аеропорт "Львів ім. Данила Галицького", Державне підприємство "Міжнародний аеропорт Бориспіль", Державне підприємство "Український центр з науково-методичного забезпечення, експлуатації авіаційної техніки", Державне підприємство "Дирекція з будівництва міжнародного аеропорту "Одеса", Український державний проєктно-технологічний науково-дослідний інститут цивільної авіації "УкрАеропроект".

Центральним органом виконавчої ради виступає Державне агентство автомобільних доріг України "Укравтодор"[8]. Компанія підпорядковується Міністерству інфраструктури України. Основною функцією Укравтодору є реалізація державної політики в області державного господарства та управління автодорогами на всіх рівнях шляхом забезпечення управління автомобільними дорогами загального, загальнонаціонального та місцевого користування. Укравтодор активізує та підтримує розвиток транспортної сфери, забезпечує високий рівень безпеки дорожнього руху, здійснює створення та підтримування стандартів якості надання послуг з перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом. До функцій цього органу також входить впровадження інноваційних проєктів, підвищення рівня експлуатаційного стану автодорожніх доріг, сприяння розвитку транспортної інфраструктури на принципах інклюзії, тобто збільшуючи рівень покриття доріг у сільській місцевості, а також забезпечуючи рівні права щодо безперешкодного пересування міським та

сільським населенням, розвиток конкурентних переваг вітчизняних автомобільних доріг з метою активізації туристичного сектору у різних напрямках. Окрім цього, Укравтодор здійснює свою діяльність у складі ПрАТ "Автомобільні дороги України", яка вважається монополістом на вітчизняному ринку будівництва доріг. Транспортна компанія виступає однією із важливих компаній, що впливають на розвиток економіки, вона займається забезпеченням сталого розвитку та ефективності державного управління.

Отже, державне регулювання здійснюється у різних сферах і є особливо потрібним для реалізації публічних інтересів. Так, відповідно до Закону України "Про транспорт" основною метою державного регулювання транспортної сфери є своєчасне, повне та якісне задоволення потреб населення та економіки у перевезеннях та забезпечення потреб оборони держави, захисту прав споживачів.

Окрім зазначеного закону, транспортні відносини регулюються й іншими нормативними та законодавчими документами. Зокрема, основою нормативно-правового забезпечення у сфері транспортної інфраструктури є Закон України "Про автомобільні дороги", "Про транспорт", "Про дорожній рух" тощо. Розглянемо більш детально Закони України, які діють у сфері транспортування та регулюють її.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують реалізацію державної політики у сфері транспорту та розробляють місцеві та регіональні програми з його розвитку, встановлюючи тарифи за проїзд, інформуючи населення про прийняття рішень і здійснюючи контроль за процесом перевезення.

Окрім законодавчих актів, існують і підзаконні нормативно-правові акти, до яких відносяться постанови Кабінету Міністрів із розвитку та регулювання транспор-

тної сфери. Ці постанови приймаються щороку з питань здійснення реконструкції об'єктів транспортної сфери, використання коштів, затвердження проєктів робіт та робочих проєктів.

З удосконаленням нормативно-правової бази з'являється можливість вирішення багатьох проблем транспортної сфери, що у результаті стає пріоритетом державного регулювання у сфері транспорту. Однак, щоб охопити процес удосконалення комплексно, необхідно впровадити ряд поправок на всіх рівнях транспортного регулювання. Зокрема, правове забезпечення економічних процесів, що відбуваються у державі, є похідними від конституційного правопорядку, а тому для того, щоб удосконалити фінансову частину регулювання, слід удосконалювати законодавчу базу на всіх рівнях регулювання, починаючи від Конституції і Кодексів [9].

Насамперед основні напрями удосконалення державного регулювання повинні здійснюватися в бік формування партнерських взаємовідносин між державою та приватним транспортним сектором [10]. Враховуючи те, що суб'єкти господарювання, які надають транспортні послуги, несуть публічні зобов'язання, необхідно удосконалювати модель партнерства між приватними та державними інтересами учасників транспортних відносин. Основним правовим підґрунтям для цього є Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, а також зазначене у таблиці 1 транспортне законодавство, яке регулює правила перевезення пасажирів та вантажів.

Важливим напрямом розвитку правового регулювання стало прийняття Верховною Радою України в 2020 році Закону України "Про внутрішній водний транспорт". Цей закон сприяє створенню річкового шляху від Чорного до Балтійського моря у рамках міжнародного проєкту між Польщею, Білоруссю та Україною, а також дозволяє оновити стратегію розвитку морських портів до 2038 року.

У сфері залізничного транспорту започатковано експериментальний проєкт, який дозволяє допускати приватні локомотиви на залізничні колії загального користування. У рамках цього проєкту укладено перший договір про допуск приватних локомотивів на деякі із залізничних дільниць ТОВ "Українська локомотивна будівельна компанія" [11]. Першим кроком до створення конкурентного ринку залізничних перевезень є забезпечення рівноправного доступу приватних організацій до залізничної інфраструктури та впровадження нової моделі співпраці на ринку. Це потребує удосконалення нормативного законодавства у сфері залізничного транспортування.

На сьогодні залишається досить гострою проблема залучення інвестицій у транспортну сферу, тому важливим напрямом розвитку державного регулювання є створення та реалізація проєктів, які орієнтуються на державно-приватне партнерство. Зокрема, у 2020 році укладені перші договори, відповідно до яких сформована велика кількість масштабних проєктів у галузі інфраструктури та транспорту. Ці інвестиційні проєкти охоплюють практично всі галузі транспорту, а особливо морський та залізничний [12].

З метою покращення інформаційного забезпечення та поширення систем диджиталізації, у транспортну

сферу впроваджується поняття електронних товарно-транспортних накладних для здійснення міжнародних перевезень вантажів автомобільним транспортом у рамках експериментального проєкту [13]. Також важливим є розвиток транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія у галузі залізничного сполучення та інфраструктури за програмою міжнародного співробітництва ТРАСЕКА. Сюди відноситься розвиток мультимодальних перевезень та створення цифрових коридорів, які полегшують здійснення міжнародних транспортних перевезень [14].

Окрім того, важливою складовою розвитку транспортної системи стає залучення у великих масштабах нових видів транспорту — дронів (квадрокоптерів), які будуть використовуватися для перевезення вантажів, а також для доставки продуктів населенню та можуть застосовуватися у інших логістичних операціях. Однак на сьогодні зазначене питання взагалі не має нормативно-правового регулювання, а тому потребує належної уваги зі сторони регуляторів [15].

ВИСНОВКИ

На сьогодні державне регулювання транспортного сектору має високо-організовану інституційну структуру, яка створює передумови для розвитку транспортної галузі, здійснює її організацію та контролює на всіх рівнях державного управління. Попри достатньо складну систему державного регулювання, на сьогодні у транспортній галузі виникає чимало питань, які стосуються фінансування, інвестицій та розвитку. По факту ж транспортна інфраструктура щороку погіршується і вже протягом багатьох років знаходиться у кризовому стані. Для того щоб подолати проблеми кризового стану у транспортній сфері, необхідно підвищити дієвість державного регулювання шляхом формування сприятливого інституційного середовища, впровадження поправок до діючих законодавчих актів та розроблення нових. Підвищивши якість управління у сфері транспортування, державі вдасться залучити більше інвестицій, що дозволить галузі розвиватися стрімкішими темпами. Залучення інвестицій і подальший розвиток транспортної галузі повинні відбуватися на основі державно-приватного партнерства. Рекомендується розробити та імплементувати такі умови для приватного транспортного та інших секторів економіки, які стануть економічно вигідними для здійснення інвестицій. Це в подальшому дозволить вирішити проблемні питання у сфері постачання продукції або перевезення пасажирів і в результаті зумовить розвиток транспортної галузі в країні.

Література:

1. Гурнак В.М. Транспортно-дорожній комплекс України на сучасному етапі (Стан. Проблеми. Перспективи.) Заліз. трансп. України. 2006. № 4. С. 14—16.
2. Ковалев Д.И. Проблемы Единой транспортной системы Украины. Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук. пр. Спец. випуск. Х.: УкрДАЗТ, 2006. № 14. С. 21—22.
3. Максимова С.Ю. Инновационные технологии в управлении развитием транспортно-логистической инфраструктуры региона. Инновации в экономике, управ-

лени и образовании: монография. Ставрополь: СИЭУ ФПГТУ, 2009. С. 41—42.

4. Рудченко О.Ю., Поліщук О.М. Механізм державного регулювання транспортної інфраструктури мегаполісів. Університетські наукові записки. 2017. № 6. С. 93—100.

5. Дейнека А.Г. Регулирование интеграционных процессов на транспорте: инвестиционный аспект. Вісник економіки транспорту і промисловості: Зб. наук. праць. Харків: Укр ДАЗТ. 2005. № 11. С. 157—160.

6. Богомолова Н.І. Особливості державного регулювання розвитку транспорту мегаполісу. Збірник наукових праць ДЕУТ. Серія "Економічні науки". 2015. № 33. С. 213—218.

7. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <http://mtu.gov.ua/documents/358.html>

8. Державне агентство автомобільних доріг України Укравтодор. URL: Режим доступу: <https://ukravtodor.gov.ua/>

9. Проект Закону України "Про внесення змін до Господарського кодексу України (щодо узгодження з положеннями Цивільного кодексу України та деяких інших законодавчих актів) від 29 вересня 2020 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511

10. Полякова О. Світовий досвід формування транспортно-логістичних кластерів. Збірник наукових праць Державного економіко технологічного університету транспорту. Серія: Економіка і управління. 2014. № 28. С. 14—21.

11. УЗ уклала перший договір у рамках експерименту із допуску приватних локомотивів на залізницю. 2020. 17 грудня. Офіційний веб-портал Міністерства інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/news/32474.html>

12. 40% пріоритетних для держави інвестпроектів складають проекти у галузі інфраструктури та транспорту. 2020. 20 листопада. Офіційний веб-портал Міністерства інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/news/32396.html>

13. Порядок реалізації експериментального проекту щодо забезпечення впровадження замовлення бланків дозволів на поїздки по територіях іноземних держав при виконанні перевезень вантажів автомобільним транспортом у міжнародному сполученні в електронній формі через Транспортний портал електронних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня. 2020. № 473. Офіційний вісник України. 2020. № 49. Ст. 1535.

14. Січка Д. Транспортна галузь у 2020 році. Веб-портал Європейської Бізнес Асоціації. 2020. 22 грудня. URL: <https://eba.com.ua/transportna-galuz-u-2020-rotsi/>

15. Drones in the Transport System: Acceptability and Integration. International Transport Forum. URL: <https://www.itf-oecd.org/drones-transport-system-acceptability-integration>

References:

1. Hurnak, V.M. (2006), "Transport and road complex of Ukraine at the present stage. (Status. Problems. Perspectives.)", *Zalozn. transp. Ukrainy*, vol. 4. pp. 14—16.

2. Kovalev, D.Y. (2006), "Problems of the Unified Transport System of Ukraine", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 14, pp. 21—22.

3. Maksymova, S.Yu. (2009), "Innovative technologies in the management of the development of the transport and logistics infrastructure of the region", *Ynnovatsyy v ekonomyke, upravlenyy u obrazovanny [Innovations in economics, management and education]*, SYEU FPHTU, Stavropol', Russia, pp. 41—42.

4. Rudchenko, O.Yu. and Polischuk, O.M. (2017), "The mechanism of state regulation of transport infrastructure of megacities", *Univertsytets'ki naukovy zapysky*, vol. 6, pp. 93—100.

5. Deyneka, A.H. (2005), "Regulation of integration processes in transport: investment aspect", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 11, pp. 157—160.

6. Bohomolova, N.I. (2015), "Features of state regulation of transport development of the metropolis", *Zbirnyy naukovykh prats' DETUT. Seriya "Ekonomichni nauky"*, vol. 33, pp. 213—218.

7. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2015), Order "On measures for the development of road transport and road management for the period up to 2020", available at: <http://mtu.gov.ua/documents/358.html> (Accessed 25 July 2021).

8. Ukravtodor (2021), available at: <https://ukravtodor.gov.ua/> (Accessed 25 July 2021).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), Draft Law "On amendments to the Commercial Code of Ukraine (regarding harmonization with the provisions of the Civil Code of Ukraine and some other legislative acts)", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511 (Accessed 25 July 2021).

10. Poliakova, O. (2014), "World experience in the formation of transport and logistics clusters", *Zbirnyy naukovykh prats' Derzhavnoho ekonomiko tekhnolohichnoho universytetu transportu. Seriya: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 28, pp. 14—21.

11. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2020), "UZ signed the first contract in the framework of an experiment on the admission of private locomotives to the railway", available at: <https://mtu.gov.ua/news/32474.html> (Accessed 25 July 2021).

12. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2020), "40% of priority investment projects for the state are infrastructure and transport projects", available at: <https://mtu.gov.ua/news/32396.html> (Accessed 25 July 2021).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "The order of realization of the experimental project on maintenance of introduction of the order of forms of permissions for travel on territories of foreign states at performance of transportations of freights by motor transport in the international communication in the electronic form through the Transport portal of electronic services", *Ofitsijnyy visnyk Ukrainy*, vol. 49.

14. Sichkar, D. (2020), "Transport industry in 2020", available at: <https://eba.com.ua/transportna-galuz-u-2020-rotsi/> (Accessed 25 July 2021).

15. International Transport Forum (2021), "Drones in the Transport System: Acceptability and Integration", available at: <https://www.itf-oecd.org/drones-transport-system-acceptability-integration> (Accessed 25 July 2021).

Стаття надійшла до редакції 05.08.2021 р.

І. В. Моргачов,
д. е. н., професор кафедри публічного управління, менеджменту та маркетингу,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
 ORCID ID: 0000-0002-4347-3153

О. В. Маслош,
к. х. н., доцент кафедри економіки і підприємництва,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
 ORCID ID: 0000-0002-0103-7011

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.114

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НЕДОЛІКИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ У КОМПЛЕМЕНТАРНОМУ ПЕНСІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ В УКРАЇНІ

I. Morhachov,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
O. Maslosh,
 PhD in Chemistry, Associate Professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

FUNDAMENTAL DISADVANTAGE OF INSURANCE COMPANIES IN COMPLEMENTARY PENSION PROVISIONS IN UKRAINE

Стале погіршення структури населення в Україні та ігнорування інвестиційних процесів у системі чинного солідарного пенсійного забезпечення зумовлює підвищення попиту на комплементарне пенсійне страхування. Така можливість теоретично могла би базуватися на сукупності діючих у країні страхових компаній, які вже почали пропонувати різноманітні накопичувальні пенсійні програми. В статті розглянуто фундаментальний недолік страхових компаній в комплементарному пенсійному забезпеченні в Україні. Цей недолік визначений в структурі їхніх активів, яка відповідає потребам основного виду діяльності — страхування та діючій нормативній базі щодо забезпечення резервів. Уточнено, що в структурі активів страхових компаній більше 50 % становлять депозити, гроші на рахунках та облігації. Такі види активів не дозволяють клієнтам відповідних суб'єктів господарювання мати ефективне комплементарне пенсійне забезпечення. Конкретизовано структуру активів та пасивів суб'єкта господарювання, що здатна забезпечувати ефективність комплементарного пенсійного забезпечення, однак така структура відповідає інвестиційним фондам. Визначено, що формування комплементарного пенсійного забезпечення в країні має базуватися саме на інвестиційних фондах з довгостроковою диверсифікованою структурою активів в акціях провідних корпорацій США та пасивів, що передбачає емісію власних облігацій на національній фондовій біржі.

For many years, the need for the introduction of complementary pension provision has matured in Ukraine. The stable deterioration of the population structure in Ukraine and the disregard of investment processes in the system of existing solidarity pension coverage predetermines the increase in demand for complementary pension insurance. Such an complementary could theoretically be based on insurance companies operating in the country, which have already begun to offer a variety of funded pension programs. However, the such basis should have fundamental prerequisites for ensuring effectiveness in complementary pension provision in the country. The purpose of the work is to clarify the fundamental prerequisites of complementary pension provision for citizens by insurance companies in Ukraine. The fundamental disadvantage of insurance companies in complementary pension provision in Ukraine was considered. This disadvantage is defined in the structure of their assets, which corresponds to the needs of the main activity — insurance and the of current regulatory framework for the provision of reserves in these activities. It is specified that in the structure of assets of insurance companies, more than 50% are deposits, money on accounts and bonds. Such types of assets will not allow clients of the relevant economic entities to have an effective complementary pension provision. The structure of assets and liabilities of the business entity is specified, which is able to ensure the effectiveness of complementary pension provision, but such a structure corresponds to investment funds. It is determined that the formation of complementary pensions in the country should be based on investment funds with a long-

term diversified asset structure in the shares of leading US corporations and on long-term liability, which provides for the issuance of own bonds on the national stock exchange. The differences between investment funds and insurance companies defined in the article are the reason for the losing of the latter in the struggle for complementary pensions for citizens of the country.

Ключові слова: комплементарне пенсійне страхування, страхові компанії, структура активів, інвестиційні фонди, інвестиції.

Key words: complementary pension insurance, insurance companies, asset structure, investment funds, investments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вже багато років в Україні назріла необхідність впровадження комплементарного пенсійного забезпечення. Така необхідність зумовлена об'єктивними причинами, що поступово нівелюють можливості солідарної пенсійної системи в країні. Погіршення структури населення — є проблемою не тільки України. В багатьох європейських та, навіть, азійських країнах така проблема змушує уряди збільшувати вік виходу на пенсію або зменшувати пенсійні виплати. Основні принципи солідарної пенсійної системи в цих країнах не можуть нейтралізувати проблему погіршення структури населення, коли питома вага пенсіонерів стало зростає, а працюючих громадян — зменшується. Однак у багатьох країнах додатково діє накопичувальна пенсійна система в різних формах. Наприклад, близько 30 % громадян США мають власний брокерський рахунок та є інвесторами на фондовому ринку.

В Україні ситуація значно гірше. По-перше, комплементарне пенсійне забезпечення тільки зароджується. По-друге, крім природного старіння населення додається відтік з країни працездатної її частини на заробітки внаслідок стрімкого зменшення робочих місць. По-третє, стрімко зростає вага самозайнятого населення, що не сплачує ніяких податків та внесків. По-четверте, діюча солідарна пенсійна система не передбачає інвестиційних процесів: все, що отримано від працюючих — повністю сплачується пенсіонерам.

Ми виходимо з того, що солідарна пенсійна система є необхідною та важливою, тому її неможна повністю ліквідувати. Однак для нейтралізації сучасних проблем у країні необхідним стає доповнення її механізмами, що передбачають інвестиційні накопичувальні процеси. Сукупність таких механізмів і являють собою комплементарне пенсійне забезпечення, що зовсім не є альтернативою, однак доповнюють існуючу систему.

За таких умов у країні попит на комплементарне пенсійне забезпечення є та має тенденцію до зростання. Попит породжує пропозицію. Зокрема страхові компанії скористалися таким попитом і пропонують різноманітні програми пенсійного страхування. До того ж, такі пропозиції є досить активними і іноді дещо нав'язливими: представники страхових компаній навідалися майже в кожную організацію, де працює більше 100 працівників. Також підключили й так зване "сарафанне радіо", використовуючи знайомства та особисті контакти.

Слід зауважити, що пенсійне забезпечення не є основним видом діяльності страхових компаній. В такому випадку виникає питання фундаментальних передумов та можливостей ефективного комплементарного пенсійного забезпечення страховими компаніями і, зокрема, в Україні враховуючи специфіку національного законодавства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень та публікацій за тематикою статті [3—8] свідчить про зацікавленість вченими страховими компаніями взагалі, та напрямами їх інвестицій в Україні зокрема. Наразі Н.О. Шишпанова, Н.В. Мілошевич, Л.В. Діденко, К.І. Павленко, С.М. Устимчук [3—5] досліджували структуру активів українських страхових компаній, що дуже полегшило нам розробку власних висновків. Саме структура активів досліджуваних суб'єктів господарювання і є ключовим питанням у альтернативному пенсійному забезпеченні.

Зокрема, Н.О. Шишпанова та В.М. Зюбін відмічали суттєвий потенціал страхових компаній як постачальника інвестиційних ресурсів у національному господарстві [3; 8]. Однак Н.В. Мілошевич все ж вказував на низький рівень капіталізації страхового ринку України. М.П. Денисенко та А.В. Токачева у [7] відмічали ігнорування вітчизняними страховими компаніями довгострокових інвестицій на фондовому ринку.

Розгляд відповідних наукових робіт дозволяє визнати також і таке:

1) доволі суттєвий рівень регулювання страхової діяльності в країні, оскільки майже всі дослідники посилаються на правила та вимоги, що в тому числі викладені в нормативній базі [1; 2];

2) наявність у країні сукупності страхових організацій, що є вагомим фінансовим інститутом, який діє вже довгий час успішно, однак з погляду своєї основної діяльності — страхування, при цьому цей фінансовий інститут як має суттєві інвестиційні ресурси для розвитку національного господарства, так і комплекс суб'єктивних та об'єктивних проблем розвитку.

На перший погляд, наявність діючої сукупності страхових компаній в Україні можна використати як базис комплементарного пенсійного забезпечення. Однак такий базис має мати фундаментальні передумови ефективності саме для громадян, а не для страховиків. Дослідження таких передумов є резервом логічного про-

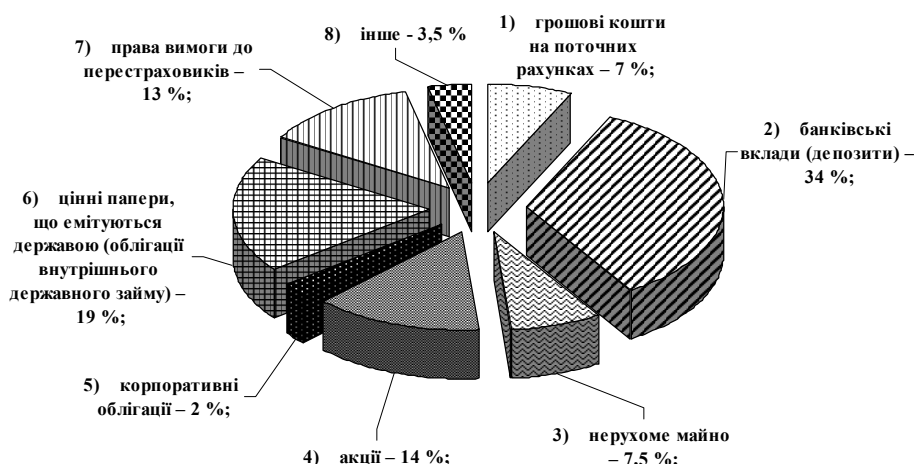

Рис. 1. Усереднена структура активів страхових компаній в Україні

довження вже здійснених досліджень щодо страхових компаній в країні.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є уточнення фундаментальних передумов комплементарного пенсійного забезпечення громадян страховими компаніями в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Принциповим положенням ефективного комплементарного пенсійного забезпечення громадян є успішна інвестиційна діяльність, що передбачає довгострокові інвестиції в активи, дохідність яких на тривалому відрізку часу переважає дохідність інших видів активів з прийнятним рівнем ризику. Тобто відповідь на питання щодо доцільності участі страхових компаній у комплементарному пенсійному забезпеченні криється у структурі їхніх активів.

Проведені дослідження, в тому числі й аналіз робіт [3—5], дозволили виявити, що з роками структура активів страхових компаній в Україні змінювалася, однак в цілому вона була відносно сталою. Частки окремих елементів структури активів досліджуваних суб'єктів господарювання були близькими до таких значень (рис. 1): грошові кошти на поточних рахунках — 7 %;

банківські вклади (депозити) — 34 %; нерухоме майно — 7,5 %; акції — 14 %; корпоративні облігації — 2 %; цінні папери, що емітуються державою (облігації внутрішнього державного займу) — 19 %; права вимоги до перестраховиків — 13 %; інше — 3,5 %.

З наведених елементів лише 14 % активів інвестовані в акції. До того ж, скоріше за все українських емітентів, що також важливо з погляду розгляду ефективності інвестиційної діяльності.

Наведена структура активів відповідає високому рівню

ліквідності та низькому рівню фінансового ризику, що важливо саме у страховій діяльності для формування страхових резервів. Для успішної інвестиційної діяльності така структура не є підходящою.

Як бачимо з рисунка 1, більше 50 % активів — це грошові кошти на рахунках, депозити, облігації. Такі види активів не тільки не зможуть забезпечити стале зростання капіталу для громадян — клієнтів страхових компаній за договорами саме пенсійного забезпечення, але й навіть не вбережуть їх капітал від інфляції. До того ж страхова компанія має бути прибутковою та покривати власні накладні витрати. В свою чергу прибуток та накладні витрати страхової компанії ляжуть на плечі її клієнтів.

Розгляд усередненої структури активів страхових компаній в Україні дозволяє також зробити такі висновки:

1) таку структуру активів (рис. 1) може повторити громадянин самостійно, окрім купівлі облігацій. Однак за рівнем дохідності облігації майже не перевершують депозитні вклади, тому громадянином облігації можуть бути замінені на депозити. В такому разі (якщо розглядати саме комплементарне пенсійне забезпечення) страхова компанія перетворюється на посередника, якого громадянин може безболісно виключити зі своєї власної схеми накопичення капіталу;

2) таку структуру активів знецінює інфляція, оскільки більше 50 % з них це — депозити або близькі до них за рівнем дохідності та ризику. Отже, у довгостроковій перспективі вона принесе збитки громадянину, який до того ж має сплатити накладні витрати та прибуток для страхової компанії — посередника;

3) наведена структура активів суттєво відрізняється від принципів формування структури активів (та зокрема й пасивів) успішного інвестиційного фонду, де передбачено використання фінансового важеля. Наразі принципи формування структури балансу успішного інвестиційного фонду розглянуто нами у [9; 10]. Відповідні принципи передбачають, що лівова частка активів такого суб'єкта господарювання має базуватися на диверсифікованому портфелі акцій провідних компаній США, що формується тривалий час (рис. 2).

Для отримання ефекту фінансового важеля облігації в суттєвій частці не можуть бути в активах, а лише у пасивах (рис. 3).

Рис. 2. Піраміда формування балансу успішного інвестиційного фонду

Джерело: [9].

Активи	Пасиви
Гроші на рахунках	Власний капітал
Акції провідних світових компаній	
Будинки, споруди, обладнання, інвентар	Облігації
	Інші поточні зобов'язання

Рис. 3. Структура балансу інвестиційного фонду, що забезпечує можливість використання фінансового важеля та відповідає принципам фінансової стійкості інвестиційних фондів

Джерело: [10].

У такому разі суб'єкт господарювання перестає бути безглуздим посередником, оскільки ефект фінансового важеля громадянину як індивідуальному інвестору отримати проблематично, оскільки він не має можливості емісії власних облігацій. Всі інші кредитні ресурси є більш коштовними.

Для отримання ефекту фінансового важеля та забезпечення сталого зростання активів важливим є купівля акцій саме провідних корпорацій США, оскільки протягом тривалого часу саме фондовий ринок цієї країни є стало зростаючим, на відміну від інших країн (рис. 4).

Як бачимо з рисунка 4, фондовий індекс S & P — 500, що відслідковує капіталізацію понад 500-та провідних корпорацій США стало зростає протягом 40 років у середньому на 8,74 % у рік. При цьому дохідність корпоративних облігацій становить лише 3—4 % річних у дол. США.

На відміну від розглянутих принципів формування структури балансу успішних інвестиційних фондів вітчизняні страхові компанії полюбляють розміщувати

активи саме в облігаціях та депозитах тому, що це відповідає діючій нормативній базі [1; 2] та базисним принципам страхування. Отже, страхові компанії та інвестиційні фонди — це зовсім інша річ, вони суттєво різняться за принципами формування структури балансу. При цьому ефективне комплементарне забезпечення громадян гармонізує саме з принципами формування структури балансу успішних інвестиційних фондів, а не страхових компаній. Для формування комплементарного пенсійного забезпечення в країні слід базуватися саме на інвестиційних фондах, що довгий час формують диверсифіковану структуру активів в акціях провідних корпорацій США при цьому здійснюючи емісію власних облігацій на національній фондовій біржі.

Визначені відмінності між інвестиційними фондами та страховими компаніями зумовлять програвання останніх в боротьбі за комплементарне пенсійне забезпечення громадян країни.

Як аргумент на захист страхових компаній може бути той, що наведена структура активів на рисунку 1 дуже добре відповідає основному виду діяльності та існуючим пасивам досліджуваних суб'єктів, а вже у випадку започаткування накопичувальних програм з комплементарного пенсійного страхування (тобто коли зміниться структура пасивів) структура активів зміниться у бік зростання питомої ваги акцій. Але ж все рівно згідно з діючою нормативною базою маємо обмеження на акції в структурі активів страхових компаній, що зумовлює відповідні обмеження на контракти з комплементарного пенсійного страхування або робить необхідним зняття таких обмежень шляхом редакції законодавства. У випадку впровадження обмежень у контрактах їх обсяг у грошовому вимірюванні не може перевищувати 20 % у загальній структурі пасивних контрактів суб'єкта господарювання.

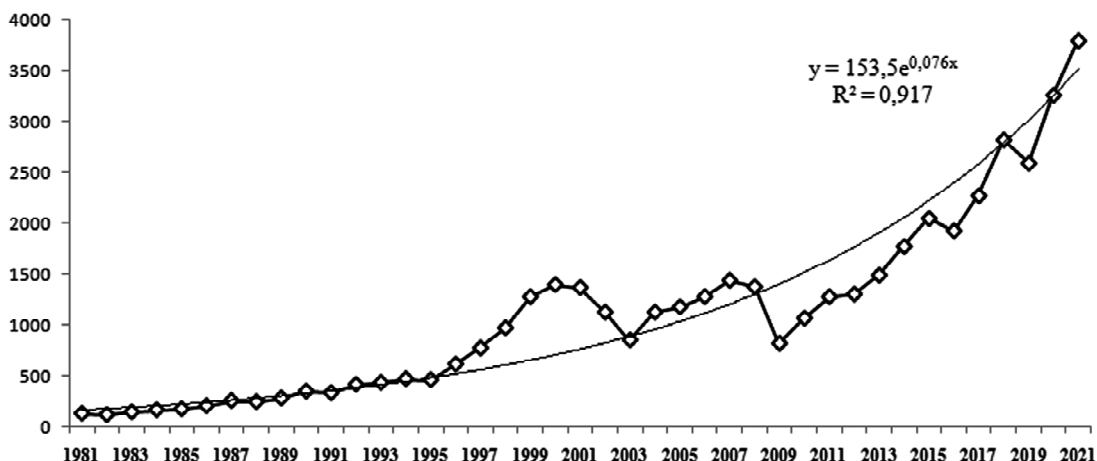

Рис. 4. Динаміка фондового індексу S & P — 500

Джерело: зроблено самостійно.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Страхові компанії в Україні мають фундаментальний недолік у комплементарного пенсійному забезпеченні громадян, що криється в структурі активів таких компаній. В свою чергу відповідна структура зумовлена як вимогами діючої нормативної бази, так і вимогами формування резервів для забезпечення основної діяльності компаній — страхування. Комплементарне пенсійне забезпечення громадян для страхових компаній є другорядним видом діяльності, що може бути забезпечений такими суб'єктами на високому рівні ефективності тільки у випадку відмови від ключових принципів основної діяльності. Але в такому разі ці компанії перестають бути страховими та мають перетворитися на інвестиційні.

Визначено, що страхові компанії та інвестиційні фонди мають принципові відмінності, суттєво різняться за принципами формування структури балансу. Формування комплементарного пенсійного забезпечення в країні має базуватися саме на інвестиційних фондах з довгостроковою диверсифікованою структурою активів в акціях провідних корпорацій США та пасивів, що передбачає емісію власних облігацій на національній фондовій біржі.

Література:

1. Закон України "Про страхування". Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 18. Ст. 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Розпорядження Держфінпослуг "Про затвердження Правил формування обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя" від 17.12.2004 № 3104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0019-05#Text>
3. Шишпанова Н.О. Напрями активізації інвестиційної діяльності страхових компаній України. Агросвіт. 2019. № 21. С. 59—65. DOI: 10.32702/2306'6792.-2019.21.56
4. Мілошевич Н.В. Інвестиційна діяльність страхових компаній в Україні. Економіка і суспільство. 2018. № 16. С. 758—763.
5. Діденко Л.В., Павленко К.І., Устимук С.М. Інвестиційна діяльність страхових компаній в сучасних умовах. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2014. № 1. С. 68—80.
6. Василенко А. Інвестиційна діяльність страхових компаній: стратегія та пріоритети / А. Василенко // Страхова справа. 2014. № 3. С. 38—46.
7. Денисенко М.П., Токачева А.В. Інвестиційна діяльність страхової компанії: проблеми та напрями активізації. Ефективна економіка. 2018. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/11.pdf
8. Зюбін В.М. Інвестиційний потенціал суб'єктів ринку страхових послуг. Економічний вісник Донбасу. 2012. № 1 (27). С. 156—160.
9. Моргачов І.В. Принципи фінансової стійкості інвестиційних фондів / І.В. Моргачов, Є.І. Овчаренко, М.В. Зось-Кіор, А.І. Рудяшко. 2020. 10. С. 301—306. URL:

<http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3729>

10. Передумови створення та регулювання регіональних інвестиційних фондів / І.В. Моргачов, Є.І. Овчаренко, Р.В. Овчаренко, Є.А. Івченко // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 10. URL: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3689>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "About insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 21 May 2021).
2. National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2004), "About the statement of Rules of formation of the accounting and placement of insurance reserves on types of insurance, other, than life insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0019-05#Text> (Accessed 21 May 2021).
3. Shishpanova, N. O. (2019), "Directions of intensification of investment activity of insurance companies of Ukraine", Agrosvit, vol. 21, pp. 59—65. DOI: 10.32702/2306'6792.2019.21.56
4. Miloshevich, N.V. (2018), "Investment activity of insurance companies in Ukraine", Economy and society, vol. 16, pp. 758—763.
5. Didenko, L.V. and Pavlenko, K.I. and Ustimuk, S.M. (2014), "Investment activity of insurance companies in modern conditions", Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine, vol. 1, pp. 68—80.
6. Vasilenko, A. (2014), "Investment activity of insurance companies: strategy and priorities", Insurance business, vol. 3, pp. 38—46.
7. Denisenko, M.P. and Tokachova, A.V. (2018), "Investment activity of an insurance company: problems and directions of activation", Efficient economy, vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/11.pdf (Accessed 12 August 2021).
8. Zubin, V.M. (2012), "Investment potential of insurance market participants", Economic Bulletin of Donbass, vol. 1 (27), pp. 156—160.
11. Morhachov, I.V. and Ovcharenko, Ie.I. and Zos-Kior, M.V. and Rudyashko, A.I. (2020), "Principles of financial stability of investment funds", Business Inform, vol. 10, pp. 301—306, available at: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3729> (Accessed 12 August 2021).
9. Morhachov, I.V. and Ovcharenko, Ie.I. and Ovcharenko, R.V. and Ivchenko, E.A. (2020), "Prerequisites for the creation and regulation of regional investment funds", Public administration: improvement and development, vol. 10, available at: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3689> (Accessed 12 August 2021).
10. Morhachov, I.V. and Ovcharenko, Ie.I. and Ovcharenko, R.V. and Ivchenko, Ie.A. (2020) "Prerequisites for the creation and regulation of regional investment funds", Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok, vol. 10, available at: <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3689> (Accessed 12 August 2021).

Стаття надійшла до редакції 16.08.2021 р.

М. В. Макаренко,
к. мед. н., директор клініки ММ-Дентал, здобувач наукового ступеня доктора наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-8677-8670

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.119

СВІТОВА ПРАКТИКА ТРАСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

М. Makarenko,
PhD in Medical Sciences, Director of MM-Dental Clinic, Candidate for the degree of Doctor of Science,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

WORLD PRACTICE OF TRANSFORMATIONAL CHANGES IN HEALTHCARE

Статтю присвячено дослідженню світової практики трансформаційних змін у сфері охорони здоров'я в контексті боротьби з пандемією COVID-19 у провідних зарубіжних країнах з метою визначення можливості їх застосування в Україні. Досліджено сучасні технологічні трансформації у сфері охорони здоров'я Данії, Естонії, Німеччини. Встановлено, що Головною складовою Датської системи є універсальний реєстр-портал Sundhed.dk, де міститься уся інформаційна база для роботи лікарів та користування пацієнтів. Зазначена платформа постійно оновлюється та удосконалюється з метою розширення функціоналу для лікарів та можливостей для користувачів. Важливою складовою трансформаційних змін здоров'я охоронної сфери Данії є прецизійна медицина на основі геноміки, у яку країна інвестує значні кошти. Національна стратегія персоналізованої медицини 2021–2022 роки встановлює принцип індивідуальної медицини для кожного пацієнта з особливим акцентом на секвенуванні генома людини. Основними принципами, за якими працює естонська система електронної охорони здоров'я є: ідентифікація всіх користувачів через ID-картку чи Mobile ID; цифровий підпис усіх медичних документів; надійність у збереженні інформації завдяки технології блокчейн; кодифікація персональних даних (розмежування особистих даних та медичних матеріалів); конфіденційність інформації; високий рівень кібернетичної захищеності. Головний акцент у розбудові системи eHealth Німеччини ставиться на проблемах збереження здоров'я літніх людей, зменшення рівня хронічних захворювань та розвиток програм реабілітації. У Німеччині створена можливість здійснювати міжвідомчу взаємодію у вигляді електронних медичних записів. Кожен пацієнт має власну Електронну карту здоров'я. Обґрунтовано, що розвинуті країни світу по різному здійснюють перебудову галузей економіки з урахуванням власного рівня технологічного розвитку. Водночас кожна з них головною метою визначає досягнення успіху у реформуванні та підвищенні конкурентоспроможності. Зокрема, модернізація сфери охорони здоров'я з використанням цифрових технологій є необхідною умовою для повноправної участі країн у єдиному цифровому просторі.

The article is devoted to the study of the world practice of transformational changes in the field of health care in the context of combating the COVID-19 pandemic in leading foreign countries in order to determine the possibility of their application in Ukraine. Modern technological transformations in the field of healthcare in Denmark, Estonia and Germany have been studied. It has been established

that the main component of the Danish system is the universal registry portal Sundhed.dk, which contains all the information base for the work of doctors and the use of patients. This platform is constantly updated and improved in order to expand the functionality for doctors and opportunities for users. An important component of the transformational changes in Denmark's healthcare sector is precision genomic medicine, in which the country invests heavily. The National Strategy for Personalized Medicine 2021–2022 establishes the principle of individual medicine for each patient with a special emphasis on the sequencing of the human genome. The main principles of the Estonian eHealth system are: identification of all users by ID-card or Mobile ID; digital signature of all medical documents; reliability in information storage thanks to blockchain technology; codification of personal data (separation of personal data and medical materials); confidentiality of information; high level of cyber security. The main focus in the development of the eHealth system in Germany is on the problems of maintaining the health of the elderly, reducing the level of chronic diseases and the development of rehabilitation programs. In Germany, it is possible to carry out interagency cooperation in the form of electronic medical records. Each patient has their own Electronic Health Card. It is substantiated that the developed countries of the world carry out restructuring of branches of economy in different ways taking into account own level of technological development. At the same time, each of them determines the main goal of success in reforming and increasing competitiveness. In particular, the modernization of health care with the use of digital technologies is a necessary condition for the full participation of countries in the single digital space.

Ключові слова: публічне управління, сфера охорони здоров'я, медична галузь, трансформаційні зміни у сфері охорони здоров'я.

Key words: public administration, health care, medical industry, transformational changes in healthcare.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Новітні технології відкривають безліч можливостей для розвитку усіх сфер життєдіяльності людини та суспільства. Аграрне виробництво, освіта, будівельна галузь, наука, мистецтво, сфера охорони здоров'я — перелік галузей можна продовжувати, однак висновок один — інноваційний технологічний розвиток покращує життя громадян, спрощує їх спілкування з державними органами, пришвидшує отримання послуг, тим самим піднімаючи рівень довіри громадян до публічної влади.

Розвинуті країни світу по різному здійснюють перебудову галузей економіки з урахуванням власного рівня технологічного розвитку. Але кожна з них головною метою вбачає досягнення успіху у реформуванні та підвищення конкурентоспроможності на світовій арені. Зокрема, модернізація сфери охорони здоров'я з використанням цифрових технологій є необхідною умовою для повноправної участі країни у єдиному цифровому просторі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Про важливість наукового пошуку у сфері публічного управління охороною здоров'я як системою

свідчать численні наукові праці З. Гладуна, Н. Васюк, В. Москаленка, В. Пономаренка, Я. Радиша, І. Рожкової, І. Солоненка та інших вітчизняних вчених. Водночас потребують подальших наукових досліджень питання, пов'язані із трансформаційними змінами у сфері охорони здоров'я, що актуалізується з огляду на пандемію COVID-19, поширення якої поки що не вдається повністю локалізувати. У цьому зв'язку актуальним вбачається вивчення зарубіжного досвіду публічного управління у питаннях технологічної перебудови сфери охорони здоров'я.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження світової практики трансформаційних змін у сфері охорони здоров'я в контексті боротьби з пандемією COVID-19 у провідних зарубіжних країнах з метою визначення можливості їх застосування в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Стратегія єдиного цифрового ринку ЄС була прийнята у травні 2015 року. Цей документ встановлює три стратегічних цілі:

— створення цифрового простору з можливістю удосконалення надання послуг: розвиток цифрових мереж та безпечних та надійних цифрових інфраструктур; підвищення кібербезпеки інформаційних систем, електронну конфіденційність;

— покращення доступу до цифрових товарів і послуг: спрощення електронного доступу споживачів та бізнесу до товарів та послуг; усунення технологічних бар'єрів до онлайн торгівлі та контенту з одночасним підвищенням безпеки та захисту користувача;

— розвиток цифрових технологій як рушійної сили зростання: збільшення потенціалу цифрової економіки; підвищення цифрових навичок громадян [1].

Цифрові технології дають можливість віддзеркалити фізичний світ у віртуальному просторі, де кожен фізичний об'єкт при підключенні до всесвітньої мережі, набуває віртуальних ознак. Клаус Мартин Шваб, відомий німецький економіст і дослідник, засновник Всесвітнього економічного форуму у Давосі, у своїх працях "The Forth Industrial Revolution" (Четверта промислова революція) та "Shaping the Fourth Industrial Revolution" (Технології четвертої промислової революції) у співаторстві з Ніколасом Девісом, колегою та експертом з економіки, зазначають, що сучасні новітні технології наближають нас до наступного витка цивілізаційного розвитку — четвертої промислової революції, або Індустрії 4.0. На їх переконання, за масштабом, обсягом та складністю четверта промислова революція не має аналогів в усьому попередньому досвіді людства. Це будуть технологічні прориви в найширшому спектрі сфер, включаючи, штучний інтелект, роботизацію, нанотехнології, біотехнології та багато іншого [2].

У цьому зв'язку варто зазначити, що новітні технології є конвергентними, тобто поєднуються, посилюючи один одного та набуваючи нових характеристик, поширюються швидше й масштабніше, аніж за часів попередніх промислових революцій. Відтак потужні технологічні зміни в усіх галузях світової економіки експерти прогнозуються на 2025 рік.

Прикладом сучасних технологічних трансформацій у сфері охорони здоров'я можна вважати Данію, оскільки ця країна має чи не найдосконалішу систему електронної охорони здоров'я (eHealth). Головною складовою Датської системи є універсальний реєстр-портал Sundhed.dk, де міститься уся інформаційна база для роботи лікарів та користування пацієнтів. Зазначена платформа постійно оновлюється та удосконалюється з метою розширення функціоналу для лікарів та можливостей для користувачів.

Реєстр-портал Sundhed.dk функціонує з 2003 року. Лікарі та медичний персонал мають доступ до клінічних баз даних, лабораторій. Кожен мешканець Данії має можливість бачити контактні дані лікарів, вартість лікування, стан своїх розрахунків тощо. Портал містить "Довідник пацієнта" — цифрову енциклопедію хвороб, яка підготовлена лікарями та медичними працівниками. У ньому наведено опис та рекомендації щодо захворювань, симптомів та методів лікування. Тут також є знання про здоровий спосіб життя.

Ще однією складовою трансформаційних змін здоров'яохоронної сфери Данії є прецизійна медицина на основі геноміки, у яку країна інвестує значні кошти. Національна стратегія персоналізованої медицини розрахована на 2021—2022 роки та встановлює принцип індивідуальної медицини для блага пацієнтів. Лікування майбутнього має підбиратися окремо для

кожного пацієнта. Це називається персональною або точною медициною. У Національному центрі генома проводиться робота щодо вивчення знань про гени пацієнтів та причини захворювань, що дозволить встановлювати індивідуальне лікування. Задля цього здійснюється розробка, впровадження та експлуатація національної інфраструктури особистої медицини з особливим акцентом на секвенуванні генома людини [3].

Окрім того, у серпні 2021 року Датський дослідний інститут (Statens Serum Institut) розпочав загальнонаціональне анкетне опитування серед більш ніж 600 000 громадян Данії, які проходять тестування або були перевірені на коронавірус. Мета дослідження — формування карти стану здоров'я населення країни під час та після пандемії COVID-19. Зазначені дані стануть основою для вироблення публічної політики у сфері охорони здоров'я у постпандемічний період [4].

Однією з перших країн, де здійснено загальнонаціональне впровадження електронної медичної картки, є Естонія. Починаючи з 2008 року, тут функціонує система обміну медичною інформацією, документування діяльності проводиться виключно в електронному форматі. На сьогодні система містить більше 20 млн документів медичного характеру, за цей період надано близько 250 млн медичних послуг, майже 100 відсотків населення має власні кабінети користувача медичних послуг. Довідки та рецепти видаються у електронній формі. Цьому сприяла виважена публічна політика, порівняно невелика кількість населення (близько півтора мільйона осіб) та територія у 45,2 км². Електронна охорона здоров'я Естонії не є окремо розробленою медичною системою. Ця медична платформа вбудована у загальнонаціональну систему eEstonia, в рамках якої функціонують ціла низка підсистем: е-Вибори, е-Резидентство, е-Податки, е-Школа тощо.

У Естонії технічними питаннями функціонування системи eHealth опікується Центр інформаційних систем здоров'я та соціального забезпечення. Зазначене підприємство виконує головне завдання: виступає посередником між державою та громадянами, обслуговуючи потреби уряду та надаючи послуги населенню.

Основними принципами, за якими працює естонська система електронної охорони здоров'я є: ідентифікація всіх користувачів через ID-картку чи Mobile ID; цифровий підпис усіх медичних документів; надійність у збереженні інформації завдяки технології блокчейн; кодифікація персональних даних (розмежування особистих даних та медичних матеріалів); конфіденційність інформації; високий рівень кібернетичної захищеності.

Власник особистого кабінету має можливість отримувати дані щодо того, які саме лікарі мають доступ до особистих та медичних даних, а також може припинити зберігати інформацію про себе у системі. Окрім того, проводиться робота щодо надання можливості лікарям бачити зміни у історії хвороби пацієнта у режимі реального часу.

Зазначене свідчить, що Естонією докладено значних зусиль щодо модернізації сфери охорони здоро-

в'я. І хоча Україна відрізняється за рівнем технологічного розвитку, територією та кількістю населення, Естонія є гарним прикладом для розбудови національної системи охорони здоров'я, про що свідчить тісна співпраця з естонськими фахівцями [5].

У Німеччині шлях до цифрової медицини розпочався у 2015 році з прийняттям закону про eHealth, яким було затверджено відповідні програми та заходи із впровадження цифрових технологій у систему національної охорони здоров'я. Зазначений документ став точкою відліку модернізаційних змін у досліджуваній сфері та визначив галузь охорони здоров'я Німеччини як одну із пріоритетних у публічному управлінні минулого десятиліття. Головний акцент у розбудові системи eHealth ставився на проблемах збереження здоров'я літніх людей, зменшення рівня хронічних захворювань та розвиток програм реабілітації.

У Німеччині створена можливість здійснювати міжвідомчу взаємодію у вигляді електронних медичних записів. Кожен пацієнт має власну Електронну карту здоров'я, за його згодою у екстрених випадках лікарі можуть мати доступ до усієї наявної інформації, що міститься у ній. Власник Електронної картки здоров'я має можливість роздрукувати власні медичні матеріали, знищити їх або надати їх будь кому за власним бажанням. В обов'язковому порядку зберігаються лише особисті дані застрахованої особи.

За 6 років існування eHealth у Німеччині до системи приєдналось більше 80 відсотків населення; підключено майже половину практикуючих лікарів загальної практики; до електронної системи асоціації лікарів долучилось 45% відділень лікарень; 32% лікарень пов'язані з іншими лікувальними закладами, дозволяючи системно надавати допомогу на різних рівнях. Це дозволяє лікарям загальної практики виконувати вимоги національних протоколів та спрямовувати зусилля на попередження і контроль хронічних захворювань. Медичні працівники первинної медичної допомоги приділяють особливу увагу консультуванню пацієнтів, наданню невідкладної допомоги, за необхідності надають направлення до вузьких спеціалістів, ведуть відповідну електронну документацію [6].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, перебудова національних систем eHealth в зарубіжних країнах значно покращило рівень якості медичної допомоги завдяки оперативності прийняття клінічних та управлінських рішень. Це знайшло відображення у швидкості реагування на епідемічні загрози, які спостерігались із початком поширення пандемії, починаючи з 2019 року. Сучасні цифрові технології відіграють надважливу роль у процесі комунікативної взаємодії між лікарем та пацієнтом, змінюючи підходи та методи лікування. Трансформаційні зміни у сфері охорони здоров'я покликані покращити прийняття ефективних управлінських рішень шляхом використання електронних систем у

наданні медичних послуг та обробку великих масивів інформації, обсяги яких постійно збільшуються. Аналіз зарубіжної практики модернізації національних систем охорони здоров'я та сучасний стан розвитку медичної галузі в Україні свідчить: впровадження вітчизняної електронної системи охорони здоров'я перебуває на початковому етапі й потребує розробки детальної покрокової стратегії та системного реінжинірингу, що актуалізується у зв'язку з необхідністю вжиття заходів щодо протиепідемічного регулювання.

Література:

1. Digital economy & society in the EU. What is the digital single market about? URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/ict/bloc-4.html>
2. Klaus Schwab: The Fourth Industrial Revolution. URL: https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf
3. National Strategi for Personlig Medicin 2021-2022. URL: <https://ngc.dk/>
4. Stor EFTER-COVID undersogelse. URL: <https://www.sundhed.dk/>
5. Habicht T., Reinap M., Kasekamp K., Sikkut R., Laura Aaben L., van Ginneken, Estonia: Health system review. Health Systems in Transition, 2018; 20 (1): 193 p. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/330201/HiT-20-1-2018-eng.pdf>
6. Driving the digital transformation of Germany's healthcare system for the good of patients. URL: <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/digital-healthcare-act.html>

References:

1. Digital economy & society in the EU (2018), "What is the digital single market about?", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/ict/bloc-4.html> (Accessed 15 Aug 2021).
2. Schwab, K. (2016), "The Fourth Industrial Revolution", available at: https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf (Accessed 15 Aug 2021).
3. Nationalt Genom Center (2021), "National Strategi for Personlig Medicin 2021—2022", available at: <https://ngc.dk/> (Accessed 15 Aug 2021).
4. Stor EFTER-COVID undersogelse (2021), available at: <https://www.sundhed.dk/> (Accessed 15 Aug 2021).
5. Habicht, T., Reinap, M., Kasekamp, K., Sikkut, R., Aaben, L. and van Ginneken, E. (2018), "Estonia: Health system review", Health Systems in Transition, vol. 20 (1), no. 1, available at: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/330201/HiT-20-1-2018-eng.pdf> (Accessed 15 Aug 2021).
6. Federal Ministry of Health (2019), "Driving the digital transformation of Germany's healthcare system for the good of patients", available at: <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/digital-healthcare-act.html> (Accessed 15 Aug 2021).

Стаття надійшла до редакції 28.08.2021 р.

М. В. Зеленська,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-8093-3884

О. Г. Завада,
завідувач навчальним кабінетом кафедри ракетних військ факультету ракетних військ
і артилерії Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного
ORCID ID: 0000-0002-6296-5831

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.123

РОЛЬ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

M. Zelenska,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
O. Zavada,
Chief of Department of Rocket Forces of Faculty of Rocket Forces and Artillery of Petro Sahaidachny National
Academy of Ground Forces, Master of Public Administration

THE ROLE OF COMPULSORY STATE SOCIAL INSURANCE IN PUBLIC ADMINISTRATION

У статті висвітлено наукові підходи щодо визначення сутності поняття "загальнообов'язкове державне соціальне страхування". Здійснено аналіз завдань, функцій та видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Акцентовано увагу на законодавчих аспектах функціонування системи соціального страхування в Україні. Досліджено етапи розвитку та реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, виокремлено позитивні та негативні аспекти проведеної реформи. Проаналізовано діяльність фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, здійснено детальний аналіз діяльності Фонду соціального страхування з використанням статистичних даних щодо діяльності Фонду у 2018–2020 роках. Досліджено аналітичні дані стосовно використання коштів Фонду соціального страхування на фінансування матеріальної допомоги для застрахованих осіб за видами страхування, визначено структуру витрат Фонду та сучасні тенденції подальшого розвитку соціального страхування в Україні, пов'язані з пандемією COVID-19. Виділено ряд проблем щодо функціонування вітчизняної системи соціального страхування, з'ясовано їх причини і можливі наслідки у разі несвоєчасного вирішення. На основі аналізу законодавства та результатів діяльності Фонду соціального страхування розкрито роль та місце загальнообов'язкового державного соціального страхування у державному управлінні соціальними і економічними процесами в державі. Виділено актуальні питання державного регулювання у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також проаналізовано обсяг повноважень Пенсійного фонду України, Державної фіскальної служби України та Державного податкової служби України в сфері управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Окреслено основні напрями удосконалення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та механізмів наповнення Фонду страховими внесками задля сприяння покращенню соціального захисту населення та розвитку економіки держави.

The article highlights the scientific approaches to defining the essence of the concept of "compulsory state social insurance". An analysis of the tasks, functions and types of compulsory state social insurance. Emphasis is placed on the legislative aspects of the functioning of the social

insurance system in Ukraine. The stages of development and reform of the system of compulsory state social insurance are studied, the positive and negative aspects of the reform are singled out. The activity of the funds of the obligatory state social insurance is analyzed, the detailed analysis of the activity of the Social Insurance Fund is carried out with the use of statistical data on the activity of the Fund in 2018–2020. Analytical data on the use of the Social Insurance Fund to finance material assistance for insured persons by type of insurance, the structure of the Fund's costs and current trends in the further development of social insurance in Ukraine related to the COVID-19 pandemic. A number of problems concerning the functioning of the domestic social insurance system have been identified, their causes and possible consequences in case of untimely solution have been clarified. Based on the analysis of the legislation and the results of the Social Insurance Fund, the role and place of compulsory state social insurance in the state management of social and economic processes in the state are revealed. Topical issues of state regulation in the field of compulsory state social insurance are highlighted, as well as the scope of powers of the Pension Fund of Ukraine, the State Fiscal Service of Ukraine and the State Tax Service of Ukraine in the field of compulsory state social insurance. The main directions of improving the system of compulsory state social insurance and the mechanisms of filling the Fund with insurance premiums to help improve the social protection of the population and the development of the state economy are outlined.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Фонд соціального страхування, державне управління, механізми державного управління.

Key words: social protection, social insurance, compulsory state social insurance, Social Insurance Fund, public administration, public administration mechanisms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток спроможної демократичної, соціальної, правової держави неможливий без створення ефективної системи соціального захисту її громадян, основною складовою якої виступає загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Слід констатувати, що нині в Україні ще триває процес реформації у сфері соціального страхування, кінцевою ціллю якого є забезпечення необхідних умов для досягнення європейських стандартів у сфері соціального страхування та надання потужного імпульсу економічному і соціальному розвитку держави.

В Україні вже не один рік діє система загальнообов'язкового державного соціального страхування, що впливає не лише на рівень соціального захисту населення, але й на ефективність діяльності підприємств через матеріальне забезпечення й охорону здоров'я працюючих. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування забезпечує необхідні економічні умови для збереження працездатності економічно активної частини населення, надаючи у визначених законодавством випадках матеріальну підтримку та соціальні послуги тим, хто їх потребує. Відтак система соціального страхування, вочевидь, виступає дієвим механізмом державного управління соціальними і економічними процесами в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні та прикладні аспекти сучасного стану і розвитку загальнообов'язкового державного соціального страхування вивчали ряд українських учених, а саме: В. Андріїв, О. Белінська, М. Бодна-

рук, Н. Болотіна, М. Бровенко, О. Коваль, М. Крекотень, Є. Мачульська, О. Москаленко, В. Надрага, С. Прилипка, Б. Сташків, А. Скотаренко, С. Юрій, О. Ярошенко та ін. Актуальним проблемам функціонування та розвитку системи соціального страхування в Україні присвятили свої дисертаційні дослідження А. Вольська, І. Гуменюк, С. Жадан, Н. Мартиненко, Ю. Юрченко та ряд інших.

Аналіз публікацій вітчизняних науковців, присвячених дослідженню проблем функціонування і розвитку системи соціального страхування, свідчить про наявність різних підходів до оцінки місця й ролі загальнообов'язкового державного соціального страхування в державному управлінні. Важливість і актуальність фундаментального дослідження даної проблеми визначається потребою сучасного осмислення функціонального призначення загальнообов'язкового державного соціального страхування та його місця в системі державного управління України.

МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є теоретичний аналіз поняття, видів та функцій загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також обґрунтування його провідної ролі у державному управлінні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Українська держава, обравши курс на євроінтеграцію, тим самим прийняла зобов'язання адаптувати систему державного управління до принципів, загальноприйнятих в європейських державах. Це в свою чергу потребувало здійснення відповідних реформ та трансформацій у різних сферах державної управлінської діяльності. Особливо важливими стали зміни у со-

ціальній сфері, де назріла потреба у вирішенні проблеми щодо зміни акценту з соціальної відповідальності держави на соціальну відповідальність суспільства [4]. Проте час показав, що швидко забезпечити зростання рівня соціального захисту в складних умовах вітчизняного суспільства, може тільки держава. А це означає, що реалізація основних цілей державного управління у соціальній сфері неможлива без дієвого механізму державного соціального загальнообов'язкового страхування.

Законодавцем визначено, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування є системою прав, обов'язків та гарантій, яка передбачає вжиття заходів із соціального забезпечення громадян відповідно до умов та за видами, встановленими законодавством, за рахунків страхових внесків, які сплачуються роботодавцями та громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [6]. Основні завдання соціального страхування пов'язані із забезпеченням належного рівня соціального захисту населення України, покращенням його добробуту і створенням належних умов для ефективного функціонування соціальної сфери. Ці завдання визначають наступні функції загальнообов'язкового державного соціального страхування: формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані з утриманням непрацездатних осіб, та осіб, які не беруть участі в трудовому процесі; забезпечення чисельності та структури трудових ресурсів; сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення не залучених до трудового процесу. Принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування [6].

У ст. 4 Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; медичне страхування; інші види страхування, передбачені законом [6].

Кожен з наведених видів соціального страхування (окрім медичного, поки не запроваджене в Україні як обов'язкове) до 1 січня 2015 року мав свій фонд і закон, що регулює його діяльність. Проте з 2015 року згідно із Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці" [9] в Україні офіційно функціонують лише два фонди — Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та Фонд соціального страхування, утворений шляхом злиття Фонду соціального страхування з тимчасовою втратою працездатності і Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які існували раніше та були реорганізовані.

До повноважень нового Фонду соціального страхування належать наступні види соціального страхування: у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; ме-

дичне. А тому відповідно до змін, внесених до законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, з 2015 року в Україні страховиками визначені цільові страхові фонди з: пенсійного страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування; страхування на випадок безробіття [9].

Також для оптимізації витрат на управління загальнообов'язкового державного соціального страхування на початку 2020 року у Міністерстві соціальної політики України розглядалось питання про об'єднання Фонду соціального страхування та Пенсійного фонду України на базі останнього. У законопроекті зазначалось, що це сприятиме зміцненню фінансової стійкості системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та покращенню надання страхових виплат. Але поки що ця ідея не реалізована, хоча за Пенсійним фондом України залишається пріоритетне право управління страховими внесками [3].

Реалізація функцій соціального страхування потребує відповідного фінансового забезпечення. Серед суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якими є застраховані особи, страховальники і страховики [6], важливу роль у наповненні Фонду відіграють саме страховальники. Внески страховальників — роботодавців і застрахованих осіб — є основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Динаміка показників доходів Фонду соціального страхування об'єктивно залежить від кількості платників страхових внесків. Так, за статистичними даними Фонду соціального страхування України з 1 січня 2018 р. по 1 січня 2021 р. відбулося зростання кількості страховальників на 11,3%, при цьому кількість юридичних осіб зросла на 6,8%, тоді як кількість страховальників з числа фізичних осіб зросла на 17,6% [7] (рис. 1).

Водночас доходи Фонду за вказаний період зросли на 43,6% [7] (рис. 2).

Привертають увагу й дані щодо витрат Фонду соціального страхування, адже після злиття у 2015 році двох фондів бажаних результатів щодо скорочення фінансових витрат, на жаль, не було отримано. За даними аналізу діяльності Фонду соціального страхування, проведеного Офісом з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, обсяг організаційно-управлінських видатків Фонду зріс (у порівнянні з 2016 роком): у 2017 році — на 45,2%, а у 2018 році — на 32,9% відповідно. Отже, скорочення витрат на утримання управлінського штату, як планувалось при реформуванні, не відбулось [1, с. 12].

Якщо до проведення реформи системи загальнообов'язкового державного страхування кожен з фондів страхування реалізовував свою функцію самостійно, незалежно від інших, то починаючи з 2011 року за ініціативи Пенсійного фонду України всі внески були об'єднані в єдиний соціальний внесок. Нині єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі — єдиний внесок) є важливим елементом соціального страхування. Законодавцем визначено, що єдиний внесок є консолідованим страховим внеском на пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою

втратаю працездатності та витратами на поховання, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття, який сплачується страхувальниками в обов'язковому порядку для забезпечення реалізації прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за соціальним страхуванням [6].

Саме єдиний внесок відіграє ключову роль у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, адже він є головним джерелом наповнення фондів соціального страхування і засобом фінансового контролю діяльності фізичних та юридичних осіб. Розмір єдиного внеску встановлюється Верховною Радою України в залежності від категорії платника, який бажає брати участь в одному або кількох видах страхування, передбачених законодавством [9].

Варто зазначити, що Законом України від 08.07.2010 № 2464-VI "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [14] визначена можливість добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування для тих осіб, які не змогли працевлаштуватися офіційно, проте бажають отримати страховий стаж. Тож, коли особа бере добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування протягом строку, який визначений у договорі про добровільну участь (але не менше 1 року), це вважається страхуванням на поточний період. У цьому разі розмір єдиного внеску складатиме 22 % від мінімальної заробітної плати на дату укладання договору [14].

З метою ефективного вирішення різних проблем соціального захисту населення єдиний внесок пропорційно розподіляється між фондами за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування (згідно з рішенням Кабінету Міністрів України). Оскільки, починаючи з вересня 2018 року, обсяги надходження сум єдиного внеску до фондів соціального страхування та Пенсійного фонду почали зменшуватися, і під загрозою опинилися своєчасність і повнота страхових виплат усіх видів, тому з 1 січня 2019 року було прийнято рішення про перерозподіл єдиного внеску за видами соціального страхування, а саме: збільшення частки єдиного внеску для Фонду соціального страхування України (з 9,1472% до 9,3759%) за рахунок зменшення частки єдиного внеску для Фонду соціального страхування на випадок безробіття (з 5,2313% до 5,0026%), при цьому частка Пенсійного фонду була залишена без змін (85,6215%) [10].

Страхові внески, які надходять до Фонду соціального страхування України, направляються на матеріальну підтримку громадян, які відповідно до законодавства мають право її отримати. Структура розподілу виплат, як правило, характеризується перевагою страхових виплат на допомогу по тимчасовій непрацездатності (понад 70% усіх витрат) та решта — виплати по вагітності та пологам, а також на поховання. Так, протягом 2018—2020 рр. на виплату більш ніж 8 млн застрахованим особам Фондом було профінансовано матеріального за-

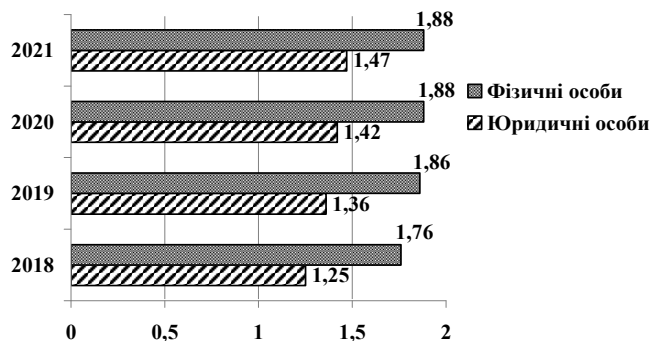

Рис. 1. Кількість страхувальників в Україні, млн од.

безпечення на суму понад 43,3 млрд грн. Структура витрат, які здійснювались Фондом на виплату різних видів допомоги протягом вказаного періоду (без урахування допомоги на поховання), представлена на рис. 3 [7].

Щодо витрат Фонду на виплату допомоги на поховання, то вони сплачувались практично в однаковому обсязі за весь цей період: 43,2 млн грн у 2018 році, 44,2 млн грн у 2019 році та 48,3 млн грн у 2020 році [7].

Зростання витрат на допомогу по тимчасовій непрацездатності у 2020 році порівняно з 2019 роком (на 2 635,5 млн грн, або на 26,9 %) пояснюється пандемією COVID-19. Адже в умовах поширення коронавірусної інфекції значно збільшилась чисельність отримувачів цього виду допомоги — на 224,9 тис., або 9,9%, а загальна кількість днів тимчасової непрацездатності зроста на 4,8% до 36 512 317 днів. З метою запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) були внесені відповідні зміни до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період карантину, завдяки чому було доповнено перелік страхових випадків, за якими надається матеріальне забезпечення з коштів Фонду. Тому, починаючи з травня 2020 року, робочими органами виконавчої дирекції Фонду здійснюються розрахунки для фінансування допомоги по тимчасовій непрацездатності на період перебування застрахованої особи у закладах охорони здоров'я, а також на самоізоляції під медичним наглядом у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) [7].

Наведені вище дані засвідчують важливу роль загальнообов'язкового державного соціального страхування у регулюванні багатьох питань, що стосуються

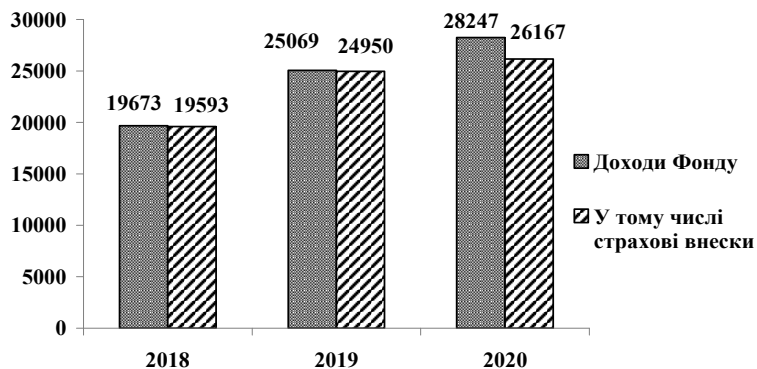

Рис. 2. Доходи Фонду соціального страхування України, млн грн

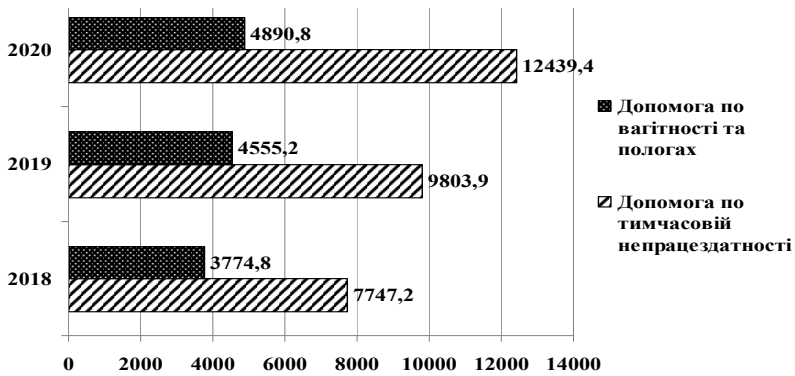

Рис. 3. Витрати Фонду на виплату матеріального забезпечення застрахованим особам (без урахування допомоги на поховання) за 2018–2020 рр., млн грн

державного управління соціальними та економічними процесами. Зокрема, завдяки здійсненню державної політики у сфері адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування здійснюється облік платників єдиного внеску, а також контролюється своєчасність та правильність нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування його платниками.

У свою чергу державне регулювання є важливим елементом управління соціальним страхуванням, зокрема процесом формування та використання коштів державних соціальних фондів. Державне регулювання соціального страхування здійснюється через:

- розробку та прийняття низки законодавчих і нормативно-правових актів, що регламентують відносини у цій сфері;
- щорічний перегляд та затвердження розмірів страхових внесків, норм і нормативів з урахуванням поточної економічної та соціальної ситуації;
- встановлення обов'язкової вимоги щодо створення страхових резервів з метою забезпечення своєчасності та повноти соціальних виплат;
- державний фінансовий контроль за дотриманням законодавства щодо формування доходів соціальних страхових фондів і цільового використання їх коштів;
- контроль та нагляд за діяльністю центральних і територіальних органів державних фондів, а також їх взаємодією з іншими суб'єктами [2].

Державне управління соціальною та економічною сферами в Україні здійснюється із застосуванням фінансового механізму, яким слугує єдиний внесок як елемент загальнообов'язкового державного соціального страхування. Ця теза підтверджується переліком законодавчо визначених повноважень Центральних органів виконавчої влади (далі — ЦОВВ) у сфері управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням (табл. 1).

Кожна з наведених у таблиці 1 державних структур має свій обсяг повноважень та важелі впливу на платників єдиного внеску, а через них — на процес наповнення Фонду соціального страхування та Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, які надають фінансову підтримку застрахованим особам. Консолідація зусиль усіх органів державної влади у здійсненні вказаними ЦОВВ їхніх повноважень дозволить значно збільшити

обсяги надходжень до фондів та підвищити рівень соціального захисту населення України. Крім того, ефективному функціонуванню системи загальнообов'язкового соціального страхування може сприяти: зростання доходів фізичних і юридичних осіб, з яких вони можуть сплачувати всі витрати на соціального страхування; забезпечення органами державної влади реалізації ефективної соціальної політики, яка впливатиме на досягнення успіхів в економічному розвитку країни; регулярне оновлення правової бази, яка забезпечить умови для реалізації своїх прав всіма суб'єктами системи соціального страхування [3; 4].

Існуючі проблеми в управлінні системою загальнообов'язкового державного соціального страхування можна пояснити об'єктивними причинами, зокрема: значною соціальною диференціацією населення і великим розривом у рівнях доходів мешканців різних регіонів; відсутністю повноцінного й ефективного захисту найменш захищених верств населення; недостатнім рівнем бюджетної допомоги, яка б мала спрямовуватися на розвиток системи соціального страхування України; низьким рівнем добробуту населення на фоні високого рівня безробіття; недостатньою інформованістю населення щодо діяльності страхових фондів та використання страхових внесків; браком відкритості у діяльності страхових фондів тощо [2; 5]. Крім того, в Україні досі законодавчо не врегульоване питання загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування. І хоча пропонувалося декілька проєктів такого закону, однак до логічного завершення вони так і не дійшли [3].

З метою вирішення актуальних проблем у зазначеній сфері, а також для більш ефективного функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, яка б забезпечувала сталий розвиток соціальної сфери та економіки держави, доцільно вжити комплекс заходів як правового, так і організаційного характеру. Зокрема, на нашу думку, необхідно:

- забезпечити створення потужної економічної основи для відшкодування основних фінансових ризиків, встановлення відповідного, обґрунтованого розміру тарифів страхових внесків та поступове перетворення існуючих страхових фондів у фінансово-кредитні страхові компанії;
- активізувати роз'яснювальну роботу по залученню власних коштів населення, стимулюючи розвиток обов'язкового та добровільного страхування;
- реформувати систему розподілу страхового внеску між роботодавцем та найманим працівником у напрямі скорочення частки роботодавця;
- удосконалити структуру управління фондами соціального страхування, що дозволить забезпечити їх більш ефективне функціонування;
- сприяти трансформації системи загальнообов'язкового державного соціального страхування за рахунок використання інформаційних технологій (цифровізації, електронних послуг тощо), продовжуючи напрацьовану практику створення електронного кабінету платника податків, запровадження електронних лікарняних та ін.;

— вжити дієвих заходів з детінізації заробітної плати та підвищення рівня середньої заробітної плати, внески з якої мали б спрямовувалися на фінансування діяльності фондів соціального страхування та сприяли б удосконаленню деяких видів соціального страхування.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що в умовах реформування соціальної системи та впровадження нових методів і механізмів державного управління загальнообов'язкове державне соціальне страхування сьогодні набуває нового функціонального змісту, що вимагає певних змін та удосконалення як його організаційної структури, так і методів діяльності. Ці зміни дозволять не лише прискорити процес розвитку системи соціального страхування і підняття рівня соціальних послуг, але й сприяти соціально-економічному розвитку країни, забезпечити соціальний захист її громадянам та зростання рівня добробуту населення країни в цілому.

І хоча існуюча система загальнообов'язкового державного соціального страхування має певні недоліки, проте важко переоцінити її важливу роль для державного управління в сучасній Україні. Завдяки єдиному внеску як дієвому механізму управління відбувається регулювання фінансово-правових відносин у різних сферах державної управління. Через це загальнообов'язкове державне соціальне страхування містить в собі значний потенціал соціально-економічного розвитку держави та покращення добробуту українських громадян.

Таблиця 1. Повноваження ЦОВВ у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування

№ з/ч	Назва ЦОВВ	Повноваження ЦОВВ	Підстава
1.	Пенсійний фонд України	<ul style="list-style-type: none"> - Формує та веде реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування (далі - реєстр застрахованих осіб) та у складі зазначеного реєстру - реєстр платників страхових внесків до солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; - організовує, координує та контролює роботу територіальних органів щодо: - внесення відомостей до реєстру застрахованих осіб та їх використання; - здійснення контролю за ... правильністю нарахування, обчислення, повнотою і своєчасністю сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; - стягнення у передбаченому законодавством порядку своєчасно не нарахованих та/або не сплачених сум страхових внесків; - застосування фінансових санкцій, передбачених законом; - аналізує та прогнозує надходження коштів від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиний внесок), організовує взаємодію та обмін інформацією з питань нарахування та сплати єдиного внеску, персоніфікованого обліку надходжень від його сплати, розрахунку показників середньої заробітної плати працівників для призначення пенсій; - подає Мінсоцполітики пропозиції щодо: - зміни розміру єдиного внеску та розподілу коштів від його сплати, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; - застосування законодавства про ведення обліку застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового соціального страхування та разом з Міністерством надає роз'яснення з питань призначення, перерахунку та виплати пенсій; - вносить пропозиції Мінсоцполітики та іншим центральним органам виконавчої влади щодо розроблення прогнозних показників економічного і соціального розвитку України та проекту Державного бюджету України, ведення обліку сплати єдиного внеску, формування та подання звітності в частині ведення обліку застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування 	Положення про Пенсійний фонд України [11] (пп 5, 6, 10, 11 ст. 4)
2.	Державна фіскальна служба	<ul style="list-style-type: none"> - Реалізує державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі - єдиний внесок), державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску 	п. 1. Положення про Державну фіскальну службу України [8]
3.	Державна податкова служба	<ul style="list-style-type: none"> - Реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; - здійснює контроль за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів; - здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства щодо адміністрування єдиного внеску та законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС; - здійснює реєстрацію та веде облік платників податків, платників єдиного внеску, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням, проводить диференціацію платників податків; - здійснює адміністрування податків, зборів, платежів, єдиного внеску, у тому числі проводить відповідно до законодавства перевірки та звірки платників податків (платників єдиного внеску) 	пп.1, 3, 4 Положення про Державну податкову службу України [12]

Література:

1. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування // Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. 2019. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/2019-04-17-fss-1.pdf> (дата звернення 16.08.2021).

2. Братюк В.П., Панючик І.І. Теоретико-методологічні аспекти соціального страхування та його державного регулювання // Причорноморські економічні студії. Вип. 22. 2017. С. 26—31.

3. Вальчук О.І. Етапи формування публічної політики в системі державного соціального страхування

України // Публічне управління і адміністрування в Україні. Вип. 21. 2021. С. 7—10.

4. Коцюбинська Є.Б. Сучасний стан соціального страхування в Україні // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2018. Вип. 2 (40). С. 33—36.

5. Крекотень І.М. Проблеми розвитку системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні // Вісник Хмельницького національного університету 2015. № 4, Т. 1. С. 80—84.

6. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ред. від 14.08.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.08.2021).

7. Офіційний сайт Фонду соціального страхування України. URL: <http://www.fssu.gov.ua/> (дата звернення: 15.08.2021).

8. Положення про Державну фіскальну службу України / затв. Постановою Кабінету Міністрів України: від 21 травня 2014 р. № 236 // Урядовий кур'єр. 08.07.2014. № 120. С. 12—13.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28 грудня 2014 року № 77-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015. № 11. Ст.75.

10. Про внесення змін до пункту 1 додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 675: постанова Кабінету Міністрів України 27 грудня 2018 року №1142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.08.2021).

11. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.08.2021).

12. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 277 (із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 25 вересня 2019 р. № 846). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.08.2021).

13. Про затвердження Статуту Фонду соціального страхування України: постанова Правління Фонду соціального страхування України від 03 квітня 2015 № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0008890-15#Text> (дата звернення: 14.08.2021).

14. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (дата звернення: 15.08.2021).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), "Analysis of the Social Insurance Fund", available at: <https://feao.org.ua/>

<wp-content/uploads/2019/04/2019-04-17-fss-1.pdf> (Accessed 16 Aug 2021).

2. Bratiuk, V.P. and Paniuschuk, I.I. (2017), "Theoretical and methodological aspects of social insurance and its state regulation", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 22, pp. 26—31.

3. Val'chuk, O.I. (2021), "Stages of formation of public policy in the system of state social insurance of Ukraine", *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 21, pp. 7—10.

4. Kotsiubyn's'ka, Ye.B. (2018), "The current state of social insurance in Ukraine", *Problemy teorii ta metodologii bukhgalters'koho obliku, kontroliu i analizu*, vol. 2 (40), pp. 33—36.

5. Krekoten', I.M. (2015), "Problems of development of the system of compulsory state social insurance in Ukraine", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 4, no. 1, pp. 80—84.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2021), "Fundamentals of the legislation of Ukraine on compulsory state social insurance", available at: (Accessed 14 Aug 2021).

7. Ofitsijnyj sajт Fondu sotsial'noho strakhuvannia Ukrainy, available at: <http://www.fssu.gov.ua/> (Accessed 15 Aug 2021).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "Regulations on the State Fiscal Service of Ukraine", *Uriadovij kur'ier*, vol. 120, pp. 12—13.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Reform of Compulsory State Social Insurance and Legalization of the Remuneration Fund", *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, vol. 11.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On amendments to item 1 of the appendix to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 26, 2014 № 675", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-2018-%D0%BF#Text> (Accessed 16 Aug 2021).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the Regulations on the Pension Fund of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text> (Accessed 15 Aug 2021).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On approval of regulations on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (Accessed 16 Aug 2021).

13. Social Insurance Fund of Ukraine (2015), "On approval of the Charter of the Social Insurance Fund of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0008890-15#Text> (Accessed 14 Aug 2021).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On Collection and Registration of the Single Contribution for Mandatory State Social Insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (Accessed 15 Aug 2021).

Стаття надійшла до редакції 18.08.2021 р.

Т. С. Аксьонова,
аспірант кафедри глобальної та національної безпеки,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-9207-5170

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.130

АКТУАЛЬНІ ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Т. Aksonova,
Postgraduate student of the Department of Global and National Security, Educational
and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv

IMMEDIATE THREATS AND RISKS TO THE FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE AND THE ROLE OF THE STATE IN ENSURING IT

Метою статті є виокремлення актуальних загроз та ризиків фінансовій безпеці України та дослідження компетенції держави щодо забезпечення фінансової безпеки України від реальних та потенційних загроз.

Розглянуто підходи до визначення понять "фінансова безпека держави" та "забезпечення фінансової безпеки держави". Запропоновано авторське визначення цих понять. Актуалізовано та охарактеризовано основні загрози та ризики фінансовій безпеці України. Проведено аналіз наукових підходів до їх класифікації. Розроблено пропозиції щодо заходів подолання наслідків загроз та ризиків у сфері фінансової безпеки України шляхом удосконалення організаційних і правових механізмів її забезпечення. Узагальнено заходи, що покладаються на державні структури в контексті забезпечення фінансової безпеки України.

Акцентовано увагу на необхідності посилення на державному рівні функції регулювання за процесом моніторингу основних ризиків та загроз фінансовій безпеці; здійсненні превентивної політики з метою недопущення їх впливу на фінансову сферу; проведення дієвих заходів, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків та їх подолання; затвердження на законодавчому рівні органу державної влади, який буде здійснювати функції контролю за діяльністю суб'єктів державної та публічної політики, задіяних у системі забезпечення фінансової безпеки.

Обґрунтовано доцільність систематизації наявних у державі, проте розрізнених за суб'єктами та об'єктами публічного управління та адміністрування способів та засобів виявлення і боротьби із наслідками загроз національній економіці загалом та фінансовій безпеці зокрема, шляхом підвищення ефективності організаційного та правового механізмів державного управління, що є актуальним у вирішенні питання забезпечення фінансової безпеки, у контексті потенційних та реальних ризиків і загроз.

Визначено, що компетентне втілення організаційного та правового механізмів забезпечення фінансової безпеки дозволить досягти ряду важливих для держави результатів: підвищити рівень довіри до державних органів, забезпечити фінансові умови для соціальної стабільності, мінімізувати вплив світових фінансових криз на національну економіку.

The article deals with the highlighting the current threats and risks to the financial security of Ukraine and studying the competence of the state to ensure the financial security of Ukraine from real and potential threats.

The approaches to the definition of the concepts of "financial security of the state" and "ensuring the financial security of the state" are considered. The author's definition of these concepts is proposed. The main threats and risks to the financial security of Ukraine have been updated and characterized. The analysis of scientific approaches to their classification is carried out. Proposals have been developed on measures to overcome the consequences of threats and risks in the field of financial security of Ukraine by improving the organizational and legal mechanisms for ensuring it. An overview of the event is entrusted to government agencies in the context of ensuring the financial security of Ukraine.

Attention has been paid on the necessity of strengthen the regulatory function at the state level in the process of monitoring the main risks and threats to financial security; making a preventive policy in order to prevent their impact on the financial sector; realization of effective measures aimed at minimizing of negative consequences and their overcoming; approval at the legislative level a state authority body that will exercise control functions over the activities of subjects of state and public policy involved in the system of provision of financial security.

Arguments have been presented for the expediency of systematization of the ways and means of identifying and combating the consequences of threats to the national economy in general and financial security in particular, existing in the state, but differentiated by subjects and objects of public management and administration, through the way of increasing the effectiveness of organizational and legal mechanisms of state administration, which is actual in resolving the issue of financial security provision, in the context of potential and real risks and threats.

It has been determined that the competent implementation of the organizational and legal arrangements for ensuring financial security will make it possible to achieve a number of important results for the state: increase the level of trust in government bodies, provide financial conditions for social stability, and minimize the impact of global financial crises on the national economy.

Ключові слова: фінансова безпека держави, забезпечення фінансової безпеки держави, фінансова стабільність, загрози фінансовій безпеці, ризики у сфері фінансової безпеки, державне управління, механізми забезпечення фінансової безпеки України.

Key words: financial security of the state, ensuring the financial security of the state, financial sustainability, threats to financial security, risks in the field of financial security, public administration, mechanisms for ensuring the financial security of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека — найвища соціальна цінність в Україні. Тому основна мета державної політики — реалізація даної норми Конституції. Захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якої забезпечуються їх сталий розвиток, а також своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам об'єднано такою категорією, як "національна безпека".

На фоні посилення міжнародних коливань та кризових явищ (фінансово-економічний спад, світові пандемії, збройні конфлікти, зміна політичних сил тощо), активної глобалізації та стрімкого розширення економічних кордонів питання захисту національних інтересів держави, а особливо її безпекової складової привертає увагу усіх країн. Не стала виключенням і Україна. Саме тому важливо мати узгоджене бачення щодо стратегічного курсу економічної політики України, що враховуватиме глобальні тренди та внутрішні можливості держави [1]. Адже проведення послідовної державної політики, направленої на розвиток усіх сфер життєдіяльності шляхом задіяння дієвих механізмів дадуть змогу посилити

позицію країни та стануть чинниками зростання економіки.

При цьому економічне зростання будь-якої країни неможливе без забезпечення його безпеки, як на рівні національної економіки, так і у фінансовому секторі. Зокрема, неможливо не звернути увагу на високу активність розвинених країн при адаптації державної політики до зростаючих ризиків і загроз з метою утримання економічної стабільності. Адже "нагромадження ризиків, пов'язаних насамперед з борговими проблемами провідних держав світу, а також відносна обмеженість фінансових можливостей долати кризові процеси у сегменті суверенних боргів як на національному, так і на глобальному рівнях, суттєво знизила довіру ринків щодо стійкості державних фінансів майже всіх країн світу" [2, с. 139].

У зв'язку із цим виникає необхідність: по-перше, у посиленні на державному рівні через організаційний та правовий механізми функції регулювання за процесом моніторингу основних ризиків та загроз фінансовій безпеці, по-друге, за результатами аналізу потенційних загроз — у проведенні превентивної політики з метою недопущення їх впливу на фінансову сферу, по-третє, при виявленні реальних загроз — у проведенні дієвих заходів, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків та їх подолання, по-четверте, затверджені на законодавчому рівні органу державної влади, що буде здійснювати функції контролю за діяльністю суб'єктів державної та публічної політики, задіяні у системі забезпечення фінансової безпеки.

Тобто актуальним у вирішенні питання забезпечення фінансової безпеки, у контексті потенційних та реальних ризиків і загроз є систематизація наявних у державі, проте розрізнених за суб'єктами та об'єктами публічного управління та адміністрування способів та засобів виявлення і боротьби із наслідками загроз національній економіці загалом та фінансовій безпеці зокрема, шляхом підвищення ефективності організаційного та правового механізмів державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Наукова спільнота України приділяє істотну увагу дослідженню проблеми забезпечення фінансової безпеки держави. Чималу роль у вивченні цього питання відіграють ризики та загрози фінансовій системі держави та її складовій — безпеці, їх класифікація та заходи направлені на мінімізацію їх наслідків для національної економіки загалом.

Даній проблемі присвятили свої праці такі науковці: Акімова Л.М., яка визначила основні методи забезпечення фінансової безпеки держави, Наконечна Н.В., якою проведено аналіз основних загроз фінансовій безпеці України, Бригінцем О.О., який визначив особливості вітчизняного законодавчого забезпечення фінансової безпеки держави, Носань Н.С. виявила фактори, які чинять результуючий вплив на рівень фінансової безпеки

України. Рекуненко І.І. у своїх працях висвітлив важливість оцінювання поточного стану фінансової безпеки країни задля підтримки високого рівня соціально-економічного розвитку та цілісності фінансової системи країни.

Однак, попри велику кількість наукових публікацій, наразі залишаються невирішеними проблеми неузгодженості між суб'єктами публічної політики забезпечення фінансової безпеки України при виконанні заходів з мінімізації впливу та усунення загроз фінансовій безпеці. Недостатньо досліджено питання компетенції держави щодо забезпечення фінансової безпеки України у контексті організаційно-правових механізмів її забезпечення та загалом на сьогодні не існує єдиної класифікації ризиків та загроз фінансовій безпеці, що ускладнює затвердження на законодавчому рівні дієвих заходів, з урахуванням існуючих ризиків та загроз.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є виокремлення актуальних загроз та ризиків фінансовій безпеці України та дослідження компетенції держави щодо забезпечення фінансової безпеки України від реальних та потенційних загроз.

Для досягнення окресленої мети необхідно виконати низку завдань, зокрема:

- актуалізувати основні загрози та ризики фінансовій безпеці України;

- розробити пропозиції щодо заходів подолання негативних наслідків від загроз та ризиків у сфері фінансової безпеки України шляхом вдосконалення організаційних і правових механізмів її забезпечення;

- узагальнити завдання, що покладаються на державні структури в контексті забезпечення фінансової безпеки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Поняття загроз та ризиків невід'ємно пов'язані із поняттям "фінансової безпеки держави". Власюк О.С. вважає, що фінансова безпека — захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, зокрема такий стан бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної системи, фондового ринку, фінансів банківського та реального секторів, детінізації економіки, який гарантує спроможність держави ефективно формувати і використовувати фінансові ресурси для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку [2, с. 34].

У загальному визначені, згідно з думкою Чеберяко, О.В., Кривовяз М.А. "фінансова безпека може бути охарактеризована за допомогою комплексу кількісних і якісних параметрів фінансового стану, що відображають рівень його захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз" [3].

Водночас у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, фінансову безпеку визначено, як стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності

та єдності фінансової системи країни [4].

Паралельно із цим слід розмежовувати поняття "фінансова безпека держави" та "забезпечення фінансової безпеки держави". Так, Носань Н.С. визначає поняття "забезпечення фінансової безпеки" як діяльність держави, спрямовану на захист національних фінансових інтересів та цінностей за допомогою підтримки високого рівня фінансової стабільності, наслідками якого є стан збалансованості фінансів, наявність значних грошових, золотих резервів, цілісність яких гарантована державними органами та не може бути досягнута без розуміння актуальних загроз і ризиків для ефективного функціонування фінансової системи країни [5, с. 36].

Черевко О.В. у своїй монографії трактує "забезпечення фінансової безпеки України" як діяльність держави і всього суспільства, спрямовану на: 1) стабільне функціонування фінансової сфери, на захист національних цінностей та інтересів у цій специфічній сфері; 2) запобігання та протидію загрози правам і свободам людини, матеріальним і духовним цінностям суспільства, конституційному ладу, суверенитету і територіальній цілісності країни; 3) всебічне сприяння соціально-економічному розвитку України, в першу чергу в плані підвищення якості життя громадян [6, с. 194].

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що фінансова безпека держави — це стан фінансової системи держави та її складових, що характеризується наявністю необхідних умов для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку країни.

Фінансова безпека держави характеризується такими ознаками:

- збалансованість управлінських та правових механізмів регулювання;
- стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз;
- здатністю забезпечувати ефективне функціонування національної економіки;
- здатністю підтримання стабільності національної економіки та забезпечувати економічне зростання держави.

У свою чергу забезпечення фінансової безпеки держави — це діяльність держави, направлена на забезпечення фінансової стабільності країни шляхом використання механізмів публічного управління з метою вчасного виявлення загроз і мінімізації ризиків фінансовій безпеці та забезпечення заходів, направлених на зменшення або ліквідацію наслідків від їх настання.

Проаналізувавши різні методи та підходи щодо забезпечення фінансової безпеки держави науковці найчастіше виділяють такі [7, с. 92]:

- збирання і аналітична обробка інформації про досвід і заходи із забезпечення безпеки фінансово-кредитної сфери в інших країнах;
- постійний моніторинг і аналіз умов, чинників, загроз та індикаторів фінансової безпеки;
- прогнозування умов, дії чинників та значень індикаторів у перспективі;

Таблиця 1. Чинники внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовій безпеці України

Чинники внутрішніх загроз	Чинники зовнішніх загроз
Нестабільність та недосконалість правового регулювання у фінансовій сфері	Обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків
Відплив капіталу за кордон внаслідок погіршення інвестиційного клімату	Значна залежність від експортно-імпоротної діяльності
Нерівномірний розподіл податкового навантаження на суб'єктів господарювання, що зумовлює ухилення від сплати податків та відплив капіталу за кордон	Погіршення стану зовнішньої торгівлі, зростання дефіциту платіжного балансу, зокрема рахунка поточних операцій
Низький рівень бюджетної дисципліни і незбалансованість бюджетної системи	Значна залежність від зовнішніх кредиторів
Істотні коливання обмінного курсу національної валюти, не обумовлені дією макроекономічних факторів	Вплив світових фінансових криз на фінансову систему держави
Збільшення обсягу державного боргу	
Тінізація економіки	
Недостатній рівень золотовалютних резервів	
Значний рівень доларизації економіки	
Слабкий розвиток фондового ринку, зокрема в частині застосування механізмів обліку та переходу прав власності на цінні папери, а також забезпечення захисту прав інвесторів на фондовому ринку	
Недостатній рівень капіталізації фінансової системи	

Джерело: згруповано за даними [10].

— розробка і здійснення конкретних заходів щодо підтримання фінансової безпеки на належному рівні.

Як бачимо, важливу роль серед цих методів займає саме здійснення моніторингу та визначення основних загроз фінансової безпеки, що беззаперечно є необхідною підтримкою фінансової стійкості держави. Адже, як зазначає у своєму дослідженні Акімова Л.М., "загрози фінансовій безпеці доцільно розглядати як наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України у фінансовій та економічній сферах" [8, с. 229].

Власюк О.С. у своїй монографії визначає "загрози фінансовій безпеці України" як сукупність наявних і потенційно можливих явищ і чинників, що дестабілізують фінансову сферу, проявами чого є різке падіння ВВП, порушення процесу формування та розподілу централізованих фондів держави, дестабілізація банківської системи, знецінення національної валюти й дефолт за суверенними боргами; зростання рівня тінізації економіки [2, с. 34].

Усі проаналізовані визначення науковців є, на наш погляд, зосередженими лише на фінансах та економіці (роблять акцент на фінансових проявах). Однак це не дає повної картини бачення проблеми, оскільки загрози фінансовій стабільності та безпеки держави — це передусім стабільність та безпека громадян держави, забезпечення безперебійності роботи усіх складових цієї безпеки, що звичайно включає в себе фінансову безпеку, як одну із базових при побудові соціально-стабільної та незалежної держави.

При цьому необхідно враховувати, що "проблеми фінансової безпеки стають актуальними у часи фінансових криз, як в окремо взятій державі так і в контексті глобальних змін, коли відбувається "стиснення" фінансових ринків і посилюється конкуренція за обмежені обсяги ресурсів, доступ до яких отримують лише ті краї-

Безпека у бюджетній сфері	<ul style="list-style-type: none"> - відволікання значних ресурсів на фінансування невластивих для бюджетного процесу завдань (надання дотацій) - зростання рівня дефіциту в бюджетному секторі
Безпека у сфері управління державним боргом	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення обсягу державного боргу - недосконала структура зовнішнього боргу - нарощення валового зовнішнього боргу, насамперед боргів банківського та інших секторів економіки
Безпека у податковій сфері	<ul style="list-style-type: none"> - виведення фінансового капіталу з України - приховування суб'єктами господарювання значних сум доходів від оподаткування («тінізація оподаткування»)
Безпека у сфері реального сектору економіки	<ul style="list-style-type: none"> - невідповідність між активами та зобов'язаннями підприємств реального сектору економіки, насамперед базових галузей економіки - здійснення спекулятивних операцій із земельними ділянками
Безпека у банківській сфері	<ul style="list-style-type: none"> - залежність банківського сектору від зовнішніх джерел запозичень - неповернення коштів несумлінними позичальниками у зв'язку із недостатнім захистом прав кредиторів та інвесторів
Безпека валютного ринку	<ul style="list-style-type: none"> - значні коливання курсу гривні - високий рівень залежності вітчизняної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків
Безпека у сфері фондового ринку	<ul style="list-style-type: none"> - низький рівень його капіталізації і ліквідності - низький рівень захисту прав інвесторів - недоскопалість депозитарної системи - недостатня протидія маніпулюванню на ринку цінних паперів
Безпека у сфері небанківського фінансового сектору	<ul style="list-style-type: none"> - недостатня стійкість, прозорість та конкурентоспроможність небанківського фінансового сектору

Рис. 1. Ризики у забезпеченні фінансової безпеки України

Джерело: згруповано за даними [10].

ни, платоспроможність яких не викликає сумнівів" [9, с. 5].

Узагальнюючи різні позиції з приводу існуючих проблем при забезпеченні фінансової безпеки держави, а також аналізуючи норми вітчизняного законодавства у цій сфері, стає зрозуміло, що загалом для України характерним є передбачувальні ризики і пов'язано це переважно зі слабкістю фінансової системи держави та недостатньо ефективним її регулюванням та контролем, а також розвитком міжнародних фінансів, що супроводжуються істотним підвищенням зовнішніх ризиків. Це призводить до формування явищ і чинників, що створюють передумови до внутрішніх та зовнішніх загроз фінансовій безпеці [10]:

При цьому вітчизняні науковці розглядають загрози та ризики у різних варіаціях. Так, Загарій В.П., Барановський О.І. та Нечипорук Л.В. у своїх дослідженнях

виділяють схожі загрози фінансовій безпеці держави [11; 12, с. 55; 13, с. 291]:

- незавершеність та недосконалість законодавства у фінансовій сфері;
- недосконалість бюджетної політики та нецільове використання бюджетних коштів;
- неефективність податкової системи, ухилення від сплати податків та зростання "тіньової економіки";
- значні обсяги державного боргу та проблеми з його обслуговуванням;
- недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу та інвестиційної діяльності;
- невисока конкурентоспроможність національної банківської системи, низький рівень сумарного банківського капіталу;
- недосконалість фондової інфраструктури, недостатність фондових інструментів, низька капіталізація фондового та страхового ринків;
- зростання впливу транснаціонального капіталу на економіку країни тощо.

При цьому зазначені науковці не розрізняють поняття внутрішніх та зовнішніх загроз.

На нашу думку, у часи всеосяжної глобалізації та інтеграційних процесів на міжнародній економічній арені неможливо відділити внутрішні та зовнішні чинники ризиків і загроз фінансовій безпеці. Тому немає необхідності у диференціації заходів забезпечення фінансової безпеки України, а навпаки є актуальним пошук єдиного підходу державної політики щодо забезпечення фінансової безпеки України для подолання внутрішніх і зовнішніх загроз, які зазвичай є взаємопов'язаними.

Тому лише злагоджена робота усіх суб'єктів забезпечення фінансової безпеки держави та безперебійне функціонування об'єктів фінансової системи України дозволить досягти ефективності та конкурентоспроможності національної економіки та підтримання високого фінансового статусу країни у міжнародному просторі.

Водночас під час вивчення питання забезпечення фінансової безпеки неможливо не враховувати індивідуальну особливість структурних елементів фінансової безпеки України, які одночасно із цим повинні бути збалансованими між собою. Зважаючи на цей факт, ризики фінансовій безпеці України можна розглядати у розрізі її основних складових (рис. 1).

А вже в залежності від напрямку фінансової безпеки повинні вживатись заходи державної політики забезпечення фінансової безпеки держави, як у рамках території держави, так і за межами нашої країни, що дозволить посилити фінансову безпеку України. Адже негативні наслідки ризиків та загроз фінансової безпеки України можуть бути мінімізовані за умови проведення зваженої

та дієвої фінансової політики за усіма напрямками. Своєчасне визначення загроз фінансової безпеки дозволяє ефективно вживати практичні заходи щодо забезпечення фінансової стійкості держави, що може зменшити негативні наслідки від потенційних чи можливих загроз.

Не можна не зазначити, що багато науковців, ототожнюють у своїх напрацюваннях поняття загроз та ризиків. Адже загальні поняття є дійсно схожими, оскільки під ризиками розуміються можливі небезпечні події, які можуть мати місце та спричинити збитки, майнову втрату. Під загрозами — можливу небезпеку. Проте ці визначення є досить формальними та не розкривають повної суті понять.

Подекуди під ризиком розуміють загрозу, що ідентифікується в бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній або інвестиційній сфері, вплив якої призводить до тінізації економіки та послаблення економічної безпеки держави [14].

Проте дослідивши це питання, не можемо не погодитись, що більш доречними є висновки Талавіри Є.В., яка у своєму дослідженні ризиків визначила їх як категорію загальну, неконкретну, це те, що ще не виявлено. Загроза це те, що виявлено, тобто категорія конкретна і виникає тільки за наявності певних умов [15].

Попри це, ризики та загрози фінансовій безпеці можна об'єднати такими спільними чинниками:

- неспроможністю держави виконувати фінансову функцію;
- зростанням державних витрат, які не контролюються з боку суспільства;
- неможливістю покрити дефіцит за рахунок запозичень на прийнятних умовах.

Проаналізувавши дані чинники слід зазначити, що без належного публічного управління забезпечення фінансової безпеки держави буде неможливе. Адже це є необхідною умовою мінімізації зростаючих ризиків та загроз фінансовій безпеці України. Оскільки, чим нижчий рівень ризику та загроз, тим вищим є рівень фінансової безпеки і навпаки.

З метою недопущення дестабілізації національної економіки і порушення стабільності та стійкості всієї фінансової системи необхідним є посилення фінансової політики держави через удосконалення механізмів забезпечення фінансової безпеки.

Адже ефективне функціонування механізмів забезпечення фінансової безпеки держави дає можливість вчасно виявляти загрози та ризики фінансовій безпеці, мінімізувати або запобігати заподіянням збитків соціально-економічній системі в цілому.

Акімова Л.М. визначає механізм державного управління як сукупність важелів, засобів, стимулів, які використовує країна для досягнення певних економічних результатів у суспільно важливих сферах розвитку суспільства [16, с. 77].

Тому порядок формування державної політики у сфері фінансової безпеки повинен базуватись на таких основних принципах як:

- 1) верховенство права, законність, прозорість та дотримання засад дієвого контролю за функціонуванням сектору безпеки у фінансовій сфері;
- 2) розвиток національного законодавчого підґрунтя у сфері запобігання фінансовій безпеці;

3) дотримання норм міжнародного права та адаптація українського законодавства до міжнародних норм та актів;

4) розвиток сектору безпеки фінансової безпеки як основного інструменту реалізації державної політики у фінансовій сфері;

5) ефективне функціонування сектору фінансової безпеки.

Ураховуючи обрану нами за основу класифікацію загроз, що систематизується відповідно до структури фінансової безпеки (безпека у бюджетній сфері, боргова безпека, банківська безпека, безпека валютного ринку тощо) доцільно структурувати заходи щодо забезпечення фінансової безпеки України в контексті організаційного і правового механізмів її забезпечення, які повинні розглядатися як два паралельні процеси, неможливі один без одного.

Доречно розглянути ці механізми у розрізі.

Науковці наголошують на великому значенні для державного управління організаційного механізму. Так, Н.Р. Нижник, Машков О.А. визначають організаційний механізм як "сукупність різних за своєю природою конкретних організаційних елементів у механізмі, що повинні організовувати регулювання, управління в інтересах державної влади, ефективну діяльність державно-управлінської системи" [17, с. 39].

Дмитренко Ю.С. у свою чергу розглядає його як "поєднаність етапів проектування структур, детального аналізу і визначення системи цілей, продуманого виділення організаційних підрозділів і форм їх координації для забезпечення функціонування деякого комплексу (організаційної системи)" [18].

Для забезпечення фінансової безпеки України необхідно комплексно вирішити такі завдання:

- удосконалити механізми нагляду та регулювання роботи суб'єктів та об'єктів фінансової системи держави;
- розробити єдину класифікацію ризиків та загроз на затвердити її на законодавчому рівні;
- розробити та впровадити систему моніторингу ризиків та загроз фінансовій безпеці держави з метою вчасного їх виявлення та ідентифікації;
- розробити заходи, спрямовані на забезпечення фінансової безпеки держави та мінімізації ризиків (як у короткостроковому, так і в довгостроковому періоді);
- проводити аналіз виконання заходів, їх оцінювання, коректування;
- на постійній основі здійснювати контроль за виконанням заходів, що відбуваються.

Одним із прикладів такого підходу є створення Бюро економічної безпеки — правоохоронного органу на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, у рамках якого будуть до речі проводитись оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення.

Проте з метою ефективного оцінювання стійкості фінансової системи України до можливих ризиків та загроз необхідно розробити єдиний підхід до оцінювання стану фінансової системи держави в контексті забезпечення її фінансової безпеки у рамках якого будуть досліджуватися економічні процеси, здійснюватися вчасна діагностика ризиків та розроблятися рекомендації

щодо їх зниження та контроль дотримання рекомендацій. Наразі ж навіть створення Бюро економічної безпеки не вирішує цього питання в достатній мірі.

А оскільки "загрози фінансової національної безпеки тривалий час можуть не проявлятися у відкритій формі, тому моніторинг ризиків, які є джерелом їх появи, має відбуватися постійно на всіх рівнях національної економічної системи" [5, с. 39].

До того ж прояв одразу багатьох загроз може спровокувати черговий кризовий період для фінансової сфери держави, вихід із якого буде можливим лише за умови прийняття швидких та ефективних управлінських рішень щодо усунення фінансових проблем, а також компенсації негативних наслідків дії загроз на державному рівні [5, с. 39].

З огляду на зазначене державна політика повинна бути спрямована на удосконалення таких організаційних заходів для забезпечення фінансової безпеки:

- забезпечення розвитку та функціонування складових фінансової системи (банківської системи та її безпеки);

- зміцнення інституційної спроможності органів, що здійснюють державне регулювання національної економіки, посилення прозорості та відкритості у їх діяльності;

- забезпечення ефективного регулювання у фінансовій сфері (відповідність цілей фінансової політики фінансовим можливостям держави, аналіз внутрішнього фінансового ринку та нерезидентів, що здійснюють свою діяльність у секторі фінансового ринку, мінімізація використання готівкової іноземної валюти на території України тощо);

- посилення контролю (за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів, дотриманням індикативних прогнозних показників державного бюджету, умов і правил функціонування на фондовому ринку тощо);

- удосконалення нормативно-правової бази у фінансовій сфері та приведення її до міжнародних стандартів;

- запровадження системи здійснення постійного моніторингу ключових показників сектору фінансової безпеки (ринку фінансових послуг, бюджетних та податкових показників тощо);

- підвищення рівня фінансової грамотності та обізнаності населення, які забезпечуватимуть соціальну та фінансову стабільність у суспільстві, сприятимуть посиленню довіри населення до фінансової системи країни.

Усі ці заходи можна вважати дієвими як під час реальної загрози, коли їх впровадження з регулювання фінансових процесів відбувається після виникнення загроз, так і розглядати як превентивні, коли вони дозволяють мінімізувати або загалом знівелювати негативний вплив загроз на фінансову безпеку держави.

Правовий механізм у свою чергу передбачатиме саме удосконалення законодавства України у фінансовій сфері, у тому числі з питань забезпечення фінансової безпеки та його гармонізацію з міжнародними актами.

На думку Дмитренка Ю.С., "правові механізми — комплекси взаємопов'язаних юридичних засобів, які об'єктивовані на нормативному рівні, необхідні та достатні для досягнення певної мети" [18].

Тому удосконалення законодавчої бази це загалом є одним із пріоритетів у розвитку України як правової держави і потребує особливо уважного ставлення з боку держави. Зважаючи на цей факт досить вдалим кроком було затвердження Національної економічної стратегії України на період до 2030 року — документу, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Зокрема, цей нормативний акт містить стратегічний курс макроекономічної політики, направлений на створення необхідних передумов та забезпечення довгострокового економічного зростання та включає в себе такі цілі: забезпечення стійкості публічних фінансів та покращення суверенних рейтингів; збереження макроекономічної стабільності; створення ефективного фінансового сектору.

На жаль, згаданий документ не містить заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, в ньому не зазначено реальні та потенційні ризики та загрози безпеці, не визначено механізми саме її регулювання та контролю. І хоча Стратегія економічного розвитку — це про стійкість та розвиток національної економіки, але ж без поняття "безпеки" та її забезпечення неможливе повноцінне функціонування ні фінансово-кредитної системи, ні економіки загалом.

Оскільки фінансова система не є сталою категорією, а виклики та загрози її стабільності втрачають актуальність та швидко змінюються на фоні глобальних процесів, навіть діюча Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, затверджена Кабінетом міністрів України у 2012 році, не рятує ситуацію. До того ж основними завданнями державної політики відповідно до зазначеної Концепції повинні були виконуватись у рамках Програми економічних реформ на 2010—2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", яка так і не була реалізована, у силу політичних змін у державі. А відповідно ці питання залишаються відкритим та потребують подальшого удосконалення та нових напрацювань.

Наразі є важливим актуалізувати діючу нормативно-правову базу, що регулює питання забезпечення фінансової безпеки. Не зникаючи обертів та враховуючи підтримку діючої влади щодо реформування усіх сфер, у тому числі національної безпеки, фінансової системи та її складових. У контексті цих реформ є можливим вносити зміни та нове бачення на роботу не лише об'єктів, їх структури та підходів до здійснення регулювання у фінансовій сфері, а й зміни формату суб'єктів, що здійснюють свою діяльність, спрямовану на забезпечення фінансової безпеки країни (вдалий приклад — створення Бюро економічної безпеки).

При цьому у часи, коли глобалізація заповонила усі сфери діяльності, зміни відбуваються дуже швидко, необхідно не зволікати із проведенням заходів та впровадженням дієвих механізмів державної політики, які будуть встигати реалізовуватись на фоні швидкоплинних змін як у межах країни так і у міжнародному просторі.

Саме тому компетентне втілення цих механізмів у діяльність суб'єктів та об'єктів забезпечення фінансо-

вої безпеки держави дозволить досягти таких результатів:

- підвищити рівень довіри до державних органів, що забезпечують функціонування національної економіки та її складових;
- здійснити профілактику фінансових злочинів, тіньової економіки та адміністративних правопорушень у процесі перерозподілу фінансових активів;
- забезпечити фінансові умови для соціальної стабільності у державі;
- мінімізувати вплив світових фінансових криз на національну економіку;
- залучити закордонних інвесторів у національну економіку з її зміцнення й розвитку тощо.

Тому формування ефективного та дієвого механізму державного управління ризиками у фінансовій сфері, спрямованого на запобігання кризовим явищам та мінімізацію їх наслідків, забезпечить ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання держави.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отже дослідивши тему актуальних загроз та ризиків фінансовій безпеці України можна дійти висновку, що основною метою державного управління при здійсненні заходів із запобігання ризиків та загроз фінансовій безпеці України є проведення насамперед превентивних дій, що дозволить зменшити негативні результати ризиків та загроз, а подекуди взагалі запобігти їх виникненню і таким чином зупинити незворотній процес, який може нанести державі збитки та шкоду фінансовій безпеці та національній економіці загалом.

З метою уникнення цих негативних процесів вважаємо за необхідне:

- посилити на державному рівні через організаційний та правовий механізми функції регулювання за процесом моніторингу основних ризиків та загроз фінансовій безпеці;
- за результатами даного аналізу потенційних загроз — провести превентивну політику з метою недопущення їх впливу на фінансову сферу;
- у разі виявлення реальних загроз — провести дієві заходи, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків та їх подолання;
- затвердити на законодавчому рівні орган державної влади, що буде здійснювати функції контролю за діяльністю суб'єктів державної та публічної політики, задіяні у системі забезпечення фінансової безпеки.

Тобто основна мета, систематизувати наявні у державі, проте розрізненні за суб'єктами та об'єктами публічного управління та адміністрування способи та засоби виявлення і боротьби з наслідками загроз національній економіці та фінансовій безпеці зокрема. Адже багатьох проблем і колізій можна уникнути шляхом більш чіткого законодавчого та державного регулювання питань забезпечення фінансової безпеки держави.

Література:

1. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету

Міністрів України від 03 бер. 2021 р. № 179. База даних "Урядовий портал". URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>

2. Власюк О.С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія. Київ: НІСД, 2014. 432 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Vlasiuk_druk-1293c.pdf

3. Чеберяко О.В., Кривовяз М.А. Структурні елементи системи забезпечення фінансової безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2015. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/17.pdf

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовт. 2013 р. № 1277. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

5. Носань Н.С. Актуальні Загрози та ризики фінансової безпеки України на межі посткризового та євроінтеграційного періодів. Причорноморські економічні студії. Економіка та управління національним господарством. 2019. Вип. 40. С. 35—39. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/40_2019/8.pdf

6. Черевко О.В. Інноваційні підходи до забезпечення фінансової безпеки України: мікро- та макро-рівні: монографія. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2017. 365 с. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/879/1/cherevko2017.pdf>

7. Наконечна Н.В. Ризики та загрози фінансовій безпеці України. Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. Вип. 1. С. 90—95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_1_11

8. Акімова Л.М. Методологічні підходи щодо оцінювання фінансової безпеки на рівні державних установ. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 1 (54). Ч. 2. С. 225—232. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_54/fail/28.pdf

9. Ризики і загрози фінансовій безпеці сектору державних фінансів та шляхи їх подолання: монографія. / [Білоусова О.С., Гаркавенко В.І., Даниленко А.І. та ін.]. Київ: ДННУ "Акад. фін. Управління", 2013. 308 с. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=450&num=12

10. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серп. 2012 р. № 569-р. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80#Text>

11. Загарій В.П. Ключові характеристики фінансової безпеки як системи. Ефективна економіка. 2014. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2838>

12. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 759 с.

13. Нечипорук Л.В. Посилення загроз фінансовій безпеці держави в умовах фінансової глобалізації. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2012. № 1. С. 281—298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znp-nudps_2012_1_29

14. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січ. 2021 р. № 1150-ІХ. База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

15. Талавіра Є.В. Дослідження ризиків в системі управління фінансовою безпекою підприємства. Ефективна економіка. 2018. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/67.pdf

16. Акімова Л. М. Удосконалення основних складників механізму державного управління забезпечення економічної безпеки України. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 4 (39). С. 75—81. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04\(39\)/index.html](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04(39)/index.html)

17. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організаціях державного управління: навч. посіб. Київ: УАДУ, 1998. 159 с.

18. Дмитренко Ю.С. Поняття та сутність державного регулювання використання поліграфічних технологій в Україні як засобу забезпечення державної безпеки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2016. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1052>

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (Accessed 15 Aug 2021).

2. Vlasniuk, O.S. (2014), Aktual'ni problemy finansovoi bezpeky Ukrainy v umovakh postkryzovoi transformatsii [Actual problems of financial security of Ukraine in the conditions of post-crisis transformation], NISD, Kyiv, Ukraine, available at: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Vlasniuk_druk-1293c.pdf (Accessed 15 Aug 2021).

3. Cheberiak, O.V. and Kryvoviaz, M.A. (2015), "Structural elements of the system of provision financial safety of company", Efektyvna ekonomika, vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/17.pdf (Accessed 15 Aug 2021).

4. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (Accessed 15 Aug 2021).

5. Nosan', N.S. (2019), "Actual threats and risks for the financial security of Ukraine at the term of the post crisis and euro-integration periods", Ekonomika ta upravlinnia natsional'nym hospodarstvom, vol. 40, pp. 35—39, available at: http://bses.in.ua/journals/2019/40_2019/8.pdf (Accessed 15 Aug 2021).

6. Cherevko, O.V. (2017), Innovatsijni pidkhody do zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy: mikro— ta makro-rivni [Innovative approaches to ensuring the financial security of Ukraine: micro and macro levels], Cherkasy, Ukraine, available at: <http://eprints.cdu.edu.ua/879/1/cherevko2017.pdf> (Accessed 15 Aug 2021).

7. Nakonechna, N.V. (2012), "Risks and threats to the financial security of Ukraine", Naukovij Visnyk L'viv's'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, vol. 1,

pp. 90—95, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_1_11 (Accessed 15 Aug 2021).

8. Akimova, L.M. (2018), "Methodological approaches for estimation of financial security at the level of public institutions", Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia, vol. 1 (54), no. 2, pp. 22—232, available at: http://www.lviv-academy.com/vidavnitstvo_1/edu_54/fail/28.pdf (Accessed 15 Aug 2021).

9. Bilousova, O.S. Harkavenko, V.I. and Danylenko, A.I. (2013), Ryzyky i zahrozy finansovij bezpetsi sektoru derzhavnykh finansiv ta shliakhy ikh podolannia [Risks and threats to financial security of the public finance sector and ways to overcome them], DNU "Akad. fin. Upravlinnia", Kyiv, Ukraine, available at: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=450&num=12 (Accessed 15 Aug 2021).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), Resolution "On approval of the Concept of ensuring national security in the financial sphere", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80#Text> (Accessed 15 Aug 2021).

11. Zaharij, V.P. (2014), "Basic characteristics of financial security as a system", Efektyvna ekonomika, vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2838> (Accessed 15 Aug 2021).

12. Baranovs'kyj, O.I. (2004), Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia) [Financial security in Ukraine (assessment methodology and support mechanisms)], KNEU, Kyiv, Ukraine.

13. Nechyporuk, L.V. (2012), "Increasing threats to the financial security of the state in the context of financial globalization", Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, vol. 1, pp. 281—298, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2012_1_29 (Accessed 15 Aug 2021).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "About the Bureau of Economic Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (Accessed 15 Aug 2021).

15. Talavira, E.V. (2018), "Risk survey in the system of financial safety management of the enterprise", Efektyvna ekonomika, vol. 6, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2018/67.pdf (Accessed 15 Aug 2021).

16. Akimova, L.M. (2018), "Improvement of the main components of the mechanism of public administration of ensuring economic security of Ukraine", Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, vol. 4 (39), pp. 75—81, available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04\(39\)/index.html](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04(39)/index.html) (Accessed 15 Aug 2021).

17. Nyzhnyk, N.R. and Mashkov, O.A. (1998), Systemnyj pidkhid v orhanizatsiakh derzhavnoho upravlinnia [System approach in public administration organizations], UADU, Kyiv, Ukraine.

18. Dmytrenko, Yu.S. (2016), "Concept of government control of use polygraph technologies in Ukraine as a means of national security", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 9, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1052> (Accessed 15 Aug 2021).

Стаття надійшла до редакції 28.08.2021 р.